

Михайло Гнатюк

**Образотворче і
декоративно-прикладне
МИСТЕЦТВО**
Методика навчання дітей молодшого віку

Частина 2

Івано-Франківськ – 2017

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту мистецтв (протокол № 6 від 13.03.2013 р.) та Педагогічного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол № 8 від 18.05.2016 р.).

- Рецензенти:** **Шмагало Р. Т.** доктор мистецтвознавства, професор, декан факультету історії та теорії мистецтва Львівської національної академії мистецтв;
- Антонович Є. А.** кандидат педагогічних наук, професор, ректор Інституту реклами м. Київ;
- Дячок О. М.** кандидат архітектури, доцент, завідувач кафедри образотворчого мистецтва і дизайну та методики їх викладання Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка.

Гнатюк М. В. Образотворче і декоративно-прикладне мистецтво. Методика навчання дітей молодшого віку: навч.-метод. посіб. Ч. 2. – Івано-Франківськ, 2017. – 246 с.: іл.

Посібник підготовлено відповідно до програми курсу “Образотворче мистецтво з методикою навчання” для студентів спеціальностей “Початкова” і “Середня освіта”. У ньому висвітлені актуальні питання художньої освіти, історія методів навчання малювання, психолого-педагогічні, композиційні особливості образотворчої діяльності, основи методики навчання дітей молодшого віку.

Для студентів і вчителів образотворчого мистецтва в школах, гімназіях, керівників гуртків, студій, закладів культури, центрів естетичного виховання.

ПЕРЕДМОВА

У другій частині посібника висвітлюються теоретичні і практичні основи методики викладання образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва. Особливу увагу привернуто до аналізу історії методів навчання малювання в різні періоди існування європейських держав і використання їх у загальноосвітніх та спеціальних навчальних закладах. Поданий значний об'єм матеріалу про психолого-педагогічні і композиційні особливості малюнків дітей дошкільного і молодшого шкільного віку, що особливо важливо для фахової підготовки і компетентності майбутніх вчителів. Якщо в спеціальних навчальних закладах (художніх школах, коледжах, академіях) навчальними планами передбачене вивчення певних курсів з рисунку, живопису, скульптури, історії мистецтв, композиції, то на педагогічному факультеті окремі відомості з цих предметів подають в одній дисципліні «Образотворче мистецтво з методикою викладання», тому вимоги до фахової підготовки викладачів особливо високі. Вчителі повинні мати спеціальні знання про види (відповідну фахову освіту і практичну підготовку), знати і володіти сучасною методикою навчання художніх дисциплін. Нажаль у нинішніх умовах, образотворчому мистецтву й художній праці у навчальних закладах не надають належного значення. Про це свідчить необґрунтоване скорочення годин з образотворчого мистецтва, неякісне матеріально-технічне забезпечення дисциплін й низький фаховий рівень викладання. Серед педагогів ще й нині часто поширене хибне твердження, що викладати мистецькі дисципліни може людина без спеціальної освіти за фахом.

Основи образотворчої грамоти (закони і правила малювання) засвоюють в процесі послідовної і свідомої

роботи, особливо з натури. Навчальний малюнок більш повно розкриває особливості натури, її форми, пропорцій, пластики і будови. У творчості художника його слід розглядати, перш за все, як засіб аналізу і пізнання природи. Крім того необхідно знати особливості зорового сприйняття і володіти законами та правилами перспективи. Одним із головних завдань малювання з натури є передача об'єму предметів у просторі. Для цього необхідно набувати знань і досвіду.

В усі сфери діяльності: виробництво й побут, ввійшли нові поняття, естетичні норми і галузі застосування мистецтва “технічна естетика”, “промислова естетика”, “промислова графіка” і “дизайн” тощо. Художній смак, естетичне почуття виховуються у дітей з раннього віку. Краще коли вони змалку зростають в мистецькому, творчому середовищі і практично засвоюють необхідні в подальшому житті вміння і навички. Естетичне виховання і художня освіта збагачують творчу особистість, тісно пов'язані з національним і культурним розвитком, моральним вихованням.

Актуальною проблемою сучасної школи є розвиток творчих здібностей. У її розв'язанні важливу роль відіграє *інтуїція* – як підсумок попередніх довготривалих роздумів і вправ, результат багаторазової і зосередженої уваги до певного факту, явища, предмета, а не раптове підсвідоме прозріння.

Важливим є професійний вплив художника, педагога на творчий розвиток дитини, його здатність підвищувати роль і значення художньої освіти в естетичному вихованні. Водночас поряд з свідомим навчанням образотворчої грамоти необхідно зберігати і використовувати безпосередність дитячого сприйняття. Навчаючи основ образотворчої грамоти дітей ми розкриваємо шлях до мистецтва, допомагаємо зрозуміти його мету і завдання на

певному етапі. Цих знань, вмінь і навиків не достатньо аби стати художником, зате вони допоможуть дітям розуміти мистецтво і в майбутньому використовувати їх в інших галузях трудової діяльності.

Діти молодшого віку на початках виявляють творчу активність, виконують значну кількість оригінальних, безпосередніх малюнків, але з часом їх запал згасає, оскільки для творчості в подальшому бракує знань і умінь. Прихильники вільного виховання стверджують, що давати знання, навички і вміння не обов'язково. Проте праця педагога-художника за своєю природою – діяльність творча, вона не терпить застиглих догм і формалізму. Від педагога вимагається живого, емоційного, творчого підходу до справи, постійного пошуку різноманітних форм і методів, неповторних рішень не тільки для учнів, але й для самого себе. Методика викладання образотворчого мистецтва вимагає від педагога не тільки правильно навчати основ образотворчої грамоти: користуватися олівцем, пензлем, але й, що важливо, відчувати і переживати процес творчості. Тож навчаючи дітей малювання акварельними, гуашевими фарбами в процесі вивчення основ кольорознавства вчитель звертає увагу на асоціативний вплив колірних поєднань, побудову гармонійних співвідношень так, аби вони отримували задоволення від роботи. Мистецтво стає зрозумілим тому хто набуває знань, навичок та умінь і наполегливо працює.

Метою вивчення образотворчого мистецтва в школі є не тільки здобуття професійних знання та навиків. Головне, щоб діти набули навиків сприймання і розуміння мистецтва загалом. Без елементарних знань та навиків вони не будуть здатні слухати музику, візуально сприймати і розуміти твори живопису, визначати їх вартість і давати оцінку.

Діти молодшого віку залюбки беруться за олівець, фарби, пластилін, вони охоче танцюють, співають, а коли відчувають потребу у вдосконаленні своїх умінь, тоді звертаються за допомогою до вчителя, вимагають професійного керівництва. І якщо не буде поряд досвідченого педагога-художника їхні творчі починання згасають і втрачається інтерес до такого важливого і необхідного заняття.

Видатні педагоги надавали важливого значення урокам малювання. Так Ж.-Ж.Руссо у своєму творі “Еміль” пише, що малювання з натури на відміну від копіювання за зразками, має викладати фахівець, що знає закони і правила перспективи, кольорознавства тощо.

Завдання загальноосвітньої школи давати загальну художню освіту і естетичне виховання. Особливу увагу необхідно звернути на учнів старших класів, які вже мають певні знання і можуть достатньо сміливо давати оцінку різним явищам і творам мистецтва. Тому в ранній період життя молодій людині, важливо дати кваліфіковану допомогу зі складних і багатогранних питань, які стосуються загального розвитку.

Образотворче мистецтво часто є предметом зацікавлення людей різних вікових груп і професій: психологів, педагогів, філософів, журналістів і це не випадково, адже воно виконує ряд важливих функцій (науково-пізнавальну, навчальну, виховну) і виступає засобом комунікації як між окремими людьми так і цілими народами. Проте, для забезпечення навчального процесу дисциплін художньо-естетичного циклу ще недостатньо одного тільки бажання. Не всі школи мають умови для занять образотворчим мистецтвом, незабезпечені належними матеріалами. Більше того, через недооцінку предмету мистецтва у загальноосвітніх навчальних закладах потерпає освіта загалом.

Вміння бачити форму, колір, чути мелодію, звуки і відчувати гармонію та її закономірності в природі, архітектурі дано не кожному від народження. Проте значною мірою їх можна розвинути в процесі навчання і розвитку. Підготовлений до сприйняття людині світ стає доступний і приносить насолоду завдяки знанням, розвинутим вмінням бачити і відчувати навколо себе прекрасне. Ці навички властиві художникам та іншим творчим особистостям, проте вони потрібні кожному хто прагне духовного росту та успішної роботи в майбутньому не залежно від обраної професії і роду занять. Наприклад визначні фізики, математики користуються естетичними критеріями (красою і витонченістю) при обговоренні своїх формул. Їх проймає почуття естетичного задоволення і насолоди від знайдених рішень. Так само як створена композитором, архітектором гармонія є наслідком творчого натхнення, що перетворює буденну працю на джерело радості.

*Мене цікавлять завжди лише проблеми.
Тим, що само собою зрозуміло, нехай займаються інші.
П. Беренс*

РОЗДІЛ І. ЗАГАЛЬНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

1. 1. Актуальні проблеми художньої освіти

Малюнок олівцем є окремим видом графіки і служить основою живопису, гравюри, плакату, скульптури, декоративно-прикладного та інших видів мистецтва. Він буває навчальний, академічний, технічний, у вигляді креслення та інший. З його допомогою передається основна ідея, задум майбутнього твору і не тільки мистецтва, але і в ширшому значенні. За визначенням великого майстра епохи Відродження Мікеланджело «він є основою всіх видів мистецтв і коренем всякої науки». Мабуть тому подібна діяльність в дитинстві згодом допомогла всесвітньовідомим ученим – Луї Пастеру, Ісааку Ньютону досягти значних успіхів у багатьох сферах діяльності. М. Ломоносов, В. Жуковський, О. Пушкін, М. Лермонтов, І. Тімірязєв, В. Короленко, Ф. Шаляпін, П. Тичина, О. Довженко та інші визначні особистості, які також з ранніх років захоплювалися малюванням, пізніше проявили здібності у обраних ними спеціальностях.

Важливе значення мають розвинені просторова уява і конструкторські здібності у військовій, літакобудівній галузях. Завдяки їм пілот І. Кожедуб неушкодженим виходив з найскладніших ситуацій під час військових баталій, а авіаконструктори А. Яковлєв, О. Антонов, А. Туполєв, які теж в дитинстві малювали, втілили кращі ідеї в проекти, нові форми і зразки літаків. І не тільки наведені приклади свідчать про необхідність навчання і виховання

мистецтвом. Аналізуючи життєвий і творчий шлях визначних архітекторів і дизайнерів ХХ ст. – В. Гропіуса, Ле Корбюзьє, Е. Мендельсона, Дж. Рескена, В. Морріса, О. Родченко, К. Танге переконуємося, що для них малюнок став головним засобом виразу їхніх ідей. Ле Корбюзьє справедливо відзначав, що “малювати – означає спостерігати, відкривати, придумувати, створювати” [7, с. 211], а престижна нині сфера діяльності “дизайн” – у перекладі з англійської означає ідею, проект, креслення, малюнок [1, с. 84]. На важливості вміння малювати у процесі виготовлення виробів наголошував англієць Вільям Морріс, а його співвітчизник, прихильник теорії “мистецтва і ремесел” Робін Коллінгвуд, підкреслив його соціальну значимість: «Мистецтво лікує суспільство від найстрашнішої духовної недуги – від корумпованої свідомості » [6, с. 304]. За підняття творчого духу в мистецьких класах шкіл виступав і Альфред Лігтвак (Гамбург, Німеччина), який стверджував, що «мистецтво, у зв'язку з тим, що воно є виразом творчих сил людини, повинно стати основою всієї освіти» [18, с. 266]. Ці та інші авторитетні висловлювання не втратили актуальності й нині. Без попереднього малюнку, креслення, проекту не виготовляють жодного промислового виробу – від найпростіших канцелярських товарів і до проектування складної техніки, архітектурної споруди чи навіть міста. Ми є свідками численних реконструкцій, забудови населених пунктів, облаштування інтер'єрів, що є сферою архітектури і дизайну. Їхня якість залежить від підготовки фахівців, загального рівня культури і освіченості в суспільстві.

А згадаймо майстрів народного розпису: фантастично-казковий дивосвіт у творах Марії Приймаченко, вишукані і зажурливо правдиві роботи Катерини Білокур, дивовижну свіжість, різнобарвність і

витонченість композицій майстрів Петриківки; промовисту образність і своєрідність квітів Параски Хоми, чудовитвори писанкарів, кераміків, столярів, різьбярів, вишивальниць, ткачів з багатьох регіонів України. Їхні твори є свідченням високої культури виконання і світогляду, образного втілення у конкретному матеріалі, техніці, формі певних ідей, основою яких є малюнок в широкому розумінні.

На важливості художніх творів для людини наголошує психолог Т. Титаренко: “Дбаючи про ефективність праці навколо конвейерів, намагаються створювати зелені оази з усіляких рослин, ускладнюючи, прикрашаючи навколишнє середовище, привносячи в нього природну неповторність. Око має відпочити чи то в акваріумних глибинах, чи на зелених кронах, чи на мозаїках та гобеленах” [11, с. 157]. Проте око не тільки відпочиває. Від вміння бачити залежить розвиток інтелектуальної, емоційної сфери людини та важливих психічних процесів, які тренуються і розвиваються завдяки заняттям образотворчим мистецтвом, спілкуванню з природою тощо. Кожна людина, яка творчо працює з малюком, відкриває для себе, що вона знає, уміє й пам’ятає набагато більше, ніж коли небув. У результаті інтеграції свідомості в неї відкриваються приховані резерви. Їх суть – у встановленні голографічного сприйняття світу, при якому людина починає повніше сприймати оточення, з незрівнянно більшим, ніж у дорослого, набором барв, звуків, запахів тощо. У переважній більшості немовлят ліва півкуля головного мозку, яка відповідає за абстрактно-логічне мислення (аналіз і синтез інформації, мову, пам’ять, практику, факти), об’ємом і масою дорівнює правій, яка є “куратором” конкретно-образного мислення, чуттєво-емоційної сфери й фантазії (ідеї, інтуїція, простір). У правій півкулі міститься центр образного мислення.

Залежно від вроджених задатків діти виявляють більшу схильність до емоційно-образного (художнього) чи розумового (логічного) сприйняття світу та засвоєння знань. При гармонійному розвитку дитини обидві півкулі головного мозку функціонують взаємозв'язано, доповнюючи одна одну. Дитина швидше усвідомлює побачене, аніж почуте і малювання прямо пов'язане з надважливими психічними функціями – зором, координацією рухів, мовою і мисленням. Воно розвиває ці функції й допомагає засвоювати значний потік інформації, адже, це – важливий інформаційно-комунікативний канал [15, с. 39]. Органами зору ми здатні сприймати до 90% інформації, решта припадає на слух, нюх, дотик, смак. Для людей із художнім мисленням і сприйняттям, – бачити щось – означає його пізнати. Американський учений Р. Бессетт акцентує увагу на «вихованні наших очей, оскільки „уміння добре бачити предмет – умова його зрозуміти”, тобто „виховання ока, звичайно, є виховання розуму” [17, с. 22].

Мистецтво є додатковим компенсаторним механізмом, який активізує функції ранніх стадій психічного розвитку. “Творчі муки” – це спосіб адаптації, звільнення від гнітючої внутрішньої напруги, від душевного дискомфорту, який, разом із талантом, природа наділяє художників. “Занурення в роботу” часто рекомендують психологи для порятунку від депресії і стресу, як спосіб приборкати ситуацію. Для цього застосовують певні методи: терапію працею (трудотерапія), мистецтвом (арттерапія) та інші. Ван Гог в одному з листів до брата писав: “Чим більше я стаю хворим, тим більше я перетворююся в художника”, а Г. Гейне зауважив: “Щоб хоч якось полегшити мої страждання, я складав вірші” [16, с. 46].

Про поняття прекрасного розмірковував педагог К. Ушинський: "Значення всякої краси одне і теж: істина в такій формі, що сила істини прямо діє на почуття. Це почуттєвий, фактичний доказ божественності душі людської, і ось чому матеріалізм так тяжко стикається з мистецтвом і так злобно, хоч безсило, хоче пояснити його своїми засобами". І далі: "Мистецтво найкращий доказ, що душа наша не тільки може розуміти істину, але може безпосередньо почувати її. Спробуйте пояснити натовпу істину, яка виражена Аполоном Бельведерським" [13, с. 173]. Визначний педагог також відзначив, що не всі професійні художники можуть викладати: "вчителі малювання, котрі закінчили Академії мистецтв і не мають ніяких педагогічних знань, та і будь-яких інших дуже мало, від цього клас малювання виходить якийсь мертвий, безсловесний і тут уже не можливо говорити про сполучення геометрії з малюванням" [14, с. 225].

Автори книги «Мистецтво для простих смертних» Ганна і Петро Володимирські на запитання: «Для чого необхідно мистецтво?» відповідають, що воно допомагає вгамовувати сенсорний (чуттєвий) голод, втішає, відволікає і розважає. Мистецтво – потужне джерело позитивних емоцій – пом'якшує зустріч з реальністю. Воно наповняє і душу, і все, що нас оточує, змістом, радістю і задоволенням. Це колективна пам'ять людства. Мистецтво вчить спілкуванню між людьми і розумінню світобудови. Воно лікує і продовжує життя [4].

Мистецтво сприймається фахівцями як свідомі спроби організувати площину (лінією, фігурою, плямою, кольором), створити об'ємні конструктивні форми. Воно розширює кругозір, розвиває здібності, приносить радість творчості, стимулює пошук нових форм самовираження. Інновація є суттю творчого процесу. Знання й уміння засвоюються не стільки розумом, як через руки, коли

активно задіяні чуттєва й емоційна сфери. Створення образу не можливе без уяви – здатності змальовувати в думках, відповідно до своїх знань і бажань різні життєві ситуації, людей, предмети, явища. Уяву спричинюють внутрішні відчуття та творчі задатки особистості. Уява «малює» проблеми, які розум повинен вирішувати. У конкретній ділянці мозку – міндалині з'єднується первісний психічний образ предмету і знання, отримані через органи чуття. Це те місце, де відбувається велика таїна з'єднання духу і матерії в єдине ціле і формується перша емоційна оцінка предмету як засобу задоволення тієї чи іншої потреби нашого організму. Дисбаланс на цьому рівні приводить до появи емоційних порушень [9, с.141].

На важливу роль мистецтва у житті людини вказував психолог Л. Виготський. Мистецтво, на його думку, немов видовжене «суспільне відчуття», яке містить у собі дещо більше, ніж просту передачу відчуттів. Воно «спершу виникає як найсильніша зброя в боротьбі за існування, і не можна, звичайно, допустити й думки, щоби його роль зводилась тільки до комунікації відчуттів і щоби не заключало в собі ніякої влади над цими відчуттями». <...> тому що «мистецтво здатне гасити неймовірні пориви, які не знайшли виходу в нормальному житті, ймовірно, і складає основу біологічної сфери мистецтва». Вся наша поведінка є не чим іншим, як процесом урівноважування організму з середовищем. <...> Ніколи не можна допускати, щоби це урівноважування здійснювалося до кінця гармонійно і гладко, завжди будуть відомі коливання нашого балансу в одну чи іншу сторону. Жоден механізм, говорить Л. Виготський, не міг би працювати до кінця, використовуючи всю енергію лише на корисні дії. Завжди є спалахи енергії, котрі не можуть знайти собі виходу в корисній роботі. Тоді виникає

необхідність в тому, аби час від часу розрядити незадіяну енергію, давати їй вільний вихід, таким чином урівноважувати наш баланс зі світом. Самі ж почуття (погоджуючись з проф. Оршанським) Виготський називає плюсами і мінусами нашого балансу, ці розряди проти незадіяної енергії і належать до біологічної функції мистецтва [3, с. 318]. Мистецтво для людини, на думку вчених, має клапан в котлі, регулює перепади тиску, і таким чином балансує, приводячи організм до рівноваги в критичні моменти нашої поведінки [3, с. 319]. (За Фрейдом – це засіб примирення двох ворожих принципів: принципу задоволення і принципу реальності).

Дослідження Л. Виготського виявили, що мистецтво є важливим зосередженням усіх біологічних і соціальних процесів особистості в суспільстві, способом урівноважування людини зі світом у найкритичніші і відповідальні хвилини життя [3, с. 337]. Він вперше порушив питання про психологію форми і висловив думку, що «жодна спроба підійти до феномену культури зі структурних позицій не може обійтися без аналізу психологічних функцій цього феномену» [3, с. 415]. Л. Виготський стверджував, що «навчити творчому акту мистецтва не можна, проте це не означає, що не можна вихователю допомогти його утворенню і появі» [3, с. 333]. Через свідомість, на думку вченого, за допомогою мистецтва проникаємо у підсвідомість, і можемо так організувати свідомі процеси, щоби через них розуміти процеси підсвідомості.

Естетичні переживання дітей не вкладаються в рамки експериментальних методів. Дитина любить творити, завжди відверта, на відміну від дорослого, який може створювати художні вироби для слави, грошей та з іншою метою. Дорослі переймають формальний і пластичний закони художників попередніх епох, тоді як

роботи дітей мають “своє обличчя”, неповторність. Для них навколишній світ є синкретичний, у ньому все взаємопов’язане, хоч малюнки у молодшому віці часто фрагментарні й примітивні. Дитина робить те, чим вона захоплена в даний момент. Створення кожного образу супроводжується співпереживанням, емоційним включенням у ситуацію, особистим до неї вставленням. Через співпереживання відбувається очищення (за Арістотелем – катарсис). В. Сухомлинський стверджував, що “добрі почуття, емоційна культура – це серцевина людяності. У дитинстві людина повинна пройти емоційну школу – школу виховання добрих почуттів” [10, с. 61], а Б. Неменський назвав мистецтво “культуратором людської душі” та “інструментом у руках педагогіки, що розвиває творчі здібності” [8, с. 9]. Діти, які протягом навчання й виховання у школі займаються художньою творчістю, відвідують гуртки, студії, школи, живуть у гармонії з природою, в подальшому більш адаптовані до життя, краще вирішують підліткові та життєві проблеми. Важлива роль мистецтва у пробудженні творчої активності й національної свідомості, генерації споконвічних ідей добра й краси, які є джерелом моральних і духовних цінностей. Завдяки заняттям мистецтвом діти вчать шанувати людей праці, гармонійному ставленню до природи, історичної й культурної, духовної спадщини.

Ці теоретичні розмірковування підтверджені численними експериментами і впровадженнями. Наприклад, ще у 70-х роках ХХ ст. у школах Талліна (Естонія) за рахунок навчальних годин з математики й мови, збільшили до шести годин на тиждень заняття музикою і співом. З’ясувалося, що знання дітей із точних наук стали вищими, ніж в учнів інших класів. Отже, розвиток емоційної сфери школярів засобом музики покращив сприйняття інших предметів, зменшив

порушення дисципліни[2]. Сьогодні це враховано в школах Естонії, Латвії, Німеччини та інших країн, де навчальними планами передбачено 5 годин музики на тиждень, а випускник школи в Японії повинен знати понад 100 народних пісень. У початкових класах США образотворче мистецтво використовують як терапію і засіб досягнення розвитку урівноваженої і гармонійної особистості [17, с. 29]. В більшості розвинутих країн Заходу поширена англо-американська система (2 обов'язкових уроки образотворчого мистецтва в тиждень – до 6-го класу і 3-6 годин у старших класах). В ліцеях гуманітарного профілю Англії і Франції один із видів мистецтва, в тому числі образотворче, занесене до атестату про освіту [17, с. 12]. В Японії, наприклад, творчі здібності дитини перевіряють спеціальними тестами ще далеко до того як вона піде до школи (у 3 роки) і розвиваючи їх основну увагу зосереджують на вивченні культури кольорів, конструктивно-пластичного циклу (ліпки, дизайну, конструювання). Образотворче мистецтво є обов'язковим компонентом в підготовці всіх працюючих спеціалістів в Японії, навіть існують ілюстровані підручники з вивчення комп'ютерної техніки для домогосподарок. Навчання малювання там починають з натури, практикуючи екскурсії, прогулянки, під час яких діти знайомляться зі флорою і фауною, набувають вражень тощо. В Англії науково обґрунтовано і успішно використовують малюнок для вивчення іноземних мов. Як підкреслює С. Черепанова, саме під впливом мистецтва набувають розвитку такі елементи творчого мислення, як асоціативність, образність, уява, фантазія. Безпосередньо діючи на почуття, а через них на інтелект, мистецтво глибоко впливає на соціальну практику. Універсальну функцію виконує продуктивна (творча) уява, яка об'єднує чуттєве й логічне пізнання, активізує пошук нестандартних

рішень у будь-якій сфері практичної діяльності. Тож “фахівець, у якого не розвинені уява й фантазія, інші елементи творчого мислення, переважно орієнтований на виконавські функції” [12, с. 452].

Про обмежене вирішення проблем естетичного виховання в школі наголосив В. Кардашов. «Шкільний художній компонент у свідомості більшості вчителів досі не є обов’язковим! Боляче це споглядати, особливо у початковій школі, коли діти самі тягнуться до пензлів і паперу, коли проявляється особлива сенситивність дітей до мистецтва, до художньої творчості. Проте всупереч здоровому глузду, у початкових класах спостерігається зворотна картина: контролюється, перевіряється і заохочується швидкість читання, вміння розв’язувати геть усіма дітьми складних математичних завдань і зневажається первинне, природне для людини на її початковому віковому етапі, що забезпечить її повноцінний розвиток» [5, с. 36]. Вивчаючи теоретичні концепції естетичного виховання, сформульовані видатними педагогами минулих століть, він виявив першопричини «маховика задурення і «обмакітрювання» підростаючого покоління, допущеного з чиєїсь милості до освіти лише вербально-логічного плану, а насолоди лише фізіологічного плану». Формулюючи запитання: «У чий інтересах виховували маси, керовані ззовні, але не власними ідеалами, що заснувалися на естетичному, моральному, і врешті-решт, духовному досвіді наших предків...?», – він порушує світоглядні, національні, загально-людські проблеми, які віками турбували найвидатніші уми нації.

Однією з проблем розвитку мистецтва є рівень матеріально-технічного, кадрового забезпечення і загалом покращення зовнішнього вигляду шкіл, озеленення, художнє оформлення спеціальних навчальних кабінетів.

Там де працюють вміючі вчителі, дизайнери, котрі розуміють значення навколишнього середовища у естетичному вихованні дітей, справи значно кращі. Попри загальну позитивну тенденцію у покращенні інфраструктури населених пунктів (будівництво споруд, мафів, озеленення і благоустрій) нерідко трапляються окремі ляпи, як у плануванні так і побудові шкіл, спорудженні пам'ятників тощо. Якщо невдалий малюнок на стіні ще можна виправити або перемалювати, а як перебудувати невдалу будівлю? Вона століттями може стояти, як пам'ятник безумству і негативно впливати на оточуючих, тож значення художньої освіти ще і в цьому аспекті очевидне.

У засобах масової інформації рідко можна почути про забезпечення дисциплін художньо-естетичного циклу. Неналагоджений випуск якісних фарб, паперу, палітри, моделей, наочних матеріалів, а магазини канцтоварів торгують продукцією російської фірми «Луч» – зокрема акварельними фарбами «Класика», які є кращими за вітчизняні. Невже в Україні не здатні виготовити фарби, папір дітям відповідної якості? Також викликає відразу необгрунтоване використання кольорової пластикової палітри (синьої, фіолетової) при малюванні на білому папері, яке має місце у дитсадках, початкових школах – там де переважно відсутні фахівці. Як можна малювати на білому, а підбирати колір на кольоровому? З тих самих причин не компетентності набули поширення й альбоми-розмальовки для дітей. Їх використання нагадує славнозвісні наклейки на «писанки», що обмежує живе спілкування, негативно впливає на розвиток творчих здібностей дитини. Вчити треба так, аби в подальшому не переучувати!

Важливе значення має художнє оформлення книг для дітей (підручників і загалом літератури). Часто їх

вигляд, особливо обкладинок зошитів, попри поліграфічну якість, не витримують ніякої критики і за змістом є протилежне до навчання і виховання відношення. Деякі з книг грішать об'ємними сценаріями уроків, які забирають час практичної роботи і погано ілюстровані. Використання ілюстрацій високої художньої вартості є одним із головних способів засвоєння інформації. Підручники, авторами яких є професійні досвідчені художники в цілому допомагають у вирішенні проблем сучасної загальноосвітньої школи, сприяють комплексному навчанню, естетичному вихованню й розвитку дітей.

Багаторічний досвід вчителя образотворчого мистецтва, психолога і художника О. Перепелиці з м. Києва і описані нами роздуми показують рівень викладання і відношення до предмету мистецтва у багатьох загальноосвітніх школах. Робота з дітьми могла б реалізувати весь творчий потенціал на всі сто відсотків, якби... Особливо тут, після навчання спочатку в спеціалізованій школі, потім в художньому інституті гостро відчуває учитель дискримінацію предмету, який часто ще називають малюванням. Брак годин, спеціалістів і діти – не відібрані, але всі без винятку талановиті, своєрідні і дуже цікаві в своєму баченні світу, приречені на поступове згасання таланту, і вже у зрілому віці ставлення у них до мистецтва як до чогось недолугого, третьосортного, призначеного в кращому випадку для розваги. Перші уроки запам'ятались небажанням дітей будь-що малювати. Половина дітей – без альбомів, інша половина стогне: «А ми не будемо, а ми не хочемо», ще не довідавшись про тему уроку. Після того, як тему оголошено, починає відбуватися щось незрозуміле. З портфелів дістаються поштові листівки (хто що має), і, хто з допомогою копіювального паперу, хто просто так перемальовують зайців, лисиць, персонажів мультфільмів,

причому нікого не хвилює тема уроку. Заборони не приводять результату. Діти не можуть зрозуміти, чому раніше так дозволялося, тепер - ні, чому змінилися правила гри. Потрібно починати з самого початку, але час втрачено і з ним бажання створити свою оригінальну композицію. З усіх сторін сторін: «Повісьте нам щось на дошку» (для того щоб змалювати), вивішування зразків приводить лише до бездумного їх копіювання. Робота з шостими-сьомими класами перетворюється у пекло. Коли учень приходить без альбому, то на запитання вчителя відповідає: «А я не хочу малювати». Вчитель: «Поставлю двійку». Учень: «Ставте. Мені мама сказала, що оцінка з малювання не головна». Натомість учні початкових класів малюють із самовіддачею, але не вистачає ні наочних матеріалів для проведення бесід, ні умов для малювання з натури, ні предметів для натюрмортів, ані приміщення, де можна було б зберігати все це. Куманці, драпіровки, книжки приходить возити на роботу у великій валізі, оскільки у школі здебільшого не розуміють значення предмету мистецтва для розвитку молодої людини, а тому не створюють умови.

На нашу думку, подібна ситуація виникла через звуження завдань, які повинен ставити перед собою вчитель образотворчого мистецтва. Вміння предмети навколишнього середовища відтворювати, копіювати учнем стає самоціллю для вчителя тому, що результативність його роботи визначають саме за цими. «Як живе» – найвища похвала для дитини, яка показує свої малюнки батькам (як правило, нефаківцям). Поза увагою залишається – критерії, за якими малюнок дитини майже ніколи не оцінюють. Це – декоративність, образність, емоційне навантаження (духовність), асоціативність. Якщо навіть в малюнках дитини внаслідок її природної емоційності вони проявляються, то в кращому випадку на

них просто не звертають уваги, в гіршому – ретельно виправляють, повертаючи малюнку дорослу тривіальність. Приміром: у кольорі – якщо це стовбур дерева – то обов'язково коричневого кольору і т.д. Такій навченій дитині дуже складно в майбутньому оволодіти такими спеціальностями, як дизайнер чи архітектор тому, що на уроках образотворчого мистецтва в неї не розвинули творчої уяви та оригінальності бачення світу. Інша біда сучасної школи, особливо сільської – це недостатнє використання на уроках образотворчого мистецтва різноманітних матеріалів і технік. Учні обмежені альбомним форматом, фломастерами і, в кращому випадку, акварельними фарбами не високої якості. У підсумку все це спричинило те, що декоративно-ужиткове мистецтво України, її сучасна архітектура, дизайн (за невеликим винятком) перебуває в стані занепаду. Сірі, схожі один на одного будинки, стандартні квартири, масова культура – і як результат – духовне зубожіння людей, яке породило і бідність матеріальну, тому що на зовнішній ринок Україна не може запропонувати ані оригінальних ідей, ані якісних товарів, ані новітніх технологій. За рівнем добробуту – останнє місце в Європі і одне з останніх у світі. Щоб виправити такий стан, ключовим у вихованні дитини повинно стати виховання гнучкості та оригінальності мислення, головним чином засобами мистецтва – образотворчого, музики, хореографії. Оригінальність мислення дозволить людині скористатися можливостями, непомічені іншими, бути винахідником, раціоналізатором творцем, і стати цікавою, і потрібною своїм співгромадянам та країні. Лідерство потребує величезного творчого потенціалу, вміння побачити проблеми і концентрувати в них зусилля. Сьогодні досягають успіху завдяки знаходженню не чогось

цілком нового, а такого, що оптимізує, спрощує процеси, на які раніше затрачалося значно більше часу і зусиль.

А все починається з простого: дитину, ще з дитячого садка, позбавляють права вибору. Якщо це папір для малювання, то обов'язково – аркуш певного формату і кольору, навіть фактури. Якщо це спосіб подачі – то лише як на дошці або в підручнику для (не піднімається рука написати «образотворчого мистецтва») малювання. Пригадуються перші уроки в школі та аналіз, який зробила досвідчений завуч: «У вас неправильна методика викладання. Діти не знають, чи правильно вони малюють. Потрібно намалювати на дошці лінію, потім пройти рядами, перевірити, чи правильно вони намалювали, тільки потім переходити до наступної лінії, і так – до закінчення малюнку».

Завдяки подібним методикам дитина втрачає інтерес до образотворчого мистецтва. Вона не може працювати у своєму темпоритмі, не має можливості робити операції збирання матеріалу, його відбору, аналізу, трансформації, синтезу – всього того, що разом називається творчим процесом. Третього, як відомо, не існує. Якщо людина не є творцем, вона стає виконавцем чужої волі, чужих планів. Можливо саме тому Україні так важко утвердити самостійність, адже українці в етнічному плані не звикли гордитися своєю оригінальністю, самобутністю. Це каралось ще зі шкільної лави. Кращі оцінки ставились лише за роботи, максимально подібні до оригіналу. Бездумно копіюючи, діти змальовують з дошки навіть лінії. Вчителю значно легше оцінювати подібні малюнки за одним з параметрів, ніж за диференційованою системою оцінювання. Тому з часом любов до образотворчого мистецтва залишається переважно у дівчаток, щоб прикрасити свої пісенники чи щоденники.

Для максимального розвитку творчості на уроках образотворчого мистецтва потрібно перед учнями ставити: а) конкретну мету (чи то організації простору, чи якоїсь виражальної мети), б) надавати дитині інформацію, як цього досягали митці, та в) завдання досягнути мети іншими виражальними засобами. Дитина повинна знати алгоритм виконання цього завдання, можливості свого організму та індивідуальних психічних процесів (особливості пам'яті, уваги, мислення та ін.). Та, головне, сприйняття своєї роботи не як тренувальної, а як оригінального твору, що може бути цікавим і корисним іншим людям. Дитина з ранніх років привчиться цінувати результати своєї роботи, що підвищить її самооцінку і відповідальність, поважати думки і погляди інших людей, не соромитися своєї самотності. Це дасть дитині можливість пізнати себе, особливості свого світосприйняття, а не загнати в проскурове ложе оцінок і вибору інших людей. Адже від народження люди різні, різні їхні організми, їх життєвий досвід, світосприйняття. І саме образотворче мистецтво повинно допомогти бути людині самою собою, говорити від свого імені, і говорити саме те, що людина хоче сказати. Знайти в мистецтві свій шлях і зуміти помітити те, що до тебе ніхто не помічав і поділитися цим з іншими.

Запитання і завдання для самопідготовки

1. Для чого потрібне мистецтво?
2. Розкрийте можливості образотворчого мистецтва в школі.
3. Які проблеми художньої освіти в різних типах навчальних закладів?
4. Яке значення мистецтва у розвитку творчих здібностей та в терапевтичній практиці?
5. Назвіть приклади про роль мистецтва в житті відомих людей?
6. Які проблеми естетичного виховання в сучасній школі?

Література

1. Архітектура: Короткий словник-довідник / А. П. Мардер, Ю. М. Євреїнов, О. А. Пламеницька та ін.; за заг. ред. А. П. Мардера. – К.: Будівельник, 1995. – 335 с.
2. Известия. – 1969. – 19 ноября.
3. Выготский Л.С. Психология искусства. Ростов н/Д: изд-во «Феникс», 1998. – 480 с.
4. Владимирский П., Владимирская А. Искусство для простых смертных. Практический путеводитель по искусству живописи для нормальных людей. – М. – С.-П. – К., 2006. – 351 с.
5. Кардашов В.М. Теорія і методика викладання образотворчого мистецтва: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів – К.: Видавничий дім «Слово», 2007. – 296 с.
6. Коллінгвуд Р.Д. Принципы искусства. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 325 с.
7. Ле Корбюзье. Творческий путь / Ред. О. Швидковський. – М., 1970. – 211 с.
8. Неменский Б. Мудрость красоты. – М.: Просвещение, 1987. – 253 с.
9. Подпорин А. Н. Истинные причины наших болезней. – СПб.: Невский проспект, 2003. – 192 с.
10. Сухомлинський В. А. Вибрані твори: У 5 т. – Т.ІІІ. – К.: Рад. школа, 1977. – 668 с.
11. Титаренко Т. Життєвий світ особистості у межах і за межами буденності. – К.: Либідь, 2003. – 157 с.
12. Українська культура: історія і сучасність. Навч. посібник // За ред. С. О. Черепанової – Львів: Світ, 1994. – 452 с.
13. Ушинський К.Д. Твори Т.6. Матеріали до третього тому «Педагогічної антрології». Психологічні статті. Біографічні матеріали. – К.: Рад. школа – 1955. – 590 с.
14. Ушинський К.Д. Твори Т.2. Педагогічні статті та матеріали до «Детского мира» та «Родного слова». – К.: Рад. школа. – 1954. – 558 с.

15. Хайкин Р. В. Лечить рисованием // Наука и жизнь. 1988. – №1. – с. 38-41.
16. Хайкин Р. В. Художественное творчество глазами врача // Природа. – 1989. – №4. – С. 40-49.
17. Юсов Б. П. Изобразительное искусство и детское изобразительное творчество: Очерки по истории, теории и психологии художественного воспитания детей. – Магнитогорск: МаГУ, 2002. – 281 с.
18. Pevsner N. Academies of Art Past and Present. – London: Cambridge University Press, 1940. – 323 p.

1. 2. Короткий нарис історії методів навчання малюнку

1. 2. 1. Методи навчання малюнку у Західній Європі від найдавніших часів

Мистецтво виникло в прадавні періоди історичного розвитку. Найдавніші наскельні малюнки збережені в печерах Іспанії, Франції, Росії (на Уралі); відбитки верхньої кінцівки (руки) людини, “штрихові”, “шнурові”, “макаронні”, ритовані, рельєфні зображення тварин (мамонта, бізона, оленя) та людей у примітивних графічних техніках відомі ще з епохи палеоліту (35-10 тис. р. до н. е.) [19, с. 7]. Прадавні художники малювали обвугленим деревом, інколи з використання фарби (охри), виконували ритування, гравірування загостреним каменем. Створені графічні, живописні, скульптурні образи мали для них важливе значення. Враження набуті під час мисливства, занять скотарством, землеробством відобразилися в образотворчому, пісенному, хореографічному мистецтві. Перші малюнки крапками, лініями, штрихами, монохромними і поліхромними плямами, мазками розвивалися паралельно з мовою,

звуками, буквами, словами, виразами і були засобами передачі інформації. На їхній основі розвинулися предметне, піктографічне (картинне), ідеографічне (образне), ієрогліфічне (складове) письмо, які поступово трансформувалися в логографічне і буквове (фонетичне) та руни [29, с. 12-23]. Прадавні художники в малюнках, скульптурах задокументували конкретні події і факти, що мають важливе значення для сучасної науки.

Образотворче мистецтво і методика навчання пройшли тривалий еволюційний шлях розвитку. Навики художньої діяльності на початках діти переймали від дорослих через гру і наслідування. Із переходом від найпростіших, стихійних до більш організованих форм господарювання в епоху неоліту, коли відбувся поділ праці, виникла потреба у підготовці ремісників і створенні шкіл. В різних країнах він мав свої відмінності, продиктовані суспільними відносинами, веденням господарства, світоглядними, етнічними, культурними особливостями, розвитком освіти. У Стародавнього Єгипту дітей вчили рахувати, писати, військової справи, а також креслити та копіювати. Учні мали вміння намалювати і викреслити схему каналу, план приміщення. Правила навчання малюнку вимагали строго дотримуватися канонізованого трактування фігури людини, заучування схем тощо.

Давньогрецькі художники значно збагатили методику викладання образотворчого мистецтва вирішивши проблеми навчання і виховання завдяки уважному вивченню реальної дійсності і пошуку прекрасного. Об'єктом вивчення і малювання стала сама людина та її оточення. Художники відкрили певні закономірності прекрасного в чіткому порядку і розробили правила, які базуються на гармонії частин і цілого, симетрії, математичних розрахунках, пропорційних

співвідношеннях деталей людського тіла. Окрім Ефеської і Фіванської шкіл найбільш прогресивною стала Сікіонська, в якій дотримувалися наукової методики навчання. Представник цієї школи скульптор Поліклет дослідив співвідношення частин людського тіла і створив статую «Доріфор», яку використовували як навчальний посібник у школах різного типу. Учні намагалися розкрити закономірності існування природи, прищеплювали любов до прекрасного. Основним методом навчання стало малювання з натури, коли через активне спостереження доходять розуміння її сутності [38, с. 14-22].

Іншим яскравим представником Сікіонської школи став живописець Памфіл (вивчав геометрію і розвиток просторового мислення). Саме він вперше звернув увагу на малювання як загальноосвітню дисципліну та науково обґрунтував вивчення образотворчого мистецтва. Грецькі художники-педагоги наголошували на свідомому вивченні малюнку і розвитку розумових здібностей. У Греції малювали стилусом (паличкою) на букових дощечка покритих воском чи левкасом. Така техніка дозволяла легко виправляти неточності у передачі зображення фігури, заглажуючи віск пальцем. У школах Давнього Єгипту та Греції образотворче мистецтво вивчали не менше 6-10 років [39, с. 11-40].

Основним методом навчання у Греції та Римі вважалося заучування текстів рукописних книг з малюнками і були великою рідкістю. Людей які їх створювали прирівнювали до святих. Римський педагог Марк Квінтіліан підкреслив, що у ранньому дитинстві навчання має відбуватися у формі гри і забави. У своїй праці «Про ораторське мистецтво» він твердив, що головними методами навчання мають бути: усний виклад, наслідування і вправи.

Значних успіхів в освоєнні образотворчої грамоти (об'ємного малюнку, перспективи, композиції) досягли художники і теоретики епохи Відродження: Леон Альберті, Леонардо да Вінчі, Альбрехт Дюрер та ін. Вони володіли методикою викладання малюнку для професіоналів й загальноосвітніх шкіл та проявили свої здібності в багатьох сферах діяльності.

Л. Альберті підготував «Три книги про живопис», в яких висловив важливі методичні засади: правильність побудови зображення на площині, розглядав малювання як серйозну наукову дисципліну з чіткими і доступними правилами на рівні з математикою. На основі законів природи першим розробив теорію малюнку і показав практичне значення його для мистецтва. Він також звернув увагу на особистий приклад вчителя.

Леонардо да Вінчі був інженером, конструктором, архітектором, художником і неперевершено володів рисунком. З дитинства він захоплювався зоряним небом, птахами і рослинами, яких малював, порівнював досконалість природи зі світом людей. Ще малим хлопцем зауважував у природі те, на що інші не звертали увагу. Це сприяло в подальшому розвитку багатьох його здібностей та відкриттів. Нині вчені вважають, що у світі важко знайти галузь науки, в основу якої геніальний художник і вчений не поклав би першу цеглину. Він виконав креслення і сконструював літальні апарати, машини, токарні верстати, парашут, водолазний костюм, лебідку, турбіни, розробив техніку нечітких тіней («сфуматто» – дим) та багато іншого. Не дарма його назвали «людиною-оком». На основі вивчення мистецтва Древньої Греції Леонардо розробив «Квадрат древніх», написав «Книгу про живопис» і займався науковою розробкою теорії малюнку. Його сучасники (Л. Альберті) розглядали малювання не як механічні вправи, а як вправління

розуму, а Мікеланджело твердив, що “малюють головою, а не руками” [38, с. 25]. Малювання з натури, тим часом, стало основним видом діяльності в процесі навчання образотворчого мистецтва.

Альбрехт Дюрер був живописцем, гравером, скульптором, архітектором, винахідником і відомий теоретичними працями з методики навчання малюнку. В мистецтві спирався не тільки на враження від побаченого, але й на точно вивірені наукові знання. Його метод узагальнення (розбір складної форми на просту) доступний початкуючим художникам і використовується й нині. Художника цікавили також загальні питання навчання і виховання засобами живопису.

Загалом вивчення пропорцій, перспективи, анатомії набуло актуальності в «епоху титанів», проте малювання не стало окремою дисципліною. Тільки з кінця XVI століття в стінах академій та художніх шкіл почали систематично працювати над методикою навчання рисунку, живопису і композиції. Чітка та організована система навчання мала значний вплив на методику викладання малювання в загальноосвітніх школах. Митці-педагоги почали краще розуміти, що оволодіти малюнком без серйозних наукових знань неможливо і заняття малюванням корисні для всіх без винятку.

Історія художньої освіти і методики викладання – це історія педагогічних ідей і поглядів, що удосконалювалися протягом тривалого часу. Визначні зарубіжні і вітчизняні педагоги, філософи: Я. Коменський, Дж. Локк, Ж. Ж. Руссо, І. Песталоцці, К. Ушинський вважали малювання заняттям, що позитивно впливає на навчання і розвиток дітей. Не припустимим, на їхню думку, обмежувати дітей у художній освіті і відстоювали науковий, системний підхід у викладанні предмету. Так чеський педагог Ян Коменський запропонував “метод

мистецтв” і для занять радив три речі: 1) зразки зовнішньої форми; 2) матеріал, з якого вибудовують форму; 3) інструмент-засіб виготовлення речі [14, с. 390-397]. Крім цього, навчання мистецтву вимагає правильного використання, розумного скерування і регулярного вправління. Я. Коменський загалом приводить 11 правил як досягти майстерності в мистецтві та педагогіці, які є актуальними і для сучасної освіти. Головні з них: практичний показ на ділі, а не на словах; найперші вправи повинні бути добре знайомі учням; форми для наслідування мають бути досконалими; викладання мистецтва вимагає поєднання синтезу і аналізу. Вивчивши досвід братських шкіл в Україні, педагог розробив класно-урочну систему, яка є дієвою і нині.

Ян Коменський надавав важливого значення художньому оформленню школи. Він стверджував, що на стінах в школі повинні висіти малюнки, емблеми, зображення письма. Живопис називав «мистецтвом мудрості», завдяки якому виражають красу всіх видимих речей у світі. Водночас ним впливають на почуття і духовну сферу. Визначний педагог подібно висловлювався про скульптуру: вона не тільки передає зовнішні контури, але і внутрішню суть, в уяві вимальовує справжню гармонію, є показником мудрості, моральності і красномовства [15, с. 196].

У другій половині XVII століття на важливість малювання для дітей вказував англійський педагог і філософ Джон Локк. У книзі «Думки про виховання» він висловився, що красивий і швидкий почерк тренується не тільки вправами в письмі, але ще більше удосконалюється шляхом малювання.

Заняття малюванням з природи, як твердив французький філософ Жан Жак Руссо, мають важливе значення для розвитку чуттєвої сфери дитини. Він радив

проводити їх на природі, де учні наочно зможуть побачити явища перспективи, зрозуміти їх закони, а й будуть вдосконалювати художній смак, любов до природи, естетичне виховання. Природа і навколишні предмети, на його думку найкращі вчителі. Будинок слід малювати з будинку, дерево – з дерева, людину – з людини, і привчатися спостерігати тіла та інші форми, бо «намір не стільки в тому, щоб син умів копіювати предмети, скільки в тому, щоб він знав їх; нехай він не вмів добре змалювати листя капітелі, аби тільки вмів показати мені живий акант» [11, с. 241]. Ж. Ж. Руссо вважав важливим розвішувати вдома малюнки дитини в такій послідовності, в якій вони були створені. Цим самим показувати успіхи художника, з того моменту, як будинок зображувався у вигляді неподібного чотирикутника до того, коли його фасад, його профіль, його пропорції, його тіні відтворено з найбільшою точністю. Це неминуче буде заохочувати і зацікавлювати нашу ретельність [11, с. 242].

Визначна роль у запровадженні малювання у загальноосвітніх школах належить швейцарському педагогу Генріху Песталоцці. Він надавав важливого значення спеціальним вправам та спостереженням, порівнянням і аналізу побаченого. Опираючись на власний досвід, Г. Песталоцці стверджував, що малювання повинно передувати навчанню письма, оскільки воно легше і швидше засвоюється дітьми (на 2-3 роки раніше). Особлива роль, на його думку, повинна належати малюванню в початковій школі. Щоб правильно мислити, говорив він, необхідно вміти правильно розглядати навколишній світ. В його щоденнику про виховання сина малювання займає першість, поряд з латиною, орфографією, читанням і складанням букв. Г. Песталоцці стверджував, що малювати, як і писати, можна навчити кожного, і що мистецтво має важливе значення для

загального розвитку дітей, тому повинно зайняти гідне місце у школі поряд з іншими предметами. Особливо важливо, на його думку, малювати з натури, оскільки натура доступна для спостереження, споглядання і вимірювання. Малювання він розумів як наслідування форми в лініях, пропорціях, на відміну від копіювання з готових зразків. Він першим порушив проблему необхідності розробки методики навчання малюнку, тому вчителі малювання назвали його «батьком шкільної методики». Педагог стверджував, що дитиною керує бажання розвиватися, закладене її природою органів чуття, оточенням, які стимулюють потребу дитячої діяльності. Не варто заважати творчому процесу, навпаки, дозволяти брати дитині до рук крейду, олівець, вугілля і малювати на стіні, підлозі, піску, де-небудь прямі і криві лінії, вздовж-впоперек, не виправляючи її. І лише тоді, коли дитина самостійно почне отримувати задоволення від точної передачі повздовжніх і поперечних ліній і матиме бажання їх правильніше виконувати, без допомоги старших – лише тоді, природовідповідно, необхідно їй допомогти. Засоби формування будь-якого мистецтва вибудовують завдяки чуттєвим потребам нашого буття, частково духовним потребам і потягу до визначення самого мистецтва. Сила позитивного впливу на освіту всього людства міцніше залежно від вибору мистецтвом засобів його формування [35, с. 271]. Завдяки методиці Песталоцці малювання почали вводити в усіх початкових школах. Його учень Й. Шмідт розвинув ідеї вчителя розробивши спеціальні вправи: 1) для розвитку руки; 2) для пошуку красивих форм; 3) для розвитку уяви; 4) вправи з геометричного малюнку; 5) зображення перспективи.

Праці визначних педагогів та авторитетні висловлювання французького енциклопедиста епохи Просвітництва Д. Дідро («країна, в якій вчили б малювати,

так як вчать читати і писати, випередила б швидко усі інші країни в усіх мистецтвах, науках і ремеслах») послужили поштовхом до розвитку педагогічної думки і зокрема методики навчання малювання. Значний внесок у розвиток малювання в загальноосвітній школі зробив вчитель з Берліна Петро Шмід, який радив використовувати геометричні моделі у процесі навчання, чим і поклав початок «геометральному методу».

З 1895 року відомими стали брати Дюпюї, які заснували безкоштовну художню школу для дітей і ремісників в Парижі, і використовували спеціальні моделі. Їх ефективна система навчання знайшла підтримку у багатьох загальноосвітніх і спеціальних школах. На першому підготовчому етапі учні виконували прості і легкі завдання, а на другому малювали голову, частини тіла і фігуру людини. Для вирішення конкретних завдань були створені чотири групи моделей які вибудовували певну методичну послідовність вивчення форми предметів і людського тіла. Подібну методику використовував професор Тулузької школи мистецтв Гальяр, який рекомендував починати вивчення малювання з плоских геометричних фігур, на другому етапі виконувати лінійний малюнок на око з натури квадрата і круга в перспективі у різних положеннях і предметів.

У другій половині XIX століття питання методики викладання художніх дисциплін стали ще актуальнішими і глибокими. Фахівці розділилися на прихильників геометрального і натурального методів. Геометральний передбачав спрощене сухе зображення фігур, а натуральний – малювання предмету так як він виглядає без спрощення. Прихильники натурального методу різнилися поглядами: одні дотримувалися строгої послідовності в роботі (А. Баумгарт), інші відстоювали принцип зацікавленості і отримання задоволення від роботи (Ф.

Кульман) тощо. Прихильники формалістичних теорій здебільшого нехтували основами реалістичного малюнку, применшували роль школи та вчителя і твердили, що навчання заважає розвитку дітей. При подібному підході діти належать самі собі.

В другій половині XIX ст. – початку XX ст. дослідниками малюнків і творчості дітей стали: італійський вчений Конрада Річчі, автор книги «Дитяче мистецтво». – Болонья, 1887 та німецький професор Георг Кершенштейнер, автор книги «Розвиток здібностей до малювання» – Монахіум, 1905. К. Річчі спробував показати розвиток образотворчих задатків дітей у зв'язку з їх психологією, мисленням, провів аналогію між їх малюнками і первісним примітивним мистецтвом. Г. Кершенштейнер в праці «Развитие художественного творчества ребёнка», Москва (1914), використав статистичний метод дослідження, відстоював біогенетичну природу образотворчої діяльності дітей і не втручання в природній процес розвитку образотворчості. Проаналізувавши понад 300 тис. малюнків дітей різного віку і шкіл, він дійшов висновку, що дитина до 10 років малює здебільшого з пам'яті і уяви, її малюнки нагадують схеми. На думку Г. Кершенштейнера у процесі оволодіння малюнком дитина проходить певні фази розвитку, «переживання» яких зумовлене біологічними чинниками, які не залежать від впливу середовища [9, с. 50].

Виставка дитячих малюнків в Москві (1909 р.) під назвою «Мистецтво в житті дитини» спричинила публікації на педагогічну тематику, зокрема про художнє виховання дітей. Серед них особливо відрізнялася книга фізіолога В. Бехтерева «Первісна еволюція дитячого малюнка в об'єктивному вивченні» (1910) в якій звернуто увагу на прагнення малої дитини відобразити в малюнках навколишній світ (своє оточення), надавав великого

значення оцінюванню творчості дітей. Автор висунув твердження, актуальні й для сучасної педагогіки: необхідно знати, в яких умовах створені малюнки, аби вірно їх оцінювати [17, с. 65].

Піонерами нових методик навчання малювання у Польщі стали Ян Голубйовський, Станіслав Матцке, Ванда Грот – Мазовіцька та інші. Праця професора С. Шумана «Мистецтво дітей. Психологія творчого малюнку дітей» (1927 р.) синтезувала всі дослідження за кордоном і подала погляди автора на проблему навчання малювання, естетичні і композиційні аспекти малюнків дітей. Його книга допомогла в пошуку нових методів навчання, сприяла кращому розумінню психологічних і методичних особливостей малювання і ліплення в школах. Актуальним питанням художньої освіти, зокрема розвитку пластики, тонального і кольорового малюнку, проблемам декоративного мистецтва, малювання з природи в школі, на пленері і особливо вивченню малюнків дітей молодшого віку присвячена книга польського дослідника Йозефа Тора [47]. Значний теоретичний і практичний матеріал, поданий в посібнику, вказує на професійний підхід до проблем навчання мистецтва в школі, його ролі в житті та суспільстві.

В подальшому у світі виникло чимало нових теорій художнього виховання. Так англієць Герберт Рід у 40-х роках формулює ідею мистецтва як магістрального шляху освіти, не тільки навчального предмету, а засобу навчання всіх інших предметів. Естетичне виховання Г. Рід пропонує як панацею від бід, універсальні ліки від усіх хвороб суспільства. Мистецтво, стверджував він, – це спосіб відійти від дезінтеграції, яку несе цивілізація до цілісних форм буття [9, с. 54]. В англійських підручниках 50-х років наголошувалося на вільному навчанні дітей мистецтва, враховуючи їх темперамент, фантазії, уяву і

розсудливість, заборонялося копіювання, що не розвиває образне мислення. Значна увага звертається на організацію виставок, відвідування музеїв, матеріально-технічне забезпечення уроків.

Запитання і завдання для самопідготовки

1. Які ознаки первісного мистецтва і його зв'язок з творчістю дитини?
2. Які методи навчання малюнку використовували в школах Стародавнього світу (Єгипту, Греції і Риму)?
3. Хто став об'єктом вивчення і зображення в епоху Стародавньої Греції і Риму?
4. Які школи і методи навчання малюнку використовували у прадавні часи? Система моделей скульптора Поліклета.
5. Якими засобами і техніками користувалися грецькі художники?
6. Яких успіхів в освоєнні образотворчої грамоти досягли митці епохи Відродження?
7. Окресліть розвиток мистецтва і методики навчання визначними архітекторами, художниками (Л. Альберті, Леонардо да Вінчі, А. Дюрер та ін.).
8. Які переваги академічної системи навчання образотворчого мистецтва та її вплив на методику викладання малювання в загальноосвітніх школах?
9. Педагогічні погляди Я. А. Коменського, Дж. Локка, Ж. Ж. Руссо, І. Г. Песталоцці та їх вплив на розвиток методики малювання в школах?
10. Хто з вчителів використовував геометричні моделі в процесі навчання і започаткував «геометральний метод» навчання малюнку?
11. Методична система навчання малюнку братів Дюпюї.
12. Кого з прихильників натурального методу навчання малюнку можете назвати?
13. Назвіть дослідників малюнків дітей і формалістичні теорії творчості в Італії, Росії, Польщі, Англії.

1. 2. 2. Розвиток художньої освіти і методики навчання малювання в Україні та Росії.

В Україні традиційно з давніх-давен мистецтво є проявом високої виконавської культури, духовності, композиційних і світоглядних аспектів. Згадаймо довершені форми й орнаменти майстрів трипільської кераміки, глиняні миски, глечики, вази – провісники черняхівської, зарубинецької та інших культур. Художнє розуміння краси і техніки виконання виробів “звіриного стилю” давніх скіфів стають предметом дискусій культурологів, істориків і в нинішній час. Особливого значення набули мистецтво й освіта після прийняття християнства, коли набуло поширення будівництво храмів та їх оздоблення, що вимагало навиків з малювання, скульптури і загалом розвитку художніх ремесел.

Навчання грамоти в Київській Русі породило феномен української рукописної книги. Особливого розмаху книгописання набуло в XI столітті. В бібліотеці при Софіївському соборі в Києві з ініціативи князя Ярослава Мудрого зібрали понад 500 рукописів давньоруських книг [29, с. 121]. Вони мали важливе значення для розвитку освіти, культури й мистецтва в Україні: з них пізнавали християнське вчення, навчали грамоти й насолоджувалися плодами глибокої мудрості. Книги мали ошатний зовнішній вигляд, високохудожні оправи з металу, шкіри і всередині прикрашалися мініатюрами, орнаментами, заставками, ініціалами, виконаними в графічних техніках. Це – Остромирове Євангеліє (1056-1057), Ізборник Святослава (1073), Мстиславове Євангеліє (1103-1117), Юрійське Євангеліє (1119-1128) та інші унікальні пам'ятки давньоруського мистецтва, які містять малюнки і мають мальовані великі букви. Поряд із вивченням письма, учні оволодівали і

малюнком, який викладали в школах при чоловічих і жіночих монастирях, де йому відводили технічну роль. Основним методом навчання було копіювання за зразками грецького і візантійського походження на берестяних грамотах, аналогічно буковим дощечкам, покритих воском і протиснутих стилусом – гострою дерев'яною паличкою «ритовання». Подібний спосіб письма тим часом був поширеним серед художників майже всієї Європи. Пізніше почали використовувати гусячі пера, пензлі, а також чорнило і фарби. Кожний із цих нехитрих інструментів і матеріалів вимагав відповідної техніки та технології писання і малювання. Багатолітній дослідник української рукописної книги академік Яким Запаско відзначив: «що давні витвори мистецтва, писемності є не просто об'єктами наукових досліджень або милування, в них зберігається генетичний код народу, вони продовжують брати участь у його житті і впливають на нього» [6, с. 9].

Професійну підготовку отримували майстри-будівельники, скульптори, художники-іконописці, для яких малюнок був основою науки, мистецтва і ремесла. Виконання ескізів фрескових, мозаїчних композицій у храмах, іконописання, книжкових мініатюр вимагало досконалого володіння малюнком. Зображені фігури і лика святих в давньоруський період відзначалися високою майстерністю та культурою виконання. Це – результат налагодженої системи підготовки майстрів, знання правил і законів побудови зображення. Окрім столиці давньоруської держави – Києва, школи художнього ремесла, скульптури, архітектури існували в Чернігові, Володимирі-Волинському, Галичі та інших центрах, у яких проявилися найкращі художні, стилістичні риси давньоруського мистецтва. Західний регіон здавна славився своїми авторитетами в різних видах мистецтва. Згадаймо різьбяра і архітектора Авдія з Холма, скульптора

Бакуна з Галича, живописця Андрія з Луцька, котрі працювали в XIII-XIV ст. Високий рівень художнього ремесла підтримували цехові майстри в епоху Ренесансу. Ремісничі братства володіли поставленою метою підготовки майстрів художньої творчості, яка фактично до початку XIX ст. домінувала у більшості видів мистецтв [5, с. 56].

До кінця XVII ст. навчали малярству у цехових, монастирських та інших майстернях. Академік Петро Жолтовський відзначив, що перші зародки фахових художніх шкіл в Україні з'явилися лише в кінці XVII ст. [8, с. 69]. Це малярня Києво-Печерської лаври, в якій працювали монахи. При них у келіях вчилися учні-«молодики», які належали до нижчої монастирської братії – «послушників». Навчання було подібним до цехового – суто практичним. Використовували різні посібники з малювання людського тіла (окремих частин – портрет, фігура) та ландшафтів.

В 1863 р. дрібне «келейне» навчання реорганізували у «великі малярні», якими керували начальники. У лаврських майстернях окрім братчиків вчилися і працювали учні, які вступили на певний термін і прирівнювалися до категорії цехових. Учні перебували на утриманні: одержували харчі і одяг. Соціальний стан їх був різноманітний: від представників духівництва, міщан до селянства, як вільних так і кріпаків.

Навчання у малярській школі здійснювали з використанням західноєвропейських посібників, завезених Печерським намісником, гравером Антонієм Тарасевичем, який довгий час проживав за кордоном. Він залишив у спадок значну кількість книг, посібників, альбомів з численними малюнками і таблицями, гравюри зразків античної і ренесансної архітектури і скульптури, ландшафту, ілюстровані біблії – переважно німецькі,

французькі та інші видання, які передавалися з рук у руки. На них зображені краєвиди, сцени полювання, шкіци коней, птахів, звірів. Набули поширення посібники з набором вправ для зображення частин і фігури людини у різних позах і ракурсах, гравюри на анімалістичні, портретні, історичні та біблійні теми. Перемальовування із гравюр стало основним практичним методом на першому етапі навчання. В подальшому учні копіювали апостолів, пророків, алегоричні фігури в одязі з великою кількістю драпіровок. Збереглися копії гетьмана Б.Хмельницького з гравюри Гондіуса, малюнки «Козака-бандуриста», проекти орнаментів у народному стилі та декоративні картуші, ескізи різьблення на дереві, ювелірних виробів. Окремо виділяються копії на побутову тематику з голландських і фламандських гравюр, пейзажні вправи, залюбки виконані в легких лініях з грізейлевою підмальовкою.

Учні малювали з натури народні типи, які використовували в ікономалярстві. Композиції з лаврських «кужбушків» є справжньою енциклопедією тогочасного українського живопису. Не зважаючи на різноманітність і різний рівень їх майстерності, вони наділені стильовими ознаками, які віддзеркалюють розвиток української графіки та живопису і розкривають загалом картину художнього виховання першої половини XVIII ст. Серед збережених ескізів є чимало досконалих композицій, які виконувалися на реальних об'єктах самостійно [8, с. 73-74].

У Києві тим часом існувала малярня при Софіївському соборі, а в кінці XVIII ст. зросла роль ще і Київської академії у розвитку української культури. Її система навчання була близька до європейських шкіл. Незважаючи на заборони і обмеження, які існували в тодішніх вищих навчальних закладах, студенти самостійно виконували орнаментальні та алегоричні твори,

проявляючи неабиякі творчі здібності, особливо в графіці. Збереглися зразки титульних і авантитульних композицій, що прикрашали навчальні тексти. Вони свідчать, що їх автори знали правила малювання і досконало володіли технічними навиками.

Систематичне навчання малюванню в Україні розпочалося 1784 року з відкриттям спеціального класу. Першими викладачами ставали кращі випускники Київської академії (сини священників), котрі на старших курсах проявляли здібність до малювання. Одним із перших викладачів був Яків Одинцов. Серед них значився і колишній директор інженерної школи Преображенського полку Карл Кампаніон та інші, котрих адміністрація академії вибирала за фаховими якостями. У малювальному класі займалися двічі на тиждень. Практичні вправи склалися з копіювання олівцем та фарбами, вивчення пропорцій людини за правилами з підручників. Значну увагу звертали на виконання креслень. На початку XIX ст. в переліку дисциплін малювання значилося на передостанньому місці, а за кількістю відвідувачів малювальний клас посідав 12 місце серед інших дисциплін [8, с. 79]. Мистецькі прояви серед студентів свідчили про давні і глибокі художні традиції, високу культуру збережену у стінах Київської академії. Провідним стильовим напрямком навчання у художніх класах був академічний класицизм, а педагогічні засади спиралися на практику Петербурзької академії мистецтв.

В колегіумах, де готували кадри для духівництва та дворянства важливими навчальними предметами вважалося малювання та архітектура. З 1765 року при Харківському колегіумі організовані спеціальні класи малювання, живопису та архітектури, які ставили перед собою загальноосвітні завдання. Навчання проводив Іван Саблуков, в минулому співак і студент Петербурзької

академії мистецтв, який став після її закінчення членом професорської ради. За станом здоров'я змушений переїхати до Харкова, де і очолив класи рисунку за зразками (естампами) та малювання з натури (гіпсів, природи). Для навчання він привіз з Москви та Петербурга гіпсові моделі окремих частин та цілі статуї. У першому класі навчалося 35 учнів, здебільшого дворянського походження. Невдовзі декілька здібних учнів цього класу продовжили навчання у класі живопису, де малювали картини олійними фарбами і продавали, покриваючи витрати на матеріали. Заняття з рисунку проводили один раз, а живопису два рази на тиждень. З 1783 року відкрили і архітектурний клас. Кількість учнів у малювальному класі постійно змінювалася. Хоч у колегіумі давали лише початкову мистецьку освіту, їх учні були підготовлені для подальшої роботи і навчання.

З поширенням гімназійної та університетської освіти класи малювання в духовних колегіумах почали закривати, проте їх вихованці й надалі проявляли творчі нахили, оформляли рукописи та панегірики, що свідчило про живучість художньої культури в народі. Серед дворян, поряд із вивченням класичних наук, престижно було вміти малювати, співати, грати на музичному інструменті, танцювати.

Історію методів навчання малюнку детально досліджував Н. Ростовцев [38, 39]. З його праць довідуємося що малювання як загальноосвітній предмет у школах Росії вперше з'явилося ще на початку XVIII століття. Педагоги звернули увагу що воно сприяє розвитку просторової уяви та необхідних вмінь і з 1715 року його включили до навчального плану вищих шкіл.

1735 року виданий посібник І. Д. Прейслера з вивчення геометрії і малювання з натури, в якому автор радить починати навчання з кривих і косих ліній,

геометричних фігур і об'ємних тіл (ваз), перспективи, анатомії і живої моделі людини.

У «Курсі малювання» (1834) А. Сапожников пропонував використовувати моделі з картону і дроту, геометричні тіла і світлотінь, далі переходив до малювання голови. Друга частина підручника розкриває основи вивчення фігури людини і правила композиції. Автор привчав учнів думати і аналізувати форму в процесі малювання, наочно показував способи вирішення складних завдань. Його метод спрощеної форми створив сенсацію у навчально-виховній роботі і нині не втратив своєї актуальності. Посібники І. Прейслера і А. Сапожнікова використовувалися у Російській художній академії, яка на початку XIX ст. славилася високим рівнем підготовки художників.

Важливе значення мала праця Г. Гіппіуса «Очерки теорії малювання як навчальної дисципліни» (1844). Автор розробив методіку викладання з огляду на ідеї та погляди Дістервега, Песталоцці та інших визначних педагогів. Праця складалася з теоретичної і практичної частин. У вступі підкреслив важливу тезу: малювання в загальноосвітній школі не має викладатися так як у спеціалізованій художній, оскільки завдання вчителя звичайної школи всесторонній розвиток і предмети мають доповнювати один одного з тим аби сформувати розум учня. Гіппіус Г. звернув увагу на процес викладання: аби навчити малювати – треба навчити міркувати і думати. Ці вміння необхідні кожній людині і розвивати їх краще з раннього віку. Важливого значення надавав принципам наочності і науковості навчання (психології дитини), якості матеріалів та інструментів: неможливо створити якісну роботу не якісними матеріалами.

Шкільним статутом від 1804 року малювання вводиться в училищах і гімназіях Росії. Для підготовки

вчителів 1825 року засноване Строганівське художнє училище і відкрили спеціальність «вчитель малювання загальноосвітньої школи». Фахівці щораз більше починають розуміти, що без спеціальної методичної підготовки не вдасться досягати успіху в навчанні.

Особливі вимоги до вчителів малювання висунув Н. Зарянка. На його думку, педагогами мають ставати кращі випускники академії, а малювання не повинно поступатися мові і математиці. Тим часом фахівці обговорювали відкриття спеціального курсу методики студентам художніх академій, організували безплатні недільні класи малювання, педагогічні курси для майбутніх вчителів, музеїв. При академії створена спеціальна комісія з прогресивних митців-педагогів (Н. Ге, Н. Крамський, П. Чистяков), яка впроваджувала нові методи викладання малювання у загальноосвітніх школах, укладала програми, відстоювала передові ідеї. Указом 1865 року Міністерства освіти Росії заборонялося вчителям шкіл і гімназій викладання предмету мистецтва без відповідної освіти.

На важливості уроків малювання наголошував український педагог Костянтин Ушинський. Він звернув увагу на те, що «майже всі діти без винятку – пристрасні малювальники, і школа повинна задовольнити цю законну і корисну пристрасть. Крім того, малювання для дитини – найприємніший відпочинок після розумової праці і дає, отже, наставникові можливість урізноманітнювати класні заняття, не залишаючи нікого без діла» [43, с. 294]. Однак педагог пропонував використовувати сітку для копіювання, що значно обмежує творчі здібності. Він виступав за організацію і розвиток освіти ремісничих шкіл, де “вчили б дітей ремеслу з такою самою повагою до дитинства, як вчать читати й писати в будь-якій порядній школі” [43, с. 306].

К. Ушинський надавав важливого значення принципу наочності: ставив його попереду навчання письма і читання, хоч усі ці заняття, на його думку, повинні здійснюватися одночасно. Правильне наочне навчання, як твердив педагог, має свою систему, свої правила і прийоми: «Вчіть дитину якихось п'яти невідомих їй слів, і вона буде довго і даремно мучитися над ними; але зв'яжіть з малюнками двадцять таких слів і – дитина засвоїть їх на льоту» [43, с. 250]. Він радив вчителям підібрати з десятків ландшафтів, рослин, тварин, сцен побуту на картинах та дитячі малюнки і використовувати їх у розвитку мовлення, засвоєнні нової інформації.

У першій третині ХІХ ст. значну роль у підготовці професійних художників відіграв Кременецький ліцей. Його діяльність сприяла пошвавленню культурного й художнього життя на Волині. Випускники ліцею А. Анджеєвський, Ф. Павловський, Ф. Сапальський, А. Савицький, К. Канівський були відомими художниками в Україні, Росії та Польщі [30, с. 80].

Важливу роль у вихованні, навчанні і розвитку творчих здібностей дітей відігравали традиційні народні промисли і художні ремесла, які розвинулися переважно в селах, і належать до сфери декоративно-прикладного мистецтва і етнодизайну. Творчість народних майстрів та їхніх родин за висловом І. Франка як «незглибиме творче ремесло» тісно пов'язана з традиціями сімейного, родинного, національного виховання і не має аналогів у світі. Це показала «Виставка домашнього промислу в Коломиї» (1912), яка стала визначною культурно-мистецькою подією. У ній взяли участь українські товариства «Просвіта», «Рідна школа», спілки «Труд», «Достава» та інші. Про неї повідомив у часописі «Неділя» педагог, письменник, мистецький критик і громадський діяч Денис Лукиjanович [23]. На виставці широко

представили вишивку, ткацтво, різьбярство (сницарство), столярство, метальство (мосяжництво), писанкарство та багато інших видів мистецтва. До Коломиї з регіонів завезли понад 13 тисяч виробів. Згідно плану, розробленого Я. Біленьким, на виставці було три відділи: Галичина, Буковина і Полтавське земство. Кожний вид мистецтва розмістили в окремій кабінеті, окрім того виставляли свої збірки В. Шухевич, Г. Колцуняк, Л. Гарматій, Нівелінський, Онищук, Децик, Соколовський. Осередом представили керамічні вироби П. Кошака, фабрики І. Левинського, кошикарські вироби, полотна і килими з Полтавщини. Особливо схвальні відгуки отримали вироби школи різьби і металевої орнаментики з Вижниці. Д. Лукіянович детально описав стиль, техніку, композицію та інші художні особливості виробів таких відомих на той час майстрів як Василь Шкрібляк, Марко Мегединюк, Василь Девдюк, які працювали у різних галузях: токарстві, різьбярстві, мосяжництві. Програма школи у Вижниці найкраще відповідала розвитку народного (гуцульського) стилю на противагу деревообробній школі в Коломиї, яка більше схилилася до класичних стилів різьблення, а часто і до їх змішування, за що неодноразово піддавалася різкій критиці.

Значний вплив на розвиток художньої освіти в Галичині (кінець XIX – першої половини XX ст.) мали й інші фахові школи засновані на ґрунті народних традицій художнього ремесла краю. Викладачі та майстри цих шкіл часто працювали в гімназіях та народних школах і поєднували навчально-виховну і культурно-мистецьку роботу. Так, у Коломийській гімназії працювали художники: В. Крицінський – автор праць з методики викладання малювання, статей у «Газеті Коломийській», С. Дачинський – автор підручника з малювання (Коломия, 1902 р.) та Ю. Гавель – випускники Краківської академії,

причетні до діяльності гончарної школи в Коломиї [4, с. 33].

Випускник Віденської академії мистецтв живописець і графік **Ю. Панькевич** викладав у власній майстерні. Він не тільки писав картини на релігійну тематику, портрети Т. Шевченка, І. Франка, пейзажі, ілюстрував книжки, брав активну участь у мистецькому житті, а й відомий теоретичними і методичними порадами бажаним досягнути науку образотворення під рубрикою «Маляр і природа» [31]. В них він пояснював, що таке начерк, пластика, як передати зображення в тоні та кольорі, наводив чотири способи (види) відтворення рисунку-малюнку: 1) рисунок без світла і тіні (гуцульська різьба); 2) пластичний однотонний світло-тіньовий рисунок; 3) рисунок в кольорі; 4) малюнок пластичний. Ю. Панькевич зауважив, що малюнок, виконаний фарбами, при денному освітленні виглядає інакше, ніж у сутінках. У своїх нарисах виклав основи лінійної і повітряної перспективи, передачі простору, використання лінії горизонту і точки сходу, дав пояснення колориту, розуміння стилю митця, який повинен вчитися у природи, виявляючи творчу індивідуальність. Не відкидаючи академічного навчання художник дійшов висновку, що рідне мистецтво повинно висловлюватися своєю рідною мовою.

Визначною особистістю першої половини ХХ ст. стала художниця **Олена Кульчицька**, яка з сестрою Ольгою відомі як педагоги. Ольга вела уроки ручної праці в українській жіночій гімназії, а Олена майже 30 років працювала вчителем малюнків в Перемиській державній учительській семінарії [16, с. 107], активно займалася просвітницькою, краєзнавчою роботою, організувала музей "Стривігор", працювала в етнографічному відділі музею НТШ у Львові, писала статті з проблем навчання й

виховання, методики навчання малюнку, художнього ремесла, мистецтвознавства [7, Т.4, с. 234]. О. Кульчицька вважала предмет образотворчого мистецтва, малюнок одним із головних і обов'язкових у шкільній програмі.

На виховному значенні малювання наголошував **Яків Струхманчук** – випускник Краківської школи красних мистецтв. Він відстоював "обов'язкову науку рисунків в школах середніх", стверджуючи, що коли за виховання в цій галузі візьмуться інтелігентні сили, фахівці, тоді нове покоління без сумніву зрозуміє, яким варварським є виголошення "нам ще штуки не треба" [41, с. 6]. Художник закликав ґрунтовно вивчати національне мистецтво і не піддаватися впливам тимчасових "модерних" течій.

Важливу роль у розвитку художньої освіти в Галичині відіграв мистецтвознавець **Володимир Січинський**, який відстоював національний зміст художніх дисциплін у навчальних планах та програмах. На Першому українському педагогічному конгресі у Львові 1935 року у доповіді "Ужиткове мистецтво в системі мистецького виховання" він запропонував програму розвитку художньої освіти, в якій важливого значення надавав ужитковому мистецтву та його ролі в національному вихованні української молоді. Мистецтвознавець радив навчати малюнку і ручної праці на кращих зразках народних художніх промислів та ремесел (вишивки, писанкарства, бондарства, токарства, різьби на дереві), на яких наочно показувати процес, техніку, послідовність виконання. Цим самим – також прилучати вихованців до суспільно-корисної праці, виховувати характер і любов до національного мистецтва. Доповідач не тільки запропонував своє бачення і розуміння окремих видів народного мистецтва, художніх технік, але й системний підхід до планування, узгодження навчальних програм,

поєднання теоретичних і практичних завдань, міжпредметних зв'язків тощо [40, с. 134-142].

На Конгресі у Львові з доповіддю «Українознавство у вихованні молоді» також виступив педагог, громадсько-культурний діяч, поет і драматург **Василь Пачовський**. Він підкреслював важливу роль мистецтва у вихованні молоді як надбання духовної культури нації. У своїй промові доповідач відобразив історію мистецтва як складову українознавства і підкреслював найцінніше в мистецтві кожної доби нашого народу, що слід вивчати молодим. Він наголосив на особливостях трипільської культури, зокрема орнаменту на керамічних виробах, пов'язаного з культом сонця, символікою гачкового хреста, триніжку (тріквєтра) та квітки (розетки). Княжий період на Україні розглядав на рівні із візантійсько-романським мистецтвом доби середньовіччя, Відродження, бароко та іншими, які ілюстрував конкретними спорудами. Серед відомих живописців відзначив Л. Боровиковського, Т. Шевченка, К. Трутовського, М. Ярошенка, І. Рєпіна, І. Айвазовського, А. Куїнджі, М. Ге, І. Труша, О. Новаківського та інших [34]. **В. Пачовський** переконував, що український народ має своє мистецтво: «отже мистецтво слова, тобто поезію і красне мистецтво, – мистецтво тонів – отже національну музику, – мистецтво краски і ліній – отже своє національне малярство; мистецтво тіла – отже національне різьбярство; мистецтво гармонійно-замкненого простору – отже свою національну архітектуру. Він закликав: «До програми в справі культурно-національного відродження треба конче долучити світлу картину нашого духовного надбання в ділянці мистецтва і то в кожній добі нашої історії» [1, с. 367]. Разом із С. Громницьким, В. Шухевичем, В. Пачовський звертався до перемиського та станіславівського владик із проханням заопікуватися

старовинними церквами й монастирськими іконами і передати їх до новоствореного музею НТШ.

Актуальні питання художньої освіти порушував педагог, громадський, культурний і політичний діяч **Августин Домбровський**, який сформулював вимоги до проведення бесід з учнями 1, 2 класів: «Кожну бесіду по змозі внагляднювати дійсними предметами, рисунком, малюнком, драматизацією, моделюванням, бо тільки те має доступ до діточої душі, що перейде через її смисли, що пережила на уяві, або в уяві; тільки про те говоритиме, що в душі засіло менше або більше ясним образом. По бесіді дитини пізнаємо нариси цього образу, а по пізнанні докидаємо до нього потрібних красок, щоби викликати вдовolenня та заохоту творити нові образи» [1, с. 174]. Педагог надавав важливого значення прогулянкам і переживанням спостережень і вражень, використовуючи драматургію, наслідування, рисунки, малюнки, моделювання. Для малювання та опису радив використовувати такі теми: «Наші забави на павзах», «Що робили ми в класі?», «Наші малюнки», «Як збираємось і як ідемо додому?», «Наша прогулянка (в поле, ліс, на ріку, до ставу). «Як бавлюся вдома?» та ще такі: «Наш котик (песик, корова, коник)», «Як бавиться моя сестричка (братчик)?», «Як бавимось в лісі (на пасовиську)?» і т.д. [1, с. 176]. Стиль письма він радить так подати, «щоби вона зневолила дітей творити, а не копіювати. Навіть репродукційний стиль не може бути копією, переповіданням чи описом; повинен бути виявом пережитих думок, досвідів та уявлень, хоча би це мало піти тільки по лінії реєстрації цього пережиття» [1, с. 175].

Важливі проблеми всебічного розвитку, зокремасинтетичне навчання, турбувало **Ярослава Кузьміва**. На його думку, навчання синтезу форм і методів є способом організації занять. В межах цієї організації

занять можна використати різні методи навчання - метод Декролі, метод проєктів. <...> Синтетичне навчання охоплює не тільки саме навчання, але також, і то в першу чергу, виховання в найширшому розумінні. <...> Читання, писання, рахування, рисування і т.п. ніяк не можуть бути ціллю самі в собі, тільки засобом досягнення цілі: розвинути дитину так, щоби приготувати її до життя в суспільності. Отже, синтетичне навчання, це не метода, а тільки відповідна організація занять з дітьми в початковому навчанні. <...> При синтетичному навчанні вибрана тема становить вісь, коло котрої групуються в природній спосіб відомості з різних предметів і вмілоостей [1, с. 264-279]. Я.Кузьмів виступав на Першому Педагогічному Конгресі у Львові з доповіддю «напряму національного виховання», де визначив мету національного виховання і виголосив тези щодо культури як окремої одиниці.

Важливу роль у розвитку фахової освіти в Галичині відіграла **Олена Залізняк** та її жіноча кравецька школа «Труд», відкрита у Львові 1929 р. при однойменній промисловій спілці, яку з 1927 року вона очолювала. Під її керівництвом школа понад 10 років була центром ремісничої освіти всього західного регіону України. О. Залізняк ініціювала створення в краї оздоровчо-виховного табору для учениць східно-галицьких ремісничих шкіл, який працював за зразком тодішніх пластових таборів (Славськ, 1936р.), написала статті «Професійна освіта українських дівчат», «Організація та зміст навчально-виховного процесу в жіночих ремісничих школах», «За фахове навчання жіночої молоді» [1, с. 218-227].

До кравецької школи приймали дівчат з усіх верств населення після закінчення 7-го класу «Рідної школи». При школі діяла бурса, в якій відомі професори безкоштовно допомагали ученицям здобувати загальну освіту у вечірні

години. Оплачували заняття тільки з німецької мови та рисунку. Крім бурси дівчата відвідували доповнюючу промислову школу. Програма навчання була аналогічною до школи в Кракові, яка існувала при товаристві кравецького цеху. Підготовка включала виконання кравецьких і оздоблювальних робіт, компонування строїв, малювання, креслення крою виробів, зняття мірок з фігури, робота зі швейними машинками та інше. Окрім технології шиття, підготовки машинок до роботи, детально вивчали способи оздоблення виробів, різні художні техніки: вишивання, гаптування, аплікації, мережива, отримували основні відомості з історії костюму, про типи пряжі і тканин та їх виробництво, детально вивчали різне хутро та способи його обробки тощо. Професійне навчання тривало два-чотири роки, опісля учні складали іспит за всю програму спеціалізації перед керівниками школи та з рисунку перед членами товариства Цеху кравців. Таким чином, за мінімальну оплату або взагалі безкоштовно учениці отримували знання ремесла, яке дозволяло стати самостійними продуктивними членами суспільства. Челядницький диплом виданий школою «Труд» давав право відкривати салони мод [44, с. 13].

Важливу роль у художньому житті Галичини відіграла школа Олекси Новаківського у Львові (1923-1935). Це перша національна мистецька школа заснована для нужд незаможної, в основному української молоді, яка організовувала виставки і активно включилася в культурне і освітнє життя. Викладачі та учні щоліта відбували на пленерну практику до с. Космач, де писали етюди, досліджували етнографію краю і навчали місцевих жителів. За час її існування школу закінчили близько 90 осіб, серед яких: Стефанія Гебус-Баранецька, Святослав Гординський, Володимир Гуз, Іван Кейван, Андрій Коверко, Едвард Козак, Володимир Ласовський, Михайло Мороз, Ольга

Плешкан, Володимир Продан, Петро Сахро, Роман Сельський, Володимир Сениця, Григорій Смольський, Осип Сорохтей, Ярослав Лукавецький, Марія Карп'юк та багато інших в подальшому відомих митців. Чимало з них закінчивши художні академії в країнах Європи і набувши практичного досвіду стали вчителями гімназій та ліцеїв Східної Галичини. Так, у Станіславській і Снятинській українських гімназіях малювання викладав Осип Сорохтей, а у Самбірській вчительській семінарії, а згодом у Яворівській деревообробній школі – Богдан і Аріадна Стебельські випускники Кракова. Викладачами працювали Михайло Зорій, Роман Сельський, Денис Іванців (теж випускники Краківської академії). У 30-х роках ХХ ст. вчителем малювання у Станіславі та Рогатині працював Юліан Крайківський – випускник Віденської академії мистецтв. В 40-х роках вчителем малювання Станіславської гімназії працював Ярослав Лукавецький, у Будівельному ліцеї в Коломиї – Іван Кейван – випускники Краківської академії[4, с. 34]. Професійні художники наголошували на важливості вивчення основ образотворчої грамоти, лінійної та повітряної перспективи, кольорознавства, вмінні бачити та спілкуватися з природою, ділилися практичним досвідом викладання образотворчого мистецтва, укладали посібники.

Запитання і завдання для самопідготовки

1. Традиції художнього ремесла в Україні та особливості їх вивчення на уроках образотворчого мистецтва в школі.
2. Назвіть види образотворчого мистецтва та їх роль в епоху прийняття християнства.
3. Розкрийте значення української рукописної книги для розвитку освіти, навчання і виховання.
4. Які засоби для письма і малювання використовували давньоруські майстри і художники?

5. Назвіть регіональні школи монументального і станкового живопису, декоративно-прикладного мистецтва та їх стилістичні відмінності.
6. Який основний метод навчання малювання використовували в давній Русі?
7. Коли в Україні появилися перші зародки художніх шкіл і при яких монастирях відбувалося «келейне навчання» та існували «великі малярні»?
8. Яким основним практичним методом навчання користувалися в малярських школах?
9. У яких навчальних закладах України першої пол. XIX ст. вивчали малювання, креслення, живопис та архітектуру?
10. Коли почалося систематичне навчання малювання і хто був першим викладачем?
11. Які методи навчання використовували у малювальних класах?
12. Назвіть праці дослідників методів навчання малюнку за кордоном і в Росії радянського періоду.
13. Назвіть авторів підручників з методики викладання малювання в школі, що виходили в Росії та коротко розкрийте їх зміст.
14. Який заклад здійснював підготовку за спец. «вчитель малювання для загальноосвітніх шкіл»?
15. Хто з російських митців-педагогів входив до спеціальної комісії з впровадження нових методів викладання малювання?
16. Які думки про користь малювання і ремесла для дітей, принцип наочності висловив К. Ушинський?
17. Який заклад в Західній Україні готував професійних художників в першій третині XIX ст.?
18. Яке значення для виховання і розвитку дітей мають народні художні промисли та ремесла?
19. Кого з визначних майстрів і діячів культури учасників виставки домашнього промислу 1912 р. в Коломиї можете назвати?
20. Які фахові школи і викладачі сприяли покращенню художньої освіти в Галичині?

21. Окресліть внесок визначних художників, педагогів у розвиток художньої освіти, створення музеїв (О. Кульчицької, А. Домбровського, Я. Кузьміва)?
22. Які методичні поради бажаючим навчитися малювати природу запропонував Ю. Панькевич?
23. Перекажіть зміст доповідей В. Січинського і В. Пачовського на Першому педагогічному конгресі у Львові 1935 р. та їх значення для сучасної освіти?
24. Які вміння і навички давала кравецька школа О. Залізняка та її значення у національному і естетичному вихованні української жінки?
25. Кого з випускників мистецьких академій Європи і шкіл Галичини, котрі працювали вчителями у школах можете назвати? Яка їхня роль у розвитку художньої освіти?

1. 2. 3. Розвиток художньої освіти в радянських школах

Після революції 1917 року в Росії підготовка фахівців з образотворчого мистецтва й архітектури зазнала значних змін. Вирішення нових завдань вимагало відповідної теоретичної і практичної роботи. У художньому житті йшла напружена боротьба між прихильниками реалістичного мистецтва та представниками формальних течій. Доходило до того, що в академіях могли ліквідувати збірки кращих робіт студентів, музеї, гіпсові античні скульптури, а в програмах з рисунку не знаходилося місця малюванню з натури. Одним із прихильників теорії «вільного виховання і біогенетичного підходу до художнього розвитку дітей» був мистецтвознавець і педагог А. Бакушинський, який при Художній академії у Москві очолював лабораторію примітивного мистецтва і дитячої творчості, написав книгу «Художественное творчество и воспитание. Опыт исследования на материале пространственных искусств» (1922 р.) і радив педагогам найменше втручатися у

творчість дітей, аби не сковувати їхню уяву. Перебуваючи під впливом різних філософських і психологічних теорій, котрі формували часто суперечливі погляди на творчість дітей А. Бакушинський говорив: «Будь-яка жорстка направленість у дитячому розвитку, будь-яка груба помилка у штучному стимулюванні його напрямку загрожує чималими негативними наслідками й сучасному, і прийдешньому суспільному укладу» [9, с.47]. Він зокрема стверджував, що ясна свідомість може не брати участі у процесі реалізації образу, що дитині нічого вчитися в дорослого, з одного боку її творчість залежить від розвитку сенсорики – вміння сприймати і відчувати; а з другого – в процесі творчості виникають образи, що народжуються в душі художника і пов'язані з тим чи іншим матеріалом.

Серед праць, присвячених розвитку дитячого малюнку професора Ф. Шміта виділяється дослідження «Почему и зачем дети рисуют. Педологический и педагогический очерк» (1924 р.). Дослідник розглядав періоди розвитку малюнка дитини паралельно з розвитком історичних епох в світовому мистецтві. Педагогічні експерименти, втручання у природній розвиток, а ще гірше зміна його напрямку, неприпустимі й згубні. Він стверджував, що дитина передає в малюнку образи своєї уяви і фантазії, нехтуючи реальною дійсністю і що навчати мистецтву треба всіх, незалежно від природних здібностей. Значний внесок у розвитку художньо-педагогічної освіти зробили Дмитро Кардовський і Костянтин Юон. Д. Кардовський і його послідовники ініціювали створення 1939 року першого Учительського інституту та 1942 року відкрили художньо-графічний факультет у Московському педагогічному інституті (єдиного в СРСР до 1955 р., де готували вчителів малювання і креслення).

В основу системи художньої освіти на факультеті взяті педагогічні принципи і творчий метод Д. Кардовського (учня П. Чистякова), який навчався у школі художника Антона Ашбе у Мюнхені та опанував все краще з художньої освіти тим часом. Як прихильник реалістичного мистецтва прививав учням любов до природи, наукових пошуків, художньої культури. Головними для художника вважав вміння бачити, розуміти, будувати і глибоко аналізувати форму. Особливу увагу звернув на метод «обрубовки» – спрощення складної форми. Він давав можливість учням вірити в себе і відштовхуватись від простої форми яку на початках легше засвоїти.

К. Юон прийшов до висновку, що малювання має вплив на формування особистості людини й допомагає у пізнанні світу. Тож якби на нього виділяти більше часу і належним чином розробили методу викладання, то це би облегшило набуття знань інших предметів і зв'язало б їх між собою. Так він порушив питання міжпредметних зв'язків малювання з природознавством, географією, історією, ботанікою, математикою та ін.

Проблеми художньої творчості стали предметом досліджень психологів Н. Волкова, В. Кіреєнко, Є. Ігнат'єва, А. Леонтьєва, які вивчали можливості образотворчого мистецтва та вікові особливості малювання дітей, що не піддаються механічному порівнянню, оскільки впливають на загальні закони зображення. Проте, починаючи з 30-х років радянські психологи змушені були визнати свідомість вирішальним чинником у регуляції поведінки особистості чим і заклали міцну теоретичну основу цього вчення.

Трагічні наслідки мав наступ на релігійну, неформальну, народну тематику у творах мистецтва. Українські художники О. Мурашко, Василь і Федір

Кричевські, І. Падалка, Г. Нарбут зазнали репресій і переслідувань. Школа М. Бойчука й методична система Ф. Кричевського були оголошені націоналістичними, ідейно шкідливими [10, с. 116]. Значна частина художників з України змушені були виїздити на Захід, де очолювали школи, займалися проектуванням, конструюванням, технічною естетикою.

Відчутні втрати і в архітектурі України 1930-х років, коли почалося тенденційне широкомасштабне освоєння в промисловому масовому виробництві й мистецтві загалом державних стандартів, що мали відповідати засадам соцреалізму. Його принципи тим часом закладені у навчальних планах художніх, професійних, технічних, інженерних навчальних закладів, а інші напрямки й підходи вважалися формальними. Розуміння ролі мистецтва часто зводилося до оформлення наочної агітації, малювання пейзажів на індустріальну, космічну, військову тематику.

Всередині 40-их років в Україні відкрито ряд художніх, професійно-технічних училищ (ПТУ) із спеціальностями: «столяр», «різьбяр по дереву», вишивальник», «керамік», «художник-оформлювач» для різних галузей: деревообробної, легкої, підприємств художнього фонду тощо. Готуючи спеціалістів в училищах давали знання з технології обробки матеріалів, навчали ремісничих навиків і операцій, проте не достатньо звертали увагу на предмети художнього циклу: рисунок, скульптуру, композицію, а історію, традиції українського народного та образотворчого мистецтва вивчали дуже обмежено. Натомість штучно насаджували вивчення чужих промислів. Згідно реформ в 20-40-х роках предмет у школі став називатися “рисунок”, пізніше до 1964 р. – “малювання”, який за змістом та викладанням більше нагадував креслення. Мистецькими навчальними

зкладами в Галичині, де зберегли традиції народного мистецтва, залишилися училища й технікуми декоративно-прикладного мистецтва у Львові, Ужгороді, Яворові, Станіславі, Коломиї, Вижниці, Косові – в осередках пам'яток архітектури, мистецтва, музеїв, народних промислів у сільській місцевості. Однак, їх випускники не могли суттєво впливати на емоційний, духовний, естетичний розвиток учнів загальноосвітніх шкіл загалом, оскільки не мали відповідної кваліфікації, за профілем вузької спеціалізації їхнім фахом було створення промислових виробів ужиткового характеру. Навчальними планами цих закладів не передбачене вивчення психології, педагогіки з методиками навчання, тому випускники, які працювали в школах, заочно вступали до педінститутів для перекваліфікації.

Надолужити прогалини загальної освіти намагалися створенням позашкільних навчальних закладів: гуртків, студій, художніх та музичних шкіл, в яких поглиблено вивчали мистецтво та проводили естетичне виховання. Там, де такі заклади існували, особливо в містах, діти прилучалися до культурної спадщини. Прищепити любов до мистецтва намагалися дітям дошкільного віку, однак відсутність фахівців не дозволяла проводити роботу кваліфіковано, випускати необхідну кількість науково-методичної літератури на допомогу вчителям і вихователям дитячих садків.

Окремі публікації передусім художниці й педагога Є. Фльоріної – автора статті «Елементи навчання дітей малюванню» (1943), підручників, програм і методичних посібників та Н. Сакуліної. Їх практична, експериментальна діяльність має позитивний вплив на навчання образотворчого мистецтва дітей молодшого віку. Є. Фльоріна прийшла до важливих висновків: діти 6-7 років відзначаються творчою безпорадністю і не

піддаються впливові педагога; окрім сприяння і заохочення до творчості дітей потрібно цілеспрямовано навчати малюванню; вирішувати виховні та інші завдання.

Н. Сакуліна розробляла і використовувала методи передачі дітям навиків реалістичного малювання відображені в посібнику «Малювання в дошкільному дитинстві» (1965). Вона доводить, що навчати малювати слід уже з дошкільного віку. На основі уявлень про навколишній світ та особливості зорового сприймання дітьми запропонувала метод, який нині є основним у спеціальних навчальних закладах художнього профілю (школах, студіях) – це цілеспрямоване обстеження і аналіз властивостей форми предметів, надаючи їм узагальненого цілісного образу. Основна увага дітей направлена не на об'єкт зображення, а на сам малюнок, тому за твердженням Н. Сакуліної, дитину більше цікавить не образотворча, а діяльна сторона – ліпка, аплікація, які для цього віку доступніші, популярніші ніж малювання. Це пояснюється об'єктивними законами видів дитячої творчості, безпосередніми діями і маніпуляціями, що легше нею сприймаються, ніж умовно-ілюзорний малюнок.

40-60-і роки характеризуються боротьбою між навчально-технічним напрямком вивчення малювання на уроках у школі і художньо-образним, творчим підходом до дитячого малюнку, особливо в позакласній, позашкільній роботі. Це пояснюється різним трактуванням змісту і принципів побудови програм з образотворчого мистецтва 1948 і 1951-55 рр. [46, с. 6]. Ідеологічні догми і стандарти радянського суспільства проникли у технічні науки, навчальні програми і підручники, не оминувши культуру й мистецтво. Тож у загальноосвітніх школах переважали раціонально-логічні методи навчання і мистецтво часто розглядалося не як засіб розвитку творчих здібностей чи

«інструмент» виховання, а більше як спосіб виготовлення унаочнення до інших предметів.

Перейменування в 60-х роках предмету «малювання» на «образотворче мистецтво» в радянських школах мало позитивні наслідки. Особлива увага стала звертатися на естетичне виховання і розвиток творчих здібностей учнів. Проте «сухе» вивчення основ образотворчої грамоти, яке пропонували здебільшого професійні художники та підготовлені ними підручники, сковували вияв творчої думки дітей і значно обмежували їх у розвитку фантазії і уяви для загальноосвітньої школи.

Кроком вперед став курс шкільної програми з 1977 року, яка охоплювала різні види художніх робіт: малювання з натури (портрет, фігура), вивчення можливостей пластичних матеріалів в скульптурі, декоративно-прикладні види робіт, вивчення аплікації, поглиблене знайомство з художніми техніками і виражальними можливостями матеріалів. У ній зверталася увага на розвиток естетичного сприймання творів, їх аналіз, ерудованість учнів з мистецтва.

Навчальну дисципліну “Методика образотворчого мистецтва з практикумом” в педагогічних училищах та інститутах викладали за загальносоюзними програмами й підручниками Н. Ростовцева (досліджував історію методів навчання малюнку в Росії і за кордоном [39], написав методику викладання образотворчого мистецтва в школі [38], “Технічний малюнок” у співавторстві з С. Соловйовим [37]); В. Кузіна (автор підручників для педагогічних відділень художніх училищ, в яких розкрив особливості загальної і вікової психології, психології особистості школяра, шляхи й методи розвитку образотворчих здібностей, формування у дітей творчої уяви, естетичних почуттів, образного мислення [20] й методику навчання в початкових класах [21]). Особливий

акцент у тогочасних підручниках і програмах робили на академічній спрямованості художньої освіти, засвоєнні технічних навиків, вивченні російських художніх промислів. За відсутності кількості годин та кваліфікованих кадрів у школах України не вирішували основних завдань навчання й виховання образотворчим мистецтвом. Навчання малюнку часто відбувалося формально – зводилося до розвитку вмінь і навиків зображувати окремі предмети, елементи орнаментів, не звертаючи особливо уваги на індивідуальність учня. Шкільні програми тих років забезпечували знайомство дітей з окремими видами мистецтва естетичного циклу, але їх зміст був роз'єднаний та ізольований. Учителі образотворчого мистецтва не знав, що вивчають учні на інших предметах. Водночас поза розкладом залишалися хореографія, театр, кіно та інші зорові й масові форми мистецтва.

Дослідженням виразності дитячого малюнку, вивченням досвіду підготовки викладачів мистецтва й художників у США, Франції, Канаді, Японії, Індії, Югославії, Фінляндії, Чехословаччині, Болгарії, шкільних програм, психології дитячої творчості, історії й теорії художнього виховання за кордоном займався російський учений Б. Юсов [46]. Він відзначав, що радянська методика викладання образотворчого мистецтва вже в середині 30-х років стала формуватися в поняттях тих категорій, процесів, видів діяльності, які західною художньою педагогікою введені лише в 50-х роках, а точніше – вже у другій половині 60-х років». Проте в Україні, аж до 1990 року не було жодного педагогічного училища з підготовки вчителів за спеціальністю "Образотворче мистецтво" для середньої школи (див. довідник), а навчальні години вели здебільшого нефаківці. Тоді, як у Російській федерації 34 педучилища мали

художньо-графічні відділення, на яких готували вчителів малювання і креслення [37, с. 3]. Таким чином, художня загальнорозвиваюча освіта в Україні залишалася далеко позаду інших – "головних" предметів.

Лабораторія образотворчого мистецтва при НДІ художнього виховання в Москві, очолювана Б. Юсовим, спільно з Спілкою художників СРСР проводила вісім років всесоюзний експеримент. На початку 80-х років схвалили нову типову програму з образотворчого мистецтва, яку фахівці союзних республік адаптували до місцевих природних, економічних умов та національної культури [46, с. 277]. Вона мала ряд суттєвих переваг над попередніми, зокрема містила п'ять розділів: зображення на площині (графіка, живопис), зображення в об'ємі (ліпка), зображення в просторі (ДПМ-конструювання), сприйняття мистецтва й дійсності (природного й предметного середовища міста, села). У школах почали вводили живописні й графічні матеріали (акварель, гуаш, пастель, аплікація, туш, графіті тощо), технології декоративно-прикладного мистецтва (колаж, оригамі, чеканка, пап'є-маше і т. д.). Твори мистецтва розглядалися у взаємозв'язку з історією мистецтва та культури. Вперше програмою підготовки під керівництвом доктора педагогічних наук Б. Юсова рекомендувалося використання музики й літератури як інтеграції мистецтв. Нова програма дозволила вчителям різнопланово підходити до творчого процесу, заохочувала вибір тем, образотворчих матеріалів, враховувала індивідуальні художні здібності. Учителі працювали з учнями в класах, вирішуючи творчі завдання лініями, кольором, формами, об'ємом. З 1986 року в НДІ художньої освіти в Москві працювала лабораторія комплексної взаємодії мистецтв. Колектив науковців під керівництвом Б. Юсова вирішував проблеми інтегрованого навчання, в основі якого лежить

“поліхудожнє” освоєння мистецтва дітьми [46, с. 280]. Цього ж року вийшов у світ посібник на допомогу вчителям образотворчого мистецтва, де подавалася методика правильної організації й проведення уроків, пробудження у дітей почуття прекрасного, формування навиків образотворчої діяльності [45].

“Перебудова” оголила проблеми культури в суспільстві, у нових умовах першочергового значення набули питання моралі, злочинності, негативного впливу масової культури з-за кордону. З початку 1980-х років Спілка художників СРСР висунула альтернативну до попередніх, багатоступеневу загально розвиваючу програму-концепцію поглибленого вивчення мистецтва у школі Бориса Неменського, яка проходила апробацію в Росії та інших республіках. У ній, на відміну від попередніх, була нова система вивчення мистецтва, прогресивні підходи та ідеї. У початкових класах школи передбачали поєднання уроків образотворчого мистецтва і трудового навчання. У своїй монографії “Мудрість краси” автор обґрунтував “недругосортність” предмета образотворчого мистецтва серед інших у школі, вказав на його роль у моральному, духовному розвитку людини. Відомий художник і науковець заперечив твердження методистів, що “викладати малювання може людина, яка сама не вміє малювати” [28, с. 43]. Він відзначив, що методи навчання дітей необхідно вибудовувати на основі знання специфіки мистецтва й психології творчості, уникаючи на уроках безпорядків, рутинної зашореності стереотипами, які спричинює нетворчий, “репродуктивний” стиль життя. Мистецтво загалом, підкреслює Б. Неменський, звикли сприймати як розвагу, заповнення вільного часу, тому воно опинилося на одному рівні з футболом, – це, мовляв, видовища. Подібна дезорієнтація людини в життєвих цінностях, особливо з

дошкільних, шкільних років – тривожний сигнал. Якщо в людини нерозвинена, несформована здатність співпереживати, співчувати – а саме ці властивості, передусім, виховує мистецтво своєю суттю, – то це прямий шлях до бездуховності, жорстокості. Програма естетичного і художнього виховання Б. Неменського ставила завдання – залучення всіх без винятку школярів до занять. За його концепцією мистецтво не є самоціллю, а виступає лишень засобом формування духовної культури, культури почуттів, гуманного ставлення до природи, суспільства, матері, дитини, людей праці і т.д. Вчителі та учні сприйняли цю позицію педагога із захопленням тому, що це була програма духовного здоров'я. Жодна наука не здатна сформувати культуру почуттів, вона може лише описати пояснити їх як явища. Лише філософія може передати ставлення людини до світу, але для дітей вона непосильна. Мистецтво доступне навіть малюкам і не тільки як краса, але як багатовіковий досвід поколінь і саме для передачі цього досвіду і виникли мистецтва. Розглядання картин допомагає зрозуміти, що мистецтво – це праця душі, це історія боротьби добра і зла, високого і низького. Вчителі і батьки повинні перейматися, яку духовну культуру, який світ вони передають дітям. Краще, стверджує відомий художник, коли прекрасне подається в комплексі (образотворче мистецтво, музика, хореографія, поезія і т.д.). Позитивні тенденції нагромаджуються довго, а загубити їх може одне покоління. Сила мистецтва – у формуванні духовно здорового суспільства. Цього неможливо навчитися, здати як математику чи географію. Шлях у мистецтві – це шлях самовдосконалення – важкий і довготривалий. Однак, якщо поступово і постійно, крок за кроком, входити в мистецтво: читати, думати, слухати мелодію флейти, спостерігати красу квітки, натюрморт на полотні, то це робить добрішим і мудрішим кожного.

Програма Б. Неменського передбачає конкретні завдання, що розвивають сприймання мистецтва, чуття прекрасного, оволодіння образотворчою грамотою в процесі малювання з пам'яті, з натури, виконання конструкторських, декоративних завдань. Програма була кращою від попередніх і робила акцент на виховання емоційно-чуттєвої сфери дитини, формування понять добра і зла. Основні досягнення теоретиків та практиків врахували у програмі 1991 року.

В Україні навчання образотворчого мистецтва в початкових класах загальноосвітньої школи проводилися за посібниками і альбомами М. Кириченка, В. Проців, В. Вільчинського, К. Щербакової, в педагогічних училищах методику образотворчого мистецтва викладали за підручниками І. Глинської, І. Бучинського, М. Солом'яного, Е. Шорохова, Г. Беди та інших. Окремо відзначимо підручник І. Глинської [3], в якому автор висвітлила питання образотворчої грамоти і методики викладання мистецтва в початкових класах з урахуванням вікових особливостей розвитку дітей, психології сприйняття й відтворення ними в малюнках навколишнього світу. Підручник рекомендує основні види й техніки робіт, що використовуються на уроках образотворчого мистецтва.

В Івано-Франківському педагогічному інституті ім. В. Стефаника на спец. «вчитель початкових класів» в 70-х ХХ ст. викладали М. Більчук, О. Попов, М. Фіголь. Знаними вчителями образотворчого мистецтва на Прикарпатті стали: М. Йосипенко, Я. Оленюк, Л. Мельник, М. Гrepиняк, О. Бойкевич, які практично доводили необхідність образотворчого мистецтва і його роль у вихованні та розвитку учнів. У школах Івано-Франківщини навчання і виховання розвинулося на ґрунті мистецьких традицій регіону. Так у селі Яворові Косівського району

(директор, заслужений учитель України Петро Лосюк [21]) вивчають різьбу на дереві, бондарство, вишивку, ліжникарство. В Івано-Франківську тривалий час в початковій школі працювала вчитель-методист, художниця Катерина Медвідь. Їх багатий педагогічний досвід і програми перейняли інші вчителі. Відомі педагоги розробили теоретичні засади виховних можливостей декоративно-прикладного мистецтва та експериментально підтвердили необхідність і доцільність поєднання мистецтва й творчої праці в навчальному закладі.

З відкриттям в Одеському та Івано-Франківському педагогічних інститутах художньо-графічних факультетів, із захистом дисертацій з історії педагогіки та методики викладання образотворчого, декоративно-прикладного мистецтва в Україні покращилась навчально-методична, наукова робота. Випускники цих закладів позитивно вплинули на якість викладання предмета, удосконалення програм у школах тощо. З 1990 року в педагогічних училищах почали набір студентів на спеціальність «Образотворче мистецтво». І, хоча підвищився інтерес дослідників до проблем художньої освіти та спостерігається збільшення кількості навчальних підручників з образотворчого мистецтва, проте рішучих кроків для вирішення проблем естетичного виховання в школі ще не зроблено. Образотворче мистецтво викладають лише до сьомого класу і незначну кількість годин.

Запитання і завдання для самопідготовки

1. Між прихильниками яких напрямків навчання дітей, підготовки вчителів і стилів точилася боротьба в мистецтві після 1917 р.?
2. Яких поглядів на творчий розвиток дітей дотримувалися А. Бакушинський і Ф. Шміт?
3. Система підготовки художників, вчителів і творчий метод Д. Кардовського.

4. К. Юон про міжпредметні зв'язки на уроках образотворчого мистецтва.
5. Проблеми художньої творчості дітей і наслідки спрощеного підходу до мистецтва у 30-х роках ХХ ст.
6. Які тенденції розвитку професійної і загальної художньої освіти в різних типах навчальних закладів 50-60-х років.
7. Проведіть аналіз книг Є. Фльоріної Н. Сакуліної.
8. Які методи навчання малювання і критерії оцінювання творів домінували у радянських школах.
9. Які програми і види діяльності переважали на уроках образотворчого мистецтва в школі.
10. Порівняйте педагогічні концепції Н. Ростовцева, В. Кузіна і Б. Неменського.
11. Теорія художнього виховання Б. Юсова і її основні засади.
12. Аналіз підручників і програм за якими навчалися в українських школах.
13. Кого з відомих педагогів, художників в Україні, на Прикарпатті зокрема, які займалися проблемами навчання і виховання мистецтвом можете назвати? Яка їхня роль у розвитку методики навчання образотворчого мистецтва?

1. 2. 3. Художня освіта в умовах незалежності України

Після розпаду СРСР навчальні заклади не мали належного забезпечення науковою, навчально-методичною літературою, а те що виходило раніше за змістом і формою здебільшого не відповідало новим вимогам. У кінці 90-х минулого століття викладачі і студенти орієнтувалися переважно на дослідження львівських і київських науковців. Поява нових українських підручників була як ніколи на часі. Тож видавництво «Світ» у Львові 1992 р. випустило підручник для студентів вузів «Декоративно-

прикладне мистецтво» (Антонович Є. А., Захарчук-Чугай Р. В., Станкевич М. Є.) [2], на який чекали вже давно.

Сучасне бачення проблем художньо-естетичного виховання в школі і шляхи їх вирішення пропагують автори посібника для 1-7 класів за ред. Г. Полякової [36]. Вони обґрунтували наукові підходи в моделюванні та організації навчально-виховного процесу, наводять календарно-тематичне планування відповідно до семестрової структури навчання та тематичної атестації за 12-ти бальною системою оцінювання. Серед кращих сучасних розробок програма й підручники для початкової школи, затверджені Міністерством освіти України, авторів Л. Любарської [24], М. Резніченко, О. Протопопова [25] та інших.

В останні десятиліття вийшло чимало посібників з основ образотворчої грамоти: «Художні техніки у школі». Київ, 1997, (Антонович Є., Проців В., Свид С.), «Композиція: творчі основи зображення». Тернопіль, 2005, (Яремків М.), окремих видів народного декоративно-прикладного мистецтва, серед яких: Методичний посібник «Писанка». Дрогобич, 2001 (Кузан Н. та ін.), «Основи петриківського розпису». Харків, 2003 (Ружицький В., Малиніна А.), «Український народний декоративний розпис». Київ, 2006 (Кириченко М.), «Мистецтво витинанки та аплікації». Тернопіль, 2006, «Український декоративний розпис». Тернопіль, 2007, (Мельник В.) та інші вивчення різних видів. Вони мають важливе значення для образотворчого і народного декоративно-прикладного мистецтва.

Посібник для вчителів «Методика навчання мистецтва у початковій школі» (2006), Л. Масол та ін. написаний відповідно до програми інтегрованого курсу «Мистецтво» у початковій школі. Автори відзначають, що всупереч психологічним особливостям учнів початкової

школи, навчання переважно орієнтоване на розвиток раціональних механізмів мислення і вербальних здібностей, без врахування емоційно-образного їх сприйняття. Вони звертають увагу вчителів на те, що музика, образотворче мистецтво, хореографія, кіно пов'язані у єдиному просторі художньої культури. Нехтування цим веде в подальшому до згасання у дітей молодшого шкільного віку асоціативного сприйняття інформації, розвитку фантазії, творчої уяви. Обґрунтовуючи доцільність інтеграції предметів естетичного циклу, у підручнику наголошується, що на даний час недостатньо мати доступ до світових інформаційних ресурсів, а треба бути готовим до адекватного їх розуміння і тлумачення, критичного осмислення і конструктивного застосування знань на благо, а не на шкоду людині. Тобто – виробити у дітей духовний імунітет проти можливих руйнівних впливів техногенного соціуму [26, с. 5]. Уникнути в майбутньому подібних негативних явищ в початковій школі допоможуть нові педагогічні стратегії опанування технології інтегрованого навчання і поліхудожнього виховання учнів.

Одним із кращих сучасних навчальних посібників в Україні є «Декоративно-прикладне мистецтво у школі. 1-7 клас» **О. Ковальова** [13]. У ньому розкрито шляхи і методи навчання учнів декоративно-прикладного мистецтва, естетичного виховання, запропоновано формуванню творчих здібностей дітей засобами народного мистецтва рідного краю. Автор визначив шість основних етапів декоративної роботи: 1) емоційне сприйняття творів народних майстрів; 2) пізнання їх художніх особливостей; 3) знайомство з історією та етапами розвитку декоративного мистецтва; 4) поглиблення уявлень про художній образ; 5) порівняння творів народного мистецтва з творами професійних майстрів; 6) художня практика

учнів на основі естетичного засвоєння народної творчості і дійсності. Автор підкреслив, що твори майстрів українського народного мистецтва відображають самобутність і художній геній народу; його поетичність, фантазію, образне мислення, психологію загалом, розкривають кращі риси характеру – сміливість, гуманність, чесність і оптимізм.

В. Кардашов у праці “Теорія і методика викладання образотворчого мистецтва” висвітлює особливості розвитку художньо-творчої активності учнів як основу виховання духовності, поваги та любові до мистецтва, художньої культури, можливість повноцінного інтелектуального розвитку та адаптації особистості до нових умов розвитку суспільства [9, с. 6]. Автор вказав на важливі аспекти концепції гуманізації суспільства та школи, розкрив педагогічну модель реалізації програми розвитку з врахуванням вікових особливостей учнів загальноосвітньої школи. Висвітлюючи основні проблеми шкільної освіти, джерела та складові художньо-творчої активності, В. Кардашов дослідив архетипи образотворчого мистецтва, які спрямовують педагогічний процес розвитку особистості і сприяють розкриттю природної обдарованості учнів загальноосвітньої школи у різних вікових періодах. Він підкреслив на важливості при підготовці вихователів дошкільних навчальних закладів, учителів початкових класів образотворчого мистецтва не тільки методичного, а й теоретичних курсів: філософії, психології, антропології [9, с. 7]. Дослідник сподівається, що «постлівопівкульна» соціально-педагогічна проблема, як важка спадщина колишньої освіти піде в небуття, а її місце посяде теорія, спрямована на розв’язанням довічної проблеми адаптації людини у природі й суспільстві, де вирішальне значення буде мати тісний зв’язок уроків мистецтва з життям конкретної

дитини [9, с. 42]. Педагоги щоразу більше починають розуміти, «що естетичне виховання – це не лише результат зовнішнього, усвідомленого і спланованого впливу на людину, а факт його буття, феномен його унікального життя. Зникла потреба доводити, що свідомі зусилля творення художнього образу це лише певна, але не визначальна частина цієї субстанції» [9, с. 41].

Водночас в Україні існує проблема підготовки фахівців-художників для дошкільних закладів і початкової школи, низький рівень матеріально-технічного забезпечення тощо. Без розуміння важливості питання і належної матеріальної, науково-методичної підготовки шкіл з боку органів освіти і владних структур на позитивне вирішення проблеми годі сподіватися. За висловом В. Кардашова, вчителю належить здійснювати естетичне виховання, художньо-творчий розвиток, піднімати духовність нації і «наріжним питанням школи завжди залишається виховання любові до всього, що оточує людину: любові до Бога, любові до України, любові до ближнього, любові до мистецтва. І це не можна змусити любити, цього треба вчити. Не можна змусити любити високе мистецтво і насильно заохочувати до нього, бо воно торкається душі лише тих, хто почув його поклик <...>. Здорова культура не може обминути певні стадії розвитку, не набувши певних якостей» [9, с. 11].

Актуальні проблеми теоретико-методологічних та методичних основ використання засобів мистецтва в навчально-виховному процесі студентів вищих технічних навчальних закладів висвітлює П. Коваль. Вузьке й обмежене спрямування підготовки майбутніх фахівців технічного профілю, на його думку, веде до значних втрат в освіті й культурі, погіршення моральної і соціальної ситуації і як наслідок відсутність економічних, політичних, культурних зрушень [12, с. 7].

Значний досвід викладання художніх дисциплін має І. Пастир. У своїх працях він висвітлює принципово важливі проблеми навчання основ композиції образотворчого мистецтва, креативного становлення майбутніх учителів, універсальності знакової системи немовного спілкування, зв'язок мистецтва із закономірностями діяльності людини, шляхи становлення фахівця у візуальному мистецтві, які допомагають студентам в оволодіти основами образотворчої грамоти і методикою навчання [32, 33].

Поява нових підручників і посібників: «Образотворче мистецтво з методикою викладання в дошкільному навчальному закладі» – за заг. ред. Г. Сухорукової (2010) [42], «Декоративно-прикладне мистецтво з основами дизайну» – Н. Луцан (2010) [24], «Образотворче мистецтво з методикою викладання у початковій школі» – О. Красовська (2012) [18] та ін. сприяє покращенню навчального забезпечення відповідних курсів.

Отже, розвиток художньої освіти і методів навчання відбувається протягом всієї історії розвитку освіти, науки і мистецтва. Він тісно пов'язаний із суспільними відносинами, розбудовою системи шкіл, впливом народного і професійного мистецтва, творчістю визначних педагогів, художників та мистецтвознавців. Використання їхнього досвіду у процесі підготовки вчителів художніх дисциплін, особистий приклад – вміння співати, грати, малювати має неабиякий позитивний вплив на дітей, формування їх світоглядних і професійних компетентностей.

Запитання і завдання для самопідготовки

1. Окресліть тенденції і теорії мистецької освіти періоду незалежності України.

2. Які актуальні проблеми навчання і виховання та реформування освіти та рівень матеріально-технічного забезпечення сучасних шкіл?
3. Проаналізуйте новітні підручники і програми з образотворчого мистецтва для студентів і вчителів загальноосвітніх шкіл, зокрема Л. Масол, О. Ковальова, В. Кардашова та ін.
4. Яких авторів підручників і навчальних посібників з мистецтва можете назвати?

Література

1. Антологія педагогічної думки Східної Галичини та українського зарубіжжя ХХ століття: Навчальний посібник [Т.К. Завгородня, З.І. Нагачевська, Н.М. Салига та ін.] – Івано-Франківськ: Вид-во ПНУ «Плай», 2008. – 480 с.
2. Антонович Є. А., Захарчук-Чугай Р. В., Станкевич М. Є. Декоративно-прикладне мистецтво : навч. посібник для студ. вузів. Львів : Світ, 1992. 273 с.
3. Глинська І.П. Изобразительное искусство: Методика обучения в 1-3 кл. – К.: Рад. школа, 1987. – 111 с.
4. Гнатюк М. В. З історії художньої освіти і методів навчання / Обрії: Наук.-педагогічний журнал. 2010, – С. 29-35.
5. Голод І. В. Мистецькі студії у Західноукраїнському краї / Вісник Львівської академії мистецтв. – Випуск 8. – Львів, 1997. – С. 56-60.
6. Запаско Я.П. Пам'ятки книжкового мистецтва. Українська рукописна книга. – Львів: Світ, 1995. – 480 с.
7. Енциклопедія Українознавства: Словникова частина: В 10-и т. / Гол. ред. В. Кубійович. – Нью-Йорк: Молоде життя, 1955-1984. – Т. 1-10.
8. Жолтовський П.М. Художнє життя на Україні в XVI-XVIII ст. – К.: Наук. думка, 1983. – 178 с.
9. Кардашов В.М. Теорія і методика викладання образотворчого мистецтва: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів – К.: Видавничий дім «Слово», 2007. – 296 с.

10. Кириченко М. А. Історія розвитку методів навчання образотворчого мистецтва в Україні (1917–1991рр.) // Матеріали Міжнародної науково-методичної конференції: 1-2 квітня 2004 р. / Уклад. Л. П. Макаренко, М. С. Севастюк, О. П. Симоненко. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2004. – С. 115-117.
11. Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: Навчальний посібник / Уклад. і автори вступних статей Є.І. Коваленко, Н.І. Белкіна. Заг. ред. Є.І. Коваленко – К.: Центр навч. літератури, 2006. – 664 с.
12. Коваль П. М. Теоретичні і методичні засади професійної підготовки студентів вищих технічних навчальних закладів засобами мистецтва : монографія : за ред. І. Зязюна. Івано-Франківськ : Супрун В. П., 2012. 316 с.
13. Ковальов О. Декоративно-прикладне мистецтво в школі. 1-7 клас: Навчальний посібник. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 144 с.; іл. 52 с.
14. Коменський Я.А. Избранные педагогические сочинения : В 2-х т. Т.1. – М.: Педагогика, 1982. – 656 с.
15. Коменський Я.А. Избранные педагогические сочинения : В 2-х т. Т.2. – М.: Педагогика, 1982. – 576 с.
16. Кондратюк К. Портрети видатних українських митців ХІХ–ХХстоліття: Навч. посібник. – Львів: Студії, 1995. – 121 с.
17. Котляр В.П. Основи образотворчого мистецтва. Методика художнього виховання дітей. – К.: Кондор, 2006. – 198 с.
18. Красовська О. О. Образотворче мистецтво з методикою викладання у початковій школі [навч. посібник]. Львів : «Новий світ 2000», 2012. – 292 с.
19. Крвавич Д. П., Овсійчук В. А., Черепанова С. О. Українське мистецтво: Навч. посібн.: У 3 ч. / Передмова проф. В. Скотного. – Ч. І. – Львів: Світ, 2003. – 256 с.
20. Кузин В. С. Психология: Учебник. – М.: Высш. школа, 1974. – 280 с.
21. Кузин В. С. Изобразительное искусство и методика его преподавания в начальных классах: Учеб. пособие для педучилищ. – М.: Просвещение, 1984. – 319 с.

22. Лосюк П.В. Декоративно-прикладне мистецтво в школі. – К.: Рад.школа. 1979. – 64 с.
23. Лукіянович Д. Виставка домашнього промислу в Коломиї // Неділя. – Львів, 1912. – №37. – С.1-2; №38 – С.4-7; №39. – С. 6; №40. – С. 1-4; №42. – С. 3-5.
24. Луцан Н. І. Декоративно-прикладне мистецтво та основи дизайну : навч.-методичний посібник. Київ : Вид. дім «Слово», 2010.
25. Любарська Л. Т., Резніченко М. І. Образотворче мистецтво. Підручник для 1-3 класів. – К.: Форум, 2002-2003. – 112с., 127с., 112 с.
26. Любарська Л. Т., Резніченко М. І., Протопопов О. М. Образотворче мистецтво: Програми для загальноосвітніх навчальних закладів України. 1-4 класи. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2003. – 52 с.
27. Масол Л.М. Методика навчання мистецтва у початковій школі: Посібник для вчителів / Л.М. Масол, О.В. Гайдамака, Е.В. Белкіна, О.В. Калініченко, І.В.Руденко. – Х.: Веста: Видавництво «Ранок», 2006. – 256 с.
28. Неменский Б. Мудрость красоты. – М.: Просвещение, 1987. – 253 с.
29. Овчінніков В. Історія книги: Еволюція книжкової структури: Навч. посібн. – Львів: Світ, 2005. – 420 с.: іл.
30. Островський Г. К вопросу о Кременецкой художественной школе // Сов. славяноведение. – 1969. – № 5. – С.80.
31. Панькевич Ю. Маляр і природа // Неділя, 1911. – Ч. 8 – С. 7; Ч. 9 – С. 2-3; Ч. 10 – С. 6-7; Ч. 14 – С. 4-5.
32. Пастир І. В. Основи композиції образотворчого мистецтва : навчально- методичний посібник для студ. гуманітарних худ.-графічних ф-тів. Одеса, 2013. 273 с.
33. Пастир І. В. Творче становлення фахівця у візуальному мистецтві : навчальний посібн. для студ. вищих навч. закладів. Ізмаїл, 2013. 217 с.
34. Пачовський В. Українознавство у вихованні молоді // Перший Український Педагогічний Конгрес. – Львів, 1938. – С. 89-114.

35. Песталоцци И.Г. Избранные педагогические сочинения в 2-х т. Т. 2. / Под ред. В. А. Ротенберг, В. М. Кларина. – М.: Педагогика, 1981. – 116 с.
36. Полякова Г.А. та ін. Образотворче мистецтво, 1-7 класи. Теорія навчання, календарно-тематичне планування, основні поняття з образотворчого мистецтва: Навчально-методичний посібник для вчителів. – Харків: Скорпіон, 2001. – 160 с.
37. Ростовцев Н. Н., Соловьев С. А. Техническое рисование: Посobie для студ. худ.-граф. фак. – М.: Просвещение, 1979. – 159 с.
38. Ростовцев Н.Н. Методика преподавания изобразительного искусства в школе: учебник для студ. худ.-граф. фак. пед. ин-тов. / 2-е изд., доп. и перераб. – М.: Просвещение, 1980. – 239 с.
39. Ростовцев Н.Н. Очерки по истории методов преподавания рисунка. – М.: Изобр. Искусство, 1983. – 286 с.
40. Січинський В. Ужиткове мистецтво у системі мистецького виховання // Перший Український Педагогічний Конгрес 1935. – Львів: Наклад. т-ва «Рідна школа», 1938. – С. 134-142.
41. Струхманчук Я. Виставка рисунків учеників академічної гімназії у Львові // Ілюстрована Україна. – Львів, 1913. – Ч.13, 14. – С.14-16.
42. Сухорукова Г. В., Дронова О. О., Голота Н. М., Янцур Л. А. Образотворче мистецтво з методикою викладання в дошкільному навчальному закладі. Підручник. За заг. ред. Г. В. Сухорукової. – К.: Вид. Дім «Слово», 2010. – 276 с. іл.
43. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори. В 2-х т. / Редкол.: В. Н. Столетов та інші. – К.: Рад. школа, 1983. – Т. 2. Проблеми руської школи / Уклад. і підгот. до друку Е.Д. Днепров. – За ред. А. І. Піскунова. – 360 с.
44. Цимбалюк О. «Труд» – жіноча кравецька школа. – Львів: СП «Бак», 1998. – 56 с.
45. Юсов Б. П., Семенова М. Н., Перский Г. С. и др. Изобразительное искусство в начальных классах / Под ред.

- Б. П. Юсова, Н. Д. Минц. – Минск.: Нар. асвета, 1986. – 167с.
46. Юсов Б. П. Изобразительное искусство и детское изобразительное творчество: Очерки по истории, теории и психологии художественного воспитания детей. – Магнитогорск: МаГУ, 2002. – 281 с.
47. Tor Jozef. Podrecznik do nauki rysunku. – Myslowice – Krakow, 1931. – 190 s.

Дитина, якщо можна так висловитися, думає формами, фарбами, звуками і відчуттями взагалі, і той даремно і шкідливо змушував би природу дитини, хто захотів би думати по іншому.

К. Д. Ушинський

Щоб дитина стала розумною, кмітливою, творчою людиною потрібно з раннього дитинства дати їй щастя художнього бачення світу.

В. О. Сухомлинський

1. 3. Психолого-педагогічні і композиційні особливості малюнків дітей молодшого віку

Діти за своєю природою є художниками і малювання одне із найулюбленіших їхніх занять. Проте дорослі часто недооцінюють природні потреби дітей в малюванні, як свого часу ігнорували дитячі ігри та забави. Давно відомо, що психіка людини, обмеженої в творчій діяльності та грі змалку, розвивається не повноцінно («як дитина бавиться – так вона буде і працювати»). Образотворче мистецтво – малювання, ліплення, аплікація, декорування і конструювання та будь-яка інша творча діяльність мають певні психологічні закономірності позитивного впливу на розвиток дітей. Про них довідуємося з праць таких дослідників як: А.

Бакушинський [25], Л. Венгер [4], А. Венгер [5], Л. Виготський [6], М. Гнатюк [7], Е.-Л. Дам [8], Дж. Ділео [9], В. Кардашов [10], М. Кириченко [11], Т. Комарова [12], В. Котляр [13], Н. Кряжева [14], Е. Макарова [15], К. Маховер, А. Мелік-Пашаєв [16], В. Мухіна [17, 18], З. Новлянська [16], Ж. Піаже [19], Ю. Полуянов [20], В. Роменець [21], С. Русова [22], Б. Стебельський [23], В. Сухомлинський [24], Н. Фоміна [25], Й. Тор [28], Р. Хайкін [26], Б. Юсов [27] та інші, які відзначилися новизною поглядів на художню творчість, навчання і виховання мистецтвом, техніки малювання тощо. Дослідники прийшли до висновку, що малювання має біологічний зміст і дитинство є періодом становлення фізіологічних і психічних функцій, а отже – це один із шляхів виконання програми вдосконалення організму [26, с. 39]. У 20-х роках ХХ ст. Анатолій Бакушинський визначив і науково обгрунтував значення мистецтва в духовному, інтелектуальному і естетичному розвитку дитини, пріоритетні види діяльності для кожного віку, взаємозв'язок процесів естетичного сприйняття і різноманітних форм творчості в становленні особистості [25, с. 5]. А Джон Ділео та інші підтвердили, що малюнки дітей являють собою зображення, а не відтворення, що вони виражають внутрішній, а не візуальний реалізм. Малюнки характеризують перш за все саму дитину, а ніж певну предметну модель, оскільки в зображенні присутні як емоційні, так і пізнавальні елементи [9, с. 13-14]. Проте, чимало педагогів, вихователів і батьків, не зважаючи на актуальність теми, недооцінюють значення дитячої творчості і не мають належної кваліфікації у питаннях художнього розвитку дітей, тому є потреба її висвітлення.

Образотворча діяльність дитини на початках нагадує бабання та примітивне мистецтво прадавніх культур (пам'ятки, плани місцевості з Єгипту, Малої Азії і

Греції). Витвори давніх художників, народних майстрів і дітей мають багато спільного (лінійний, кольоровий малюнок і пластика, своєрідне трактування образів тощо). Проте у малюнках дітей більше схематизму, відсутній перехід від натуралізму до символізму, бракує технічних навиків, глибокого і логічного відчуття контрасту, інколи кольору, загалом вони бувають формальними і їх не можна ототожнювати. Діти перебувають в процесі активного розвитку і на певному рівні уявляють предмети та сприймають світ органами чуття.

Дослідники звернули увагу що у ранньому дитинстві розвиток малюнку відбувається у певній послідовності і містить такі загальні етапи: дообразотворчий етап, етап впізнавання предмету у випадкових лініях і етап задуманого зображення [4, с. 56]. На першому дообразотворчому етапі розвитку малюнку (2-3 років) у своїх “каракулях”, сувоях ліній, ламаних і прямих, рисочках та крапках дитина не бачить ніякої подібності з предметами. Вона засвоює предметні дії з олівцем, який на папері залишає сліди. На другому етапі дитина (4-5 років) починає розпізнавати у своїх „малюнках” конкретні предмети. На третьому етапі (5-7 років) діти вже задумуються над тим, що будуть зображати й про це говорять. Діти цього віку здебільшого малюють узагальнено. У процесі розвитку дитини в малюнку ми бачимо “каракулі”, “макарони”, “головоноги”, “узагальненість”, “прозорість”, “типологію”, “схематизм”, “домальовування деталей” та інше. Сфера емоцій і фізичний стан дітей, як і розумові здібності загалом, відповідають віку і їх графічним неоднорідним можливостям.

Для немовляти на початках предмети видаються розпливчастими та незрозумілими плямами. Дитина

бачить контрастні (світлі і темні) тони, не розрізняючи кольорів. Найперше починає реагувати на більш яскраві кольори (жовтий, оранжевий, червоний), згодом око дитини стає більш чутливе й до темних кольорів – синього, фіолетового та їх відтінків. Поступово розвивається здатність реагувати і на менш насичені відтінки кольорів, яка у дорослих з віком притуплюється.

Око також є органом сприйняття простору, за допомогою якого доросла людина бачить об'ємні предмети. Немовлята не володіють відчуттям простору, тож у процесі їх розвитку цю здатність необхідно сформувати. Поступово очі дітей налаштовуються на сприйняття форми. Найперше вони відрізняють контури округлих поверхонь і прості лінії, потім плями, які більше або менше узагальнені (синкретичні) – коло, овал, багатокутник, чотирикутник, трикутник. Проте 1-2-річна дитина не усвідомлює побачене, нездатна його визначити й назвати. Вона розрізняє предмети завдяки розвиненій інтуїції. Нестійка увага і мінливість вражень не дозволяють адекватно реагувати на форму. З появою нового досвіду, набуттям навичок бачення і розпізнавання геометричних фігур діти починають реагувати на світлотінь та об'єм предметів.

Малювати дитина починає, як правило, з другого року життя. Саме тоді подібна діяльність для неї має особливо важливий (біологічний) зміст і перші її спроби відзначаються імпульсивністю. Дитина не прагне зобразити щось конкретно, їй просто подобається махати руками в ритмічному такті й окреслювати дуги різної довжини не відриваючи руки від площини паперу. Ритм є першим організатором її “малюнків-каракулів”. Дитині невідомо, що сама лінія може виражати настрій і передавати хвилювання душі. Певними рухами вона малює риси, крапки і кільця, в яких згодом починає вбачати

особисто створений образ – впізнавати конкретні істоти, предмети: людину, метелика, комара, пташку, коника, горнятко тощо. “Каракулі” є містком між уявою-дією і уявою про зовнішній вигляд речей, особливо на дообразотворчій стадії, коли активно формується координація і погодженість зорової і рухової системи дитини [20, с. 13-14]. Дообразотворчий період діяльності дітей дослідники називають прямою взаємодією олівця і паперу. Ця діяльність наскрізь предметна: дитина виконує малюнок так само, як і робить кульку з глини. Змістом цієї діяльності є обробка поверхні листка паперу без якої-небудь настушності [27, с. 107].

У трьохрічної дитини нестача запасу образів приводить до однакового трактування різних об’єктів, які мають багато спільних ознак. Той же однотипний “головоног” часто зображує живу істоту і сонце. Це період *символізму* в дитячих малюнках, які зазвичай далекі від досконалості: вони спрощені, умовні, непропорційні, однак щирі, кумедні й наївні. Дитина малює не так як бачить предмет, чи як він виглядає насправді, а те що знає й уявляє про нього. Зображуючи здебільшого заокруглені форми, згодом у них вбачає живі істоти і радіє, що може створювати певні образи. Намаганням малювати щось, дитина ідеалізує образ, основну ідею, внутрішню модель, схематично розчленовує на основні елементи. Дослідники називають це *інтелектуальним реалізмом*, на відміну від *візуального реалізму* у дорослих [9, с. 12]. Цей перехід властивий не тільки малюванню, він (на думку Ж. Піаже) характеризує всі психічні процеси дитини. Окремі дослідники погоджуються, що малюнок – це скоріше психічна реальність, аніж зорове спостереження, в якому присутні прояви як інтелектуальних, так і емоційних елементів.

Якщо дитина зростає в благополучній сім'ї, де немає місця тривогам, її інтелект не заангажований і малюнки орієнтовані більше на оточуюче середовище, аніж на себе та свої проблеми. Малюнки влаштованих дітей надзвичайно подібні, а малюнки дітей з емоційними проблемами особливо різняться, оскільки кожний по своєму розладнаний. Перехід в малюнку від емоційного до певних стадій є проявами зрілості.

Малюнки дітей 4 років часто нагадують схеми, тому фахівці цей період називають «*стадією схем*» [20, с. 115]. Схематичні малюнки діти виконують до 10-12 років, інколи автоматично, для самовираження. Часто тварини виглядають однаково й поміж них важко виділити, де є насправді кінь, корова чи собака. Для дитини важливі певні типи (тварин чи людей): тато, мама, дідусь, сестра і т. д. В узагальненій формі окреслює й рослини (квіти), до кінця не усвідомлює намальоване. Уподібнення деталей у малюнку психологи називають *асиміляцією* [21, с. 53].

Численні лінії на папері часто нагадують топографічну карту і відображають пошук просторовості. Малюючи предмет чи квітку, дитина уявляє тільки ту ділянку зображення, де водить олівцем. До п'яти років перераховує всі зображені нею предмети і пояснює словами зв'язки між ними. Невдовзі діти починають враховувати верх і низ аркуша. Низ – земля, море, підлога в кімнаті, тобто основа для зображень в одну лінію, верх – небо. В одному варіанті малюнки нагадують фриз будинку; в іншому – листок паперу служить поверхнею землі, на якій розташовані об'єкти, які ми бачимо з висоти. Діти дошкільного віку скоріше конструюють образ, аніж створюють цільне композиційне зображення. Вони сміливо поєднують в малюнках непоєднане: різні події, міста, час немов у казці. З часом спосіб дії поступово змінюється – від розділеного й непослідовного до

організованого й цілісного. Важливого значення набуває заповнення простору листка, організація робочого поля і поєднання різних зображень. Діти не малюють для когось – це їхнє життя і бачення.

У період перших образотворчих спроб помічником дитини стає мова, яка супроводжує її під час цієї діяльності. Мовлення пов'язане з надважливими психічними функціями – зором, руховою координацією і мисленням; малювання не тільки розвиває ці функції, а й допомагає дитині справитися з щоденним засвоєнням інформації і на кінець – це важливий інформативно-комунікаційний канал [26, с. 39]. Намальовані знаки є символами образного графічного мовлення і вказують на те, що дитина хоче висловити. Перші *ритмічні розчерки і мазанина* подібні неартикульованим звукам, викрикам дитини; період *символізму* – періоду складів і скорочених виразів; *схематичний* малюнок відповідає періоду словосполучень і побудови простих речень, *ідеопластична* схема вказує на егоцентричне мислення; *фізіологічний* малюнок – період міркування й абстрактного мислення. Створення образу супроводжується переживанням, включенням сфери емоцій. Дослідження фізіологів довели, що в період активної образотворчої діяльності – від стадії “каракулів” і до 9-10 років, процес малювання переважно пов'язаний з активністю мовних відділів мозку, і малюнок відображає той рівень узагальнення, котрий дитина може розумово досягнути [20, с. 21]. Розумовий розвиток дітей у цей період залежить від активності і навичок роботи з різними предметами, які засвоюють в процесі гри і наслідування дорослих.

Для старших дошкільнят важливе значення мають рольові ігри, які в процесі образотворчої діяльності сприяють створенню образів, подій і мало чим відрізняються від “творчої гри” – важливого

новоутворення кінця дошкільного віку. Загалом малювання є образотворчою модифікацією гри з усіма властивими їй рисами: вживанням і перенесенням у ситуацію, наслідувальним характером, симпатійною уявою. Дитина створює інший світ, у якому вона повний володар речей, людей, ситуацій. Проте малювання не обмежується лишень визначеннями, дитяче малювання є ігровим видом творчості. І якщо змістом малюнка є гра, то його форма – естетичне освоєння дійсності. У грі дитина переноситься в естетичне і живе в ситуації малюнка, як у дійсному світі [21, с. 62]. Образотворча діяльність цього періоду заслуговує особливої уваги, оскільки має визначальний вплив на формування здібностей дорослої людини [20, с. 58, 59].

Малюнки дітей дошкільного віку мають свої особливості. В одних спрощений стандартний набір елементів (немов за зразком – хатка з дахом, віконцем, димарем і димом), в інших – яких кваліфіковано навчають техніки малювання й звертають увагу на характер зображуваних предметів, враховуючи психологічні та вікові особливості, вони більш різноманітні і досконалі. Загалом малюнки дітей відповідають їх словниковому запасу і розвитку.

На шляху до перших зображень від дитини не варто вимагати правильного лінійного окреслення конкретних об'єктів, а тим більше заставляти зображувати те, що вона не хоче. Нав'язавши техніку виконання і мотив можна відбити бажання від улюбленого і важливого заняття. Тож необхідно створити ситуацію захоплення їхньою роботою – радість творчості для дітей найголовніша. Не таким важливим є об'єкт зображення, як сам процес виконання малюнку, його барви (шпали колії робить різнокольорові, немов в орнаменті). Дітей більше приваблює діяльна і маніпулятивна сторони малювання чи ліплення, а ніж

образотворча. Про цілісний підхід в педагогіці, зокрема методиці художнього виховання, наголошує В. Кардашов: «Метод вільного малювання – основний на перших етапах дитячої творчості. Це означає, що педагог не навчає дітей графічної грамоти, а навчає їх малювати відповідно до рівня їх розвитку» [10, с. 61].

Юні художники найчастіше зображують людей і тварин. Найперше звертають увагу на більшу за масою (домінуючу) частину тіла – голову, а руки і ноги добавляють вкінці. Масивна голова, шия та плечі за своєю конфігурацією часто нагадують повітряну кулю з корзиною. Подібні малюнки розкривають механізм оволодіння новим зображенням. До моменту вступу до школи (здебільшого 6 років) у малюнку з'являється шия, тулуб, руки й ноги. Тож зображення людини від кола поступово переходить до овалу – основу тулуба з пальцями і стопами. Голову зображають колом або овалом, в якому рисочками, крапками позначають ніс, очі, вуха, рот. Руки часто подають окремими лініями, без конкретизації форми й точної кількості пальців, у зображуваних об'єктах відсутні пропорції. Якщо постать людини здебільшого розташовує вертикально, то звірів і птахів дитина розміщує в горизонтальному (профільному), найбільш інформативному положенні, з підкресленням характерних частин – хвоста, рогів. Водночас дітям бракує навичок у передачі форми, тому їхні малюнки спрощені, геометризовані і вони свідчать про схильність до фантазії, видумки, про намагання зрозуміти й пізнати сутність речей, предметів, істот. Передавати зображення дитині допомагають почуті назви частин тіла, про які вона довідується вперше і малюнком їх підтверджує.

Окрім живих істот діти передають предмети, будинки, квіти, дерева, інструменти, посуд тощо. У малюнку будинку дитина насамперед передає прямокутник

(зруб), пізніше додає трикутник або трапецію (дах). На стінах найперше позначає двері й вікна, на даху – димар. Дерево починає зображувати зі стовбура з корінням, крону малює кулястої форми або окремими гілками. Малювання квітки починає зі стебла й закінчує дрібними елементами (листочками, пелюстками). У молодшому віці діти відзначаються допитливістю і люблять розбирати (машинку, будинок) на частини. Їм складно передати конструкції безпосередньо в матеріалі, зате доступно відтворити їх лініями, штрихами, плямами, які є засобами передачі зображення. На перший погляд малюнки для нефахівця видаються примітивними, проте вони відображають певний рівень розвитку дітей і свідчать про намагання використати розумові здібності й набути найпростіших технічних навичок.

Діти часто підкреслюють індивідуальні риси зображуваних об'єктів чи суб'єктів, акцентуючи увагу на величині й формі деталей. Собаку і свиню виділяють закрученим вгору хвостом, корову й козу – довгими й міцними рогами. Кінь відрізняється від інших тварин продовгуватою головою і витягнутою шиєю, пишною гривною, високими ногами; корова – головою, наближеною до квадрата й масивним тулубом, короткими ногами, вим'ям і довгим вінікоподібним хвостом. Звертає увагу дитина і на другорядні деталі: наприклад, передає піжаму, штани у смужку, закручену палицю у портреті тата чи дідуся; у сестрички підкреслює візерунок на спідничці, парасольці, хустинці; коня зображує з притаманним йому хомутом, сідлом; собаку – з нашийником, ланцюгом і т. д.

Поступово малюнки дітей стають все більш досконалими і їх автори можуть самостійно досягти певного рівня художньої творчості в залежності від зацікавленості й природних здібностей. Проте якщо надалі свідомо не керувати процесом навчання, діти зупиняються

у своєму розвитку. Спрощені, узагальнені малюнки-схеми виникають у зв'язку із недостатністю спостереження, обмеженістю світогляду, складністю асоціацій. Залежно від обраного методу навчання: малювати з натури, змальовувати за зразком чи малювати з уяви, будуть розвиватися відповідні навички. Важливим є те, що, ставлячи певну мету, дитина безпосередньо спостерігає, вивчає предмети, цікавиться природою й передає побачене та усвідомлене. Хоча малюнки є дуже приблизними, у них впізнаємо певні риси, типи людей, тварин, птахів, рослин і предметів. Дитина вільно подає просторову й часову несумісність. На одному малюнку часто зображує зиму і літо, нагромаджує різні, несумісні на перший погляд, елементи, застосовуючи фронтальне, фризове розташування [21, с. 55].

Діти живуть у на пів реальному світі – світі казок і фантазій. У їхній уяві всі предмети, які їх оточують, одухотворені, мають власні думки, що є ознакою *анімізму* [28, с. 136]. Діти наділяють старших необмеженими можливостями, уявляють їх всесильними, тому для малювання найчастіше вибирають теми із найближчого оточення: родинні сцени, знайомих людей, тварин. Діти вибудовують логіку зображення і часто додають щось від себе, як від співучасника дійства: мама готує, тато палить, котик п'є молоко, кінь тягне віз і т. д. Подібні малюнки є розповідними за змістом, близькі й цікаві дітям. Вони здебільшого відображають фантастичні, релігійні, казкові сюжети, історичні події, подорожі й пригоди, які здатні собі уявити.

У 6-7 років відношення дітей до робочої поверхні змінюється: вони вже враховують чотири краї, центр і середину. Площину аркуша паперу малі художники розділяють на три частини: внизу – землю, посередині – простір, на якому дерева, хатка, люди, а зверху – небо

(хмари). Фігури людей, тварин розташовані на одній лінії (на тлі неба) і часто за величиною є однаковими або більшими, ніж будинки чи дерева. Графічна активність дітей позитивно впливає на їх сприйняття і мислення, вони по-різному починають відноситися до впорядкованих і невпорядкованих малюнків. Це особливо проявляється на уроках декоративного малювання у початкових класах, при складанні орнаментів на площині та бажанні прикрасити ужиткові речі. З часом образотворча функція в малюнках переважатиме над декоративною.

У віці 7-8 років важливу роль починають відігравати: зорова пам'ять, уява, вміння формувати образи предметів, вловлювати їх цілісність, сутність, конструкцію, сприймати навколишній світ завдяки інтуїції. Загалом у молодшому віці розрізняють *синтетичні й аналітичні* малюнки. Синтетичні – це здебільшого зображення людей і предметів, які мають форму нерозчленованого образу на головні й другорядні частини. Схильність до узагальнення дитина проявляє в процесі малювання тварин, визначаючи при цьому їх форму однією довгою лінією, контуром. До аналітичних належать малюнки складені з окремих частин: голови, тулуба, рук, ніг і близькі до схематичних геометричних фігур. (Див. мал.).

Синтетичні малюнки належать дітям з емоційно-образним типом мислення і сприймання, у яких переважає зорова пам'ять. Аналітичні малюнки виконують діти з розумовим типом мислення, вони аналізують свої зорові враження, розкладаючи їх на частини. Такі малюнки є типовими для дітей із слабкою зоровою пам'яттю і бурхливою фантазією. (Див. мал.). У малюнках дітей з емоційно-образним типом мислення проявляється певна ознака *синкретизму*, виражена у схемах і узагальнених контурах. Для розумових типів (фантазерів) властивим є

зображення головних частин постаті людини з домальовуванням деталей. Загалом у малюнках рідко проявляються чисті зорові чи розумові типи. Навчання у школі поступово стирає різницю між синтетичним та аналітичним малюнком і найбільше на це впливає раціональне навчання. Фахівці стверджують, що дитячий малюнок є одним із видів аналітико-синтетичного мислення. Коли дитина малює, вона формує об'єкт або думку і оформляє їх у своєрідний графічний спосіб вислову.

На малюнках дітей початкової школи (із нормальним розвитком) розміщення рук і ніг на тулубі людини та частин обличчя на голові, як і кінцівок та хвоста у звірів, близькі в цілому до природи. У фігури з'являється профіль голови, все більше починають виділятися деталі одягу. Руки й ноги дитина відтворює подвійною лінією, позначає відповідну кількість пальців, які рахує. Намагання передавати фігуру проявляється також піднесенням, витягуванням тіла, розставленням під гострим кутом ніг тощо. У малюнках живих істот зауважуємо згинання у ліктьових і колінних суглобах та поясі (при малюванні людей і звірів), з'являється нахил тулуба, що є ознакою руху, динаміки. У такий спосіб діти нагромаджують відомості про оточуючий світ: вивчають характер і будову істоти, предмету, фігури та засвоюють їх назви. Малюнки, побудовані на знаннях і візуальній (зоровій) пам'яті називають *ідеопластичними* [28, с. 135]. У них відсутня точна передача форми, образу зображуваної людини чи тварини.

Важливою проблемою для дітей є **передача простору**. Об'ємні предмети вони зображають на початках лише у двох вимірах: в контурному, рідше силуетному трактуванні. Дітям не відразу вдається передавати глибину й просторові властивості предметів. Їх малюнки

відображають здатність до асоціативного мислення, трансформування форм, абстрагування, що вказує на психічний розвиток і особливості візуального сприйняття. Духовний світ і засвоєння практичних навичок дітьми знаходяться в процесі формування, тому малюнки спрощені й недосконалі. Дитина виразно відображає предмети й явища, які їй найбільш знайомі. Малюючи людину вона переважно показує її спереду; тварину, стілець, горнятко – збоку. Легкість контурного й силуетного зображення предметів досягається завдяки образам, що виникають на сітківці ока. Візуальний апарат дітей найлегше фіксує довжину й ширину прямокутника у вертикальному (фронтальному) положенні, У малюнках знаходимо різні уявні комбінації форм. Квітку діти зображають зверху, а стебло й листки – збоку. Малюючи коробку, дитина розкладає навколо фронтальної площини всі інші її сторони. Такі малюнки нагадують розгортки (проекти) предметів. У такий спосіб діти також зображають будинки, транспортні засоби та інші об'ємні предмети. Наприклад, на малюнку будинку ми бачимо одночасно передній (фронтальний) і бокові фасади разом із дахом та його площинами. Візок дитина малює зверху у вигляді прямокутника, в якого на боках коліщата. На малюнку горняти також бачимо одночасно бокову й верхню його грані. Малюючи пейзаж, дитина зображає дорогу однакової ширини, а в лежачому положенні обабіч дороги розміщує дерева та інші об'єкти. Подібні малюнки дуже нагадують пейзажі та постаті єгиптян, які малювали тулуб людини з спереду (у фас), голову – у профіль, а дерева – поваленими, інколи затуляючи площину басейну. Поступово оволодіваючи елементами панорамного й перспективного малюнку, діти наближаються до реалістичного зображення: втрачаються залишки предметної свідомості, вибирається точка зору,

появляються прийоми затуляння, накладання, багатопланового простору, а також об'єм, пропорційність предметів. І чим більше дитина засвоює знань, наближається до «розумової правильності», тим більше її малюнки відображають *інтелектуалізоване* копіювання і тим далі вони віддаляються від дитячого мистецтва. Копіювання чуже дитячій творчості [21, с. 56].

Діти передають фронтальну площину об'ємного предмета чи будинку і бокові, часто у зворотній перспективі. З точки зору образотворчої грамоти подібне трактування спостерігаємо на картинах художників-самоуків, іконах періоду Київської Русі та Середніх віків, проте навіть такі трансформовані малюнки, як і творчість дітей загалом, через свою безпосередність та емоційну виразність, є привабливими і цікавими. Діти намагаються копіювати натуру, однак це не сліпе копіювання, а часто добавляють щось від себе. Краї паралельних ліній предметів збігаються у напрямку до особи художника, що вказує на розширення простору навколо нього. Дитина в такий спосіб показує, що вона є головною точкою (персоною), від якої простір збільшується, розходиться на всі боки. Це своєрідний прояв *егоцентризму* дитячого мислення і не тільки в малюнках, але й у мовленні та інших видах діяльності. Наприклад у грі, вона цікавиться більше собою, говорить до себе і про себе (веде монологи), оцінює оточуючий світ, речі, людей з власної точки зору.

Для зображення предметів у тривимірному просторі необхідні вміння бачити, розуміти й використовувати правила лінійної та повітряної перспективи. Відчуття простору тренується в процесі малювання предметів різної величини в різних положеннях. Порівнюючи зображення між собою “на око”, визначаємо віддаль до них і їх положення на форматі аркуша. Важливу роль у цьому відіграє властивість акомодатії кристалика ока в

оцінюванні простору. Його вгнутість і опуклість залежать від того, який предмет хочемо виразніше бачити (на який звертаємо більшу увагу), і на якій віддалі він розташований – далеко чи близько. Водночас двооке сприйняття допомагає бачити об'ємність предметів та їх віддаленість від того, хто малює. Предмети, які спостерігаємо двома очима, краще сприймаємо об'єм. Дивлячись на два різно віддалені від нас предмети, наш мозок фіксує кути відхилення очних яблук, порівнюючи віддалі до предметів. Це відбувається завдяки кінетичним (м'язово-руховим) властивостям очних яблук, що інтуїтивно проявляється в підсвідомій тригонометрії. Крім цього, на сприйняття простору помітно впливають знання і розуміння закономірностей повітряної перспективи і кольорознавства. Малюнок, який викликає просторову й об'ємну ілюзію і розміщується на двовимірній площині, є важким для виконання дітьми, тому вони не в змозі виконати його самостійно.

На 9-му році життя дитина вивчає уважніше предметно-просторовий світ. Зображаючи горнятко чи інший циліндричний посуд при вигляді збоку, вона вже передає верхню шийку і горло у вигляді відкритого овалу (чого раніше не було), проте низ часто показує ще однією горизонтальною лінією. На малюнках кубічної форми – будинках, шафах, коробках одночасно присутні фронтальна і дві бокові сторони. Верхня горизонтальна площина стола часто передана у вигляді ромба або трапеції і не узгоджена (не пропорційна) з довжиною передніх і задніх ніг. На малюнках пейзажу діти підносять лінію обрїю (горизонту) до верхнього краю аркуша, чим обмежують передачу простору й плановості. Часто використовують прийом затуляння (накладання): елементи, котрих не видно в натурі, приміром фігури і предмети, проглядаються крізь стіну будинку. Метод

накладання одних фігур на інші застосовувався ще в Стародавньому Єгипті, Греції, (як бачимо із розписів на вазах) і є першим примітивним проявом сприйняття простору та об'єму предметів, намаганням передати їх на площині. До їх розуміння людство прийшло поступово: в епоху Відродження вперше відкрили закони лінійної і повітряної перспективи, досконало освоїли світлотіньові, об'ємні можливості малюнку. Діти ж намагаються досягнути багатоплановості кількома рядами горизонтальних ліній, що відтворюють дорогу чи річку, часто піднятих вище лінії обрїю і з'єднаних. У малюнках спостерігаємо деяке зменшення будинків, дерев, людських постатей, тварин і високо піднятий над горизонтом задній план. Загалом діти молодшого віку не володіють основами перспективного скорочення. Тільки у віці 10-12 років і пізніше починають порівнювати предмети навколишнього світу з власними малюнками й бачити в них різницю. Період *фізіопластики* [28, с. 142] характерний труднощами самостійної роботи. Навіть обдаровані, здібні діти, котрі спостерігають за фотографіями й натурою, губляться в нерозумінні форми і втрачають інтерес до малювання, оскільки не мають навичок тривалих спостережень і художньо-графічного аналізу. Без кваліфікованої допомоги педагога, після невдалих спроб передати перспективу та пропорції і зіставити малюнки з натурою дитина розчаровується і втрачає інтерес до малювання, улюбленого й такого необхідного їй заняття. У молодшому шкільному віці закінчується стадія спонтанної творчості і в подальшому діти повинні навчатися усвідомленого виконання малюнку, окрім самого процесу малювання, має з'явитися результат – викінчений твір.

Невміння надавати об'ємності малюнку дитина компенсує процесом ліплення з пластиліну, глини, конструювання з м'якого дерева, кори чи паперу, іграшок,

будівель із кубиків, що приносить їй неабияке задоволення від створення реального (об'ємного) образу. Фахівці назвали цю стадію розвитку дитячих зображень *модельно-конструюючою* [17, с. 127]. На початках дитина розробляє (місить) і роздавляє глину, не створюючи конкретних форм, що можна порівняти з розфарбовуванням найрізноманітніших сувоїв і ліній. Робота з пластичними матеріалами (пластиліном, глиною) приємна дитині від дотику й руху, динаміки спостереження. Вона живе зі створеними образами, наділяючи їх реальними рисами, придумує назви тим об'єктам (грудкам), які створила, за аналогією до рисок і крапок на початковому етапі засвоєння малюнку. Далі дитина формує кульки, які у поєднанні з окремими дрібними елементами та деталями різної форми дозволяють їй створювати примітивні й фрагментарні схеми овочів, фруктів, людей, тварин в яких відсутні такі дрібні деталі: пальці, вуха та ін. Дитина надає перевагу великій формі, часто формуючи її з одного шматка глини. Ліплення з пластичних матеріалів (глини, пластиліну, піску) та конструювання з паперу, кубиків з дерева, пластмаси, виготовлення іграшок, прикрас із соломи та інших природних матеріалів так само, як і малювання в графіці й кольорі, має надзвичайно важливе значення для розумового, фізичного й емоційного розвитку дитини.

Передавати об'єм предметів фарбами діти здатні у віці 10-12 років. Їхні спроби є несміливими: у них відсутнє логічне мислення, нестійка увага, невміння зосередитись та вибрати головне. Водночас у більшості дітей є природне відчуття кольору. Вони охоче працюють фарбами й олівцями використовуючи певну логіку: трава і листя дерев – зелені, небо й вода – голубі, сніг – білий, сонце – жовте, земля – коричнева, троянди, маки – червоні і т. д. Їм подобаються яскраві кольори і відтінки, які застосовують

переважно для передачі емоційних характеристик героїв, рідше для забарвлення предметів. У багатьох інтуїтивно розвинене відчуття кольорової гармонії, притаманне народним живописцям.

Діти молодшого шкільного віку виконують тематичні малюнки з наївністю і безпосередністю, багатством фантазії і вигадки. Їх необхідно починати з вивчення природи в натурі, практикувати екскурсії, прогулянки, під час яких знайомлять з рослинним і тваринним світом, набувають вражень тощо. Подібну методику засвоєння навчального матеріалу широко практикують в Японії. При вивченні образотворчого мистецтва дуже важливо застосовувати словесні, наочні і практичні методи навчання. Відмінних результатів у малюванні птахів, тварин, людей досягають, коли використовують оригінальні (віршовані) форми пояснення, порівняльний аналіз зображуваного, групову та індивідуальну форми організації навчання.

У старшому віці помічаємо старанність, правильність ліній, але їм бракує експресії, і, якщо немає поряд досвідченого вчителя, інтерес до малювання буде згасати, оскільки самостійні пошуки й прояви фантазії не знаходять належної підтримки і не доповнюються новими відомостями. Водночас дітям властивий потяг до прикрашання, декорування виробів, під час якого проявляються їх творчі здібності й відчуття ритму. Кожна дитина надає перевагу певній манері виконання. Працюючи над композицією пейзажу, діти розміщують елементи на форматі за їх величиною і значенням, виділяють головних героїв. Початком творчості є створений образ – уява, які виникають ще до того, як людина приступить до роботи. Поштовхом для створення образу є задум, для якого необхідні певні умови реалізації. Створювати, генерувати ідеї, не можна в результаті

пасивної мрії. Дитина формує задум в результаті активної образотворчої діяльності. Для неї це не тільки забава, але і праця особлива – художня, яка вимагає захоплення, ретельності, старанності, зосередженості. Чим старші діти, тим зростають вимоги до робіт: напруженість, організованість в роботі, здатність планувати. Діти відпрацьовують точність руху руки, погодженість її з оком, слухом, іншими органами чуття. Найперші образи дітей відкривають їм секрет зародження і розвитку надважливих здібностей людини: художнього бачення, вищих форм фантазії, інтуїції, творчої уяви [20, с. 7]. Уява – універсальна здатність, яка формується в дитинстві у процесі художньої творчості і проявляється у різних сферах діяльності людини: винаходах інженера, відкриттях вченого, новаціях робітника. Саме розвинутої уяві, завдячували: фізик А. Ейнштейн, економіст Б. Гаврилишин та багато інших видатних постатей.

Для **обдарованих дітей** доцільно застосовувати окрему періодизацію розвитку малюнку, оскільки сформовані в них вміння та навички не вкладаються в загальноприйнятні рамки. У роботі з менш обдарованими дітьми необхідно застосувати методи спеціальної педагогіки для корекції здібностей. Неточна передача пропорцій зображуваних предметів пояснюється низьким рівнем знань дітей, а також нерозвиненим окоміром і зникають з накопиченням свідомих спостережень і підвищенням загального, розумового розвитку, а також при наполегливій і систематичній праці [11, с. 167]. Водночас, будь-яке наслідування особливо на ранніх стадіях дитячого малювання, не може бути прийняте без застережень. Навіть найдосконаліше копіювання, виявляється, є складною й важкою для дитини дією, результатом розвитку певних умінь [21, с. 50]. Більшість

дітей талановиті, але їхні здібності необхідно розвивати з раннього віку.

Аналізуючи малюнки дітей Йозеф Тор виділив чотири основні особливості: *експресію, репродукцію, композицію, декорацію* [28, с. 148]. Для дитини малюнок, насамперед, є творчістю в ньому відображений її внутрішній світ, загострені почуття й переживання, (малюнок може виявити агресію) експресивно переданим кольором. У мистецтві цей напрямок відомий як *експресіонізм* (вираження). Другою характерною особливістю малюнків дітей є удосконалення й *репродуктивне* відтворення у схемах зображень предметів і явищ навколишнього світу. Побудова, розташування, оформлення нових ідей на основі відомих предметів, форм і технік називається *композицією*, яка є третьою важливою рисою художніх творів. Схильність до *декорування* – прикрашання, оздоблення – вроджена у людині, що підтверджується творчістю дітей. Названі особливості й способи самовираження в дитячому малюнку необхідно розглядати у взаємозв'язках. Вони є основою розвитку і виховання інтелекту, духовності та культури дитини, і комплексною проблемою, яку вирішують у сучасних школах та студіях. Інтуїтивні здібності дітей, в більшості, залишаються поза увагою педагогів, які надають перевагу раціональному мисленню. Це часто приводить до одностороннього ужитково-утилітарного задоволення потреб молодшої людини, нехтування її духовно-емоційним і естетичним розвитком, що в майбутньому може мати негативні наслідки.

Показовим є досвід художниці Фрідл Діккер-Брандейсової [15, с. 52], яка стала вчителем малювання в концтаборі Терезін, де створила педагогічну систему духовної реабілітації дітей засобами малюнку. Вона навчала їх композиції за системою свого вчителя із

Баухауза І. Іттена, який так сформулював три етапи творчого процесу: «Пережити, усвідомити, зуміти» і «її дійсно, непережито, невідчуте емоційно, не може бути усвідомлене; неусвідомлене не може бути втілене» [15, с. 192].

Свої уроки Фрідл починала з виконання ритмічних вправ (розминки) з дітьми. Основна увага в системі І. Іттена приділялася лінії, передачі нею почуттів. Метод ритмічних вправ здатний зробити самого художника і його руку гнучкими і окриленими. Завдяки подібним вправам діти позбуваються логічно точного і рутинного малювання, а набувають навиків фантазії і зосередженості, що дає імпульс до розвитку. На заняттях діти занурювалися в інший простір, вловлювали заданий вчителем ритм і забували страхіття, які творилися за межами класу. На уроках з рисунку і композиції виводили еліпси, синусоїди, круги і криві. Робота в кольорі зводилася до складання шкали кольорів, яку використовували у композиціях, складених на основі ритму.

Відомий дизайнер, живописець і графік Фрідл володіла цілим набором виражальних засобів, тому їй було легко працювати з дітьми. Її учениця Едіт Крамер – мистецтвознавець, автор багатьох книг з лікування дітей мистецтвом. Сама Фрідл теж написала нотатки, які мають важливе значення для освіти нині. В записках «Про дитячий малюнок» вона висвітлює процеси, які відбуваються в душі дитини під час малювання, і прийшла до висновку, що мистецтво «лікує». Це давно зрозуміли ті, хто думає про дітей, – наше майбутнє! Творчість – це така ж потреба, як їжа і сон. Дитинство – це світ казок і фантазій, які допомагають подолати невпевненість. На її думку, «заняття малюванням не ставлять за мету всіх дітей зробити художниками. Вони покликані збудити і повністю

використати такі джерела енергії дітей, як творчість, самостійність, пробудити фантазію, зміцнювати дані природою здібності до спостережень і оцінки дійсності... Перш за все – від творчого малювання слід сподіватися стремління до всезагальної свободи, саме в ній реалізується дитина» [15, с. 191]. «Ті знання, які нав'язані дитині вище її уяви в даний час, вона сприймає як зазіхання на свою внутрішню свободу і реагує або байдужістю, або неадекватною поведінкою».

«Якщо ми самі визначаємо шлях для дітей, які і без того розвиваються нерівномірно, ми відлучаємо їх від власного творчого досвіду. Учитель, вихователь повинні дотримуватися найбільшої стриманості, впливаючи на учня. Навіть той, який наділений смаком і художніми здібностями, може утвердити в дитині ефектний, але примітивний спосіб малювання, передчасний «академізм»... Дитина, податлива і довірлива, спрагло вибирає в себе поради дорослого і прагне негайно отримати результат. Вона вірить, що завдяки знанням і навикам, які дає вчитель в готовому вигляді, зможе виграти змагання, нав'язане ззовні. Таким чином, дитина усувається від своїх власних завдань, гублячи власні засоби виразу, адекватні її життєвому досвіду, а згодом і сам цей досвід» [15, с. 192]

Класифікуючи малюнки дітей, ми не порушуємо послідовності і не применшуємо значення засвоєння дитиною знань, навиків і умінь з образотворчого мистецтва. Ми тільки уточнюємо зміст і значення фактичних та об'єктивних даних, взятих з психології образотворчої діяльності. Дошкільника, котрий отримує задоволення від оздоблення і організації листка паперу, поступово підводять до нового завдання – пізнання навколишнього світу. Поряд з цим він набуває досконаліших способів зображення, вміння підбирати оптимальні графічні засоби для передачі краси

навколишнього світу, вчиться знаходити джерела свого художнього інтуїзму в предметній діяльності – тільки тоді він засвоює право вважати її засобом вираження власних думок про неї [27, с. 109]. Подібне розуміння дитячої образотворчої діяльності змушує вчителя вибудовувати перспективи розвитку дитини, в цілому дотримуватися єдності виховних і пізнавальних функцій, не обмежуючись окремими завданнями. Водночас, для учня не так важливо, який компонент грамотності чи техніку зображення треба засвоїти, головне – у нього сформується позитивне ставлення до предмета, що в подальшому приведе до засвоєння знань.

В.Сухомлинський відзначав важливу роль малювання в природному прагненні дітей виражати свої почуття, їх ставлення до різних явищ дійсності. Він підкреслював, що “...дитячий малюнок, процес малювання – це частка духовного життя дитини. Діти не просто переносять на папір щось із навколишнього світу, а живуть у цьому світі, входять до нього як творці краси, дістаючи насолоду від неї” [24, с. 54]. „У період дитинства нервової системи клітини мислячої матерії повинні повсякденно вправлятися в активній діяльності, і основою для цих вправ є живе сприймання, спостереження, споглядання.

Перш ніж навчитися глибоко проникати в суть причинно-наслідкових зв'язків явищ навколишнього світу, людина повинна пройти в дитинстві період розумових вправ. Ці вправи є не що інше, як бачення предметів і явищ: дитина бачить живий образ, потім уявляє, створює цей образ у своїй уяві. Бачення реального предмета і створення фантастичного образу в уяві – у цих двох сходинках розумової діяльності немає ніякої суперечності. Фантастичний образ казки сприймається, осмислюється дитиною і створюється нею як яскрава реальність. Творення фантастичних образів – найбагородніший

грунт, на якому розвиваються буйні паростки думки” [24, с. 45].

“Кожна дитина не тільки сприймає, а й малює, творить. Дитяче бачення світу – своєрідна художня творчість. Образ, сприйнятий і в той же час створений дитиною, несе в собі яскраве емоційне забарвлення. Діти переживають бурхливу радість, сприймаючи образи навколишнього світу й додаючи до них щось від фантазії. Емоційна насиченість сприйняття - духовний заряд дитячої творчості. Я глибоко переконаний, що без емоційного піднесення неможливий нормальний розвиток клітин дитячого мозку. З емоційністю пов’язані й фізіологічні процеси, що відбуваються в дитячому мозку: в моменти напруженості, піднесення, захоплення відбувається посилене живлення клітин кори півкуль. Клітини в ці періоди втрачають багато енергії, але водночас і багато одержують від організму. Спостерігаючи протягом багатьох років розумову працю учнів початкових класів, я переконався, що в періоди великого емоційного піднесення думка дитини стає особливо ясною, а запам’ятовування відбувається найінтенсивніше. Ці спостереження повному висвітлюють процес навчання дітей. Думка учня початкових класів невід’ємна від почуттів і переживань. Емоційна насиченість процесу навчання, особливо сприймання навколишнього світу, – це вимога, що висувається законами розвитку дитячого мислення” [24, с. 46].

Відомий педагог і громадський діяч Софія Русова відзначала, що в дитячих малюнках проявляється духовний світ дитини, її переживання, своєрідна графічна мова. Перші малюнки не є наслідуванням, а тільки одним із процесів руху. Дитина не шукає ніякої подібності у накинутих контурах. Це бажання намалювати подібно приходиться з віком, і тоді дитина потребує допомоги.

Посилаючись у розвитку малюнку на Ж. Люке, С. Русова. виокремила 4 фази: 1) несвідома: переймаюча «мазня»; 2) перехід до наміреної творчості (4-5 років), концепційний малюнок, – коли з незв'язаних ліній появляється приблизний реальний образ: «жаба» може означати і людину, головонога...). В цей період дитина малює з пам'яті і для педагога це є звіркою точності дитячих спостережень; 3) моменти логічного реалізму; 4) здорової логіки, використання перспективи (10-12р.).

Дитячий малюнок розвивається відповідно до загального розвитку дитини і є одним із показників того оточення, в якому вона живе [22, с. 69]. На основі аналізу результатів досліджень малюнків дітей різного віку і походження С. Русова відзначила, що у молодших дітей переважають цілі картини, у старших – окремі фігурні предмети. У безпритульних переважають теми, які найбільше їх хвилюють: міліціонер, будова (хата, дім) – прагнення мати свою домівку, засоби комунікації – шукання кращої долі. Педагог зауважила, що розвиток малюнка не завжди відбувається послідовно, а скоріше ривками чи стрибками і знаходиться під впливом двох факторів: а) біологічного – стан здоров'я, фізичних сил; б) соціального – оточення, зовнішніх вражень [22, с. 71]. На характер і розвиток малюнка впливає також діапазон душевних і фізичних сил (піднесення або приниження), від чого залежить яскравість, насиченість кольором тощо. Уважніше ставлення до малюнків дітей допомагає зрозуміти їх психологію. С. Русова розробила і запропонувала анкетування малюнків дітей різних категорій.

На важливість малювання для розвитку дитини вказував мистецтвознавець Богдан Стебельський. Він відзначив, що малюнок, як і мова, є потребою вислову, і діти надають перевагу зоровій мові образу – картинці

більше, ніж образу слова [23, с. 51]. Він поділяє думки тих педагогів, які стверджують що дитина не повинна засвоювати готові знання через безкритичне наслідування оточення і школи, а має пізнавати світ через власний досвід, власну уяву і свої власні образи, які вона суб'єктивно створює в процесі занять. Дослідник відзначив, що “увесь творчий процес рисунку і малювання дитини від найраніших її намагань не є висловом свідомого інтелекту, але є органічною сукупністю усіх акцій і реакції фізично-психічної конституції індивідуальності, починаючи від рефлексів, інстинкту і темпераменту, через змисли, уяву, пам'ять та естетичні почуття, себто всі ті феномени, що посередньо чи безпосередньо пов'язані з інтелектом або виявляються функціями його системи” [23, с. 53].

На думку Б. Стебельського, дитина, виявляючи свою індивідуальність, «більше, як дорослі, мислить, керується інстинктом у своїй творчості і, що вона більше, як дорослі, незалежна від вишколення у своїй праці та своїй творчості, спирається на рушійні сили інстинкту більше, ніж на свідомість” [23, с. 54]. Він вважав, що дитина прагне виявляти свою індивідуальність не через наслідування старших, а набагато раніше усвідомлення цього. Інстинкт і ритм діють на нашу свідомість, а не навпаки, і, що у свідомій творчості дітей проявляється їхнє підсвідоме. Посилаючись на думку Курта Кофки, що “інстинктивна активність дістає об'єктивного способу поведінки аналогічно до таких феноменів, як ритм, мелодія, форма”, він стверджує, що ритм як функція інстинкту є вродженим, а не набутим під час виховання чи навчання і, що при вихованні дитини слід не лише констатувати цей факт, але й забезпечувати йому повний вияв як основному порядкуючому чинникові дитячої та і взагалі художньої творчості людини. Він також зауважив

співзалежність між інстинктами, емоціями, темпераментом, змістовим сприйманням з однієї сторони та висловом – з іншої. Це дало підставу стверджувати, що різне сприймання та різні форми вислову є наслідком різного характеру емоційних реакцій, темпераменту, інтелекту [23, с. 55].

Б. Стебельський акцентує увагу на актуальних істинах, що митець, педагог, вихователь мусить виявляти і обороняти ту абсолютно неповторну індивідуальність, характер, свободу вислову свого вихованця, оскільки у його творах та формах зображення світу “є те вічно інтригуюче нас, усе свіжо сказане про вічні і завжди нові теми”, і що, “рисунок і малювання є найбільш повним відображенням розвитку та характеру людської індивідуальності в усіх періодах життя аж до повного дозрівання” [23, с. 56]. Аналізуючи малюнок дітей у різних вікових групах, він виділив такі періоди розвитку:

1. Період «мазанини» (бабрання). Він розвивається від випадкового і безконтрольного, чисто ритмічно-махального до циркулярно-доцільного, більш вправного і свідомого «рискування». Джерелом і мотивом малюнку в цьому періоді є ритм і рух.

2. Період лінії (3-4 роки). Змінюються ритмічно-махальні, інколи заокруглені, некоординовані рухи-рисунок на більш вдумливі замикання лінії означеної площі на папері, намаганням узагальнено втілити власний задум-ідею способом наслідування баченого раніше.

3. Період образного символізму (5-6 років) або формального, синтетичного малюнку, періоду схем характеризується не сприйманням деталей предмету. Це дозволяє окремим дослідникам твердити про логічну обсервацію предмету в свідомості дітей. Форма їх малюнків є узагальнена, спрощена, символічна, яка виникає в уяві, є засобом вислову в даний час. В малюнках

цього періоду відсутні пропорції, перспектива, а часто і взагалі реальні форми – це період казки, в якій можливе все: квіти, дерева, тварини, люди, будівлі оживають, починають рухатися, стають динамічними завдяки творчій уяві.

4. Період образного реалізму (за М.Бартом) або логічного реалізму (за Ж.Люке), а також вступний період оцінки ліній і форм (за Г.Кершенштейнером). В період образного або логічного реалізму казки, почуті від родичів чи вихователів стають матеріалом для власних думок дитини і втіленням її власних планів у малюнку, в якому вона є учасником, дієвою особою. Зображаючи мотиви, дитина їх деформує та пов'язує між собою. Вона прагне створити враження руху, передати своє ставлення до навколишнього світу, свої відчуття. З точки зору професійного мистецтва її малюнки видаються скоріше «екстремістичним сюрреалізмом».

5. Період візуального реалізму (за М. Бартом і Ж. Люке) або період зображення за зовнішньою формою предмета (за Г. Кершенштейнером). Період візуального реалізму є останнім, що підпадає під поняття «дитячий малюнок». В малюнках цього періоду присутнє намагання приблизити внутрішній світ дитячої уяви і зовнішній предметно-просторовий матеріальний світ (реальні форми, що оточують дитину). Для цього періоду (9-10 років) характерна безпосередність, наївність малюнків, проте коли дітей починають «навчати» ігноруючи знання з педагогіки і психології творчості, тоді наслідки від такого вчення є шкідливими.

6. Період репресії (за М. Бартом) або період зображування згідно тривимірної форми (за Г.Кершенштейнером). В період «репресій» (обмежень) і появи тривимірного зображення діти 10-14 років, малюючи здебільшого людей, прагнуть передати пропорції, і водночас їхні малюнки не

позбавлені шаблонності, загалом стають банальними, втрачаючи експресивність. В малюнках з'являється намагання досконало промалювати, «вигладити» деталі, з острахом копіювати, жертвуючи емоційно-вольовим, естетичним, ідейним змістом. Це приводить до втрати цілісності малюнку та інтересу до такого, недавно улюбленого заняття.

7. Період мистецького пробудження (за М. Бартом і Томлінсоном). Цей період (15-16 років) – це перехід від світу дитини до зрілості в творчості і мисленні, щирості і відвертості. Розвиток малюнку починається з розвитку індивідуальності, з набуття власного досвіду, способу висловлювання.

У монографії Валерія Мухіна висвітлює психолого-соціальну природу дитячого малювання та механізми і закономірності, які лежать в його основі, загалом образотворчої діяльності в психологічному і педагогічному аспектах. Малювання вона розглядає з позицій теорії психічного розвитку дитини прийнятої в радянській психології, яка спирається на положення про соціальну спадковість властивостей психіки і задатків, засвоєння індивідом матеріальної і духовної культури, створеної людством [17, с. 16].

Дитина в процесі розвитку оволодіває знаками, функціями предметів та елементами їх властивостей. Знаки і елементи є основними еволюційними досягненнями людства і служать зовнішніми засобами культурного розвитку, знаряддям психічної діяльності окремої людини. Однією із форм соціального знаку, який дитині належить засвоїти, є малюнок [17, с. 17]. В процесі його виконання дитина використовує досвід зорового сприйняття, запозичені графічні шаблони і взагалі все, що засвоїла в процесі предметної діяльності раніше. Тому, коли вона ще не володіє образотворчими засобами, прийнятими в

суспільстві, керуючи її діяльністю, важливо використовувати форми і методи, які б сприяли і допомагали поступовому засвоєнню знань, навиків і умінь.

Малювання дітей – складна синтетична діяльність, що характеризується: 1) виявленням різних сторін психічного розвитку; 2) використанням досвіду, набутого в різних видах діяльності дитини; 3) засвоєнням різнорідних елементів соціального досвіду, людської культури [17, с. 21]. В ньому проявляється формування особистості дитини і яка сама має значний вплив на цей процес. Дитяче малювання починається тільки тоді, коли словесний вираз набув значних успіхів, і в духовне життя дитини глибоко увійшла мова. Матеріал пам'яті дитини значною мірою складається із озвучених мовою або здатністю озвучувати нею схильність до суджень, що і реалізується в дитячих малюнках [15, с. 24]. У підручнику для студентів «Дитяча психологія» [16] В. Мухіна розкрила зміст і динаміку розвитку дитячих малюнків, їх відмінності у хлопців і дівчат, прирівнює моральне до естетичного, подає аналіз малюнків на теми: “Батьківська хата”, “Сімейний портрет”, “Автопортрет”, “Брати наші менші”, “Війна і мир” та інше.

Інших результатів досягли в своїй роботі «Генезис элементарных логических структур» (2002) Жан Піаже і Барбель Інельдер [19]. На основі вивчення 2159 дітей (вивчали формування операцій класифікації і серіації), дослідники висунули дві гіпотези: перша – утворення класифікацій відносити цілковито за рахунок мови. Згідно другої – мові відводиться другорядна роль, а їх утворення пояснюється операторними механізмами, які передують мовній діяльності.

Внаслідок проведення спеціальних досліджень автори прийшли до висновків, що розвиток серіацій у глухонімих дітей не відрізняється від розвитку серіацій у нормальних дітей і що глухонімих вдаються елементарні

серіації, але спостерігається відставання в більш складних класифікаціях. Отже, мова не є необхідною для утворення оперативних структур, але є необхідною умовою для завершення цих структур в узагальнених формах. Ось чому, якою б не була значною роль мови в розвитку логічних структур, вона не може розглядатись навіть у нормальної дитини як основний фактор їх формування. Згідно концепції засновника теорії конструктивістського підходу в освіті Ж. Піаже, мова, сама по собі не впливає на інтелект. Його та мислення розвивають на уроках образотворчого мистецтва. Цієї концепції дотримуються чимало психологів (зокрема Сабуров, Психологія. Курс лекцій. К. 1995.– с.178). Першим результатом дослідження Ж. Піаже є той, що корені класифікації і серіації потрібно шукати не в поняттях і вираженнях, якими оперує мова, а в основних діях з'єднання і впорядкування, які застосовуються як до цільних об'єктів, так і до дискретних ансамблів. Причиною цього є те, що якщо зміст загальних властивостей забезпечується з самого початку можливостями *сенсомоторної асиміляції*, то в розпорядженні досліджуваних цього рівня немає ніякої іншої форми «об'єму», крім фігурного чи просторового об'єму *перцептивних* ансамблів.

У книзі «Уява дитини» Ж. Піаже і Б. Інельдер провели дослідження про роль уяви у пізнанні і висунули два протилежні припущення: 1) знання розглядається як копія і надає першість уяві; 2) вважає роль уяви символічною, необхідною, але підпорядкованою операційним схемам. З їх допомогою особистість набуває знань, діючи через уяву. Автори стверджують що пізнання досягається тільки тоді коли уява підпорядкована розумовим операціям. Вони виділили дві стадії у розвитку уяви. Перша (статична), до 7-8 років дитина не в змозі передбачити наслідки, а отже, уявити рух (автори її

назвали «сподівання образу»). Після 7-8 років, особливо здібні діти, здатні передавати рух.

Для визначення емоційного стану учнів (7-11 років) використовують тест «Малюнок сім'ї» [1, 14] правила інтерпретації малюнків розроблені професором В. К. Лосевою, а для виявлення дитячої самооцінки застосовують методику «Автопортрет» [2]. Також для з'ясування ставлення дітей до певних осіб, оточення використовують проєктивні методики [14, с. 120], тести: намалюй «дерево», «дім», «неіснуючу тварину» [3, с. 62]. Детальне керівництво з використанням малюнкових тестів розробив психолог А. Венгер [5]. За величиною дитини і членів її сім'ї на малюнку, розташуванням інших частин, ступенем їх промальовування і техніки виконання, використанням кольору фахівці приходять до висновку про відношення дитини до різних життєвих сфер: сімейної, сексуальної, соціальної. Дослідники зауважили різницю між малюнками хлопчиків і дівчаток. Хлопці люблять зображати техніку, військові баталії; дівчата – квіти, сонце, одяг, тварин і самим собі. Вони більше схильні для прикрашання, використання ніжних і яскравих кольорів, хлопці – темних і контрастних, з певною мірою «драматизму» [21, с. 58]. «Патологічний стан дитячих малюнків, брудні кольори, їх дисгармонійне співвідношення, домінування чорних мотивів, схильність до копіювання, а не висловлювання свого – все це може свідчити про певну хворобу психіки дитини, пов'язану з сім'єю, дитячим садком або зі школою, товаришами. І, навпаки, досконалість малюнку, причому власного, а не скопійованого, довершення композиції, ліній і пропорцій, яскрава палітра, чистота кольорів та їх естетичне співвідношення – усе це свідчить про внутрішнє здоров'я, чистоту, гармонію духовних і фізичних сил дитини» [10, с. 12].

Аналіз праць, присвячених різним аспектам малювання дітей, показує, перш за все, що вирішальне значення мають моторні компоненти в дообразотворчому малюванні дітей. Дослідники дитячих малюнків прийшли до висновку, що вже на ранніх етапах свого розвитку характер малюнка залежить від методів художнього виховання і при певній організації навчання сенсорика в дошкільному віці може мати домінуюче значення. У дітей досить рано проявляються і закріплюються ритмічні стереотипні форми графічного образу як основи всякого зображення. Сучасні дослідження підтверджують синтетичний характер дитячого малювання, де вирішальну роль відіграє засвоєння різних форм соціального досвіду. Малювання дитини залежить від характеру її образного мислення. Образ предмету в уяві – це не тільки його зовнішній вигляд, який дитина ще не засвоїла. Малювання для дитини молодшого віку – це синкретичний образ, в якому присутні схеми, письмо і зображувальна діяльність, це своєрідна форма пізнання дійсності. В малюнках появляються важливі для дитини характерні особливості предмета чи ситуації, що не відповідають зовнішньому вигляду, помітні нехтування фіксованою точкою зору та іншими елементами образотворчої граматики. «Малювання, як один із важливих видів діяльності дітей виражає не тільки конкретні результати їх психічного розвитку, але і саме забезпечує цей розвиток, веде до збагачення і перебудови психічних властивостей і здібностей» [17, с. 57]. Важливу роль у цьому відіграє навчання і фахове керівництво творчою діяльністю дітей, яке в кінцевому результаті веде до засвоєння образотворчої культури суспільства.

Психолог Л. Виготський наголошував на двох речах, які вражають в дитячому мистецтві: це рання наявність спеціального налаштування необхідного для

мистецтва і яка без сумніву вказує на психологічну спорідненість мистецтва та гри для дитини [6, с. 334-335]. Мистецтво у дитини можливо, на думку психолога, не виконує тих саме функцій, які воно виконує в поведінці дорослої людини. Краще доказом цього є малюнок дитини, який ще ні в якому разі не належить до сфери художньої творчості. Йому зовсім незнайоме важливе розуміння того, що сама лінія однією властивістю свого настрою може створити безпосередній вираз настрою і хвилювання душі, і здатність передати в позі і жестах виразні рухи людей і тварин розвивається в ній надзвичайно повільно в ряді різних причин, і головною серед них є той факт, що дитина малює не явища, а схеми. <...> Дитячий малюнок – ще не мистецтво для дитини. Її мистецтво своєрідне і відмінне від мистецтва дорослого, однак воно має одну важливу рису подібності у дитини і дорослого. Мистецтво наділене двоякою природою. Поряд з незрозумілою, на перший погляд, плутаниною, грою слів, образів, ритму, звуків в малюнку, віршах, танцях є своя система, по суті ідеальний порядок. Створюючи навколо себе «перевернутий світ» дитина тим самим утверджується в законах, котрі управляють світом реальним. Ці дитячі «причуди» і «приколи» не впливають на дитину негативно, оскільки не тільки заступають справжні, реальні взаємовідношення ідей і речей – вони їх висувають, відтіняють, підкреслюють. Вони підсилюють (а не ослаблюють) у дитини відчуття реальності. Для сприйняття мистецтва необхідне одночасне споглядання істинного стану речей та відхилення від цього положення. Якщо для дитини її «причуди» інструмент оволодіння реальністю, то ми дійсно починаємо розуміти формулу: «мистецтво як метод побудови життя» [5, с. 336].

Актуальною залишається потреба розвитку технічних навичок малювання й розуміння образотворчого

мистецтва відповідно до вікових особливостей учнів, належного матеріально-технічного та науково-методичного забезпечення уроків. В молодшому шкільному віці діти засвоюють виражальні можливості різних матеріалів. Наприклад, вугілля найбільше підходить для зображення дерев під час негоди, пастелі доречно застосовувати при малюванні тихого вечора з ніжними відтінками хмарин, віддзеркалених у поверхні озера. Ці матеріали найбільш відповідають темам, в яких необхідно передати емоції, настрої та інше. З часом дитина сама зможе відчувати виражальні можливості матеріалів і використовувати властивості, фактуру, колір для передачі задуму. І пізніше, коли вона займеться різьбою на дереві, чеканкою чи іншим видом ремесла, її не цікавитиме тільки технічна сторона роботи. Фахівець високого рівня буде підкреслювати неповторність естетичних властивостей кожного матеріалу і обґрунтовано вибиратиме техніку та спосіб навчання (візуальний, кінетичний чи тактильний), який більше ефективний у роботі з дітьми.

Відчуття кольору властиве майбутнім художникам-живописцям. „Графікам” краще вдаються лінійні, тональні малюнки. Діти з конструктивним мисленням потенційні дизайнери, архітектори, інженери. Відчуття пластики й об’єму форм властиве майбутнім скульпторам, а наділені відчуттям ритму, музичного слуху й голосу в перспективі можуть стати здібними хореографами, музикантами чи співаками. Проте незважаючи на природні здібності і технічну недосконалість малюнків дітей, неупереджене та професійне їх оцінювання дозволяє бачити в них красу і своєрідність до того часу, поки вони набудуть технічної майстерності. І людина, яка пройшла уроки творчості та ремесла в дитинстві, на все життя збереже дорогоцінну якість спорідненої уваги – якість, значення якої виходить далеко за рамки спеціальної художньої діяльності і

визначає собою те, як людина відноситься до всього і до всіх у житті [16, с. 101]. Завдання дошкільних закладів та початкової школи виявити й розвинути природні задатки дітей, аби не втратити їх в майбутньому.

Запитання і завдання для самопідготовки:

1. Назвіть дослідників малюнків і творчості дітей та їх праці.
2. Яких концепцій і поглядів на розвиток малюнків дітей вони дотримуються?
3. Якими рисами наділений малюнок дитини молодшого віку?
4. Які загальні стадії розвитку проходить малюнок дитини?
5. Яким чином пов'язані мова і зображувальна діяльність дитини?
6. Яким зображенням надають перевагу хлопчики й дівчатка?
7. Які універсальні творчі здібності дітей розвиваються в процесі занять образотворчим мистецтвом?
8. Яка різниця між аналітичним і синтетичним малюнком?
9. З якого віку діти здатні зображувати об'ємні предмети на площині?
10. На які головні особливості у малюнках дітей звернув увагу Йозеф Тор у своєму дослідженні?
11. Якого значення надавала малюванню Софія Русова?
12. Назвіть періоди розвитку малюнку дітей різного віку, які виявив Б.Стебельський?
13. Які відмінності у малюнках хлопчиків і дівчаток?
14. Розкрийте педагогічну систему духовної реабілітації засобами малюнку художниці Фрідл Діккер-Брайденсової.
15. Яке значення для загального розвитку дитини мають заняття образотворчим мистецтвом?
16. Порівняйте дитячу творчість і творчість дорослих художників.

Література

1. Баранова О. Малюнок сім'ї. Діагностика міжособистісних взаємин дітей у сім'ї // Психолог. – 2005. – №2. – С. 18-24.
2. Беседин А. Н., Лопатов И. И., Тимченко А. В., Шанарь В. Б. Книга практ. психолога. – Ч.2. – Харьков, 1996. – С. 203-207.
3. Бурлачук Л. Ф., Морозов С. М. Словарь-справочник по психо диагностике. – К.: Наук. думка, 1989. – 198 с.

4. Венгер Л. А., Мухина В. С. Психология: Уч. пособ. для учащихся пед. уч-щ. – М.: Просвещение, 1988. – 333 с.
5. Венгер А. П. Психологические рисуночные тесты: иллюстрированное руководство. – М. Изд-во Владос-Пресс, 2007. -159 с.: ил. – (Психология для всех)
6. Выготский Л. С. Психология искусства. – Ростов н/Д: изд-во «Феникс», 1998. – 480 с.
7. Гнатюк М. В. Психолого-педагогічні, композиційні особливості образотворчої діяльності дітей молодшого віку / Молодший школяр: проблеми розвитку: Зб. наук. статей за ред. проф. В. Д. Хруща. – Івано-Франківськ, 2006. – С.63-70.
8. Дамм Э.-Л. Я рисую. Рисование с детьми школьного возраста, нуждающимися в душевной опеке. – К.: Изд-во «НАИРИ», 2008. – 82 с.
9. Дилео, Джон. Детский рисунок: Диагностика и интерпретация / Пер. с англ. Е. Фатюшиной. – М.: Апрель Пресс, Психотерапия, 2012. – 256 с. – (Серия «Детская психология»).
10. Кардашов В. Теорія і методика викладання образотворчого мистецтва. Навч. посіб. для студ. вищ. навч. зак. – К.: Вид. Дім «Слово», 2007. – 296 с.
11. Кириченко М. А., Кириченко І. М. Основи образотворчої грамоти: Навч. посібник. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Вища школа, 2002. – 190 с.
12. Комарова Т. С. Обучение детей технике рисования. Изд. 3-е перераб. и доп. – М.: АО «Спасение», 1994. – 152 с.
13. Котляр В. П. Основи образотворчого мистецтва. Методика художнього виховання дітей. – К.: Кондор, 2006. – 198 с.
14. Кряжева Н. Л. Развитие эмоционального мира детей: Популярное пособие для родителей и педагогов. – Ярославль: Академия развития, 1997. – С. 29-48.
15. Макарова Е. Г. В начале было детство: Записки педагога. – М.: Педагогика, 1990. – 256 с.
16. Мелик-Пашаев А. А., Новлянская З. Н. Ступеньки к творчеству: Художественное развитие ребенка в семье. – М.: Педагогика, 1987. – 144 с.

17. Мухина В. Изобразительная деятельность ребенка как форма усвоения социального опыта. – М.: «Педагогика», 1981. – 238 с.
18. Мухина В. С. Детская психология: Учеб. для студентов пед. ин-тов / Под ред. П. А. Венгера. – 2-е изд., перераб. доп. – М.: Просвещение, 1985. – 272 с.
19. Пиаже Ж. Инельдер Б. Генезис элементарных логических структур. Классификация и сериация. – М.: «Эксмо-Пресс», 2002. – 405 с.
20. Полуянов Ю. А. Дети рисуют: (Пед. всеобуч родителей). – М.: Педагогика, 1988. – 176 с.
21. Роменец В. А. Психологія творчості: Навч. посібник / 2-ге вид., доп. – К.: Либідь, 2001. – 288 с.
22. Софія Русова: з маловідомого і невідомого. – Ч. І. «Несторка української педагогічної літератури...» / Упоряд. О. Джус, З. Нагачевська. – Івано-Франківськ: Гостинець, 2006. – 456 с.
23. Стебельський Б. Малюнок дитини і для дитини // Ми і наші діти. Збірник I / За ред. Б. Гошовського. Об'єднання працівників дитячої літератури ім. Л. Глібова. – Торонто – Нью-Йорк, 1965. – С. 51-66.
24. Сухомлинський В. А. Вибрані твори: У 5 томах. – Т. 3. – К.: Рад. школа, 1977. – 668 с.
25. Фомина Н. Н. Художественно-творческое развитие детей по А. В. Бакушинскому // Бакушинський А. В. Художественное творчество и воспитание / Составитель Н. Н. Фомина, вступ. статьи Н. Н. Фомина, Т. А. Копцева. – М.: Карапуз, 2009. – 304 с., 8 с. илл. – (Педагогика детства).
26. Хайкин Р. Лечить рисованием // Наука и жизнь. – 1988. – №1. – С. 38-41.
27. Юсов Б.П. Изобразительное искусство и детское изобразительное творчество. Очерки по истории, теории и психологии художественного воспитания детей. – Магнитогорск, 2002. – 282с.
28. Tor Jozef. Podrecznik do nauki rysunku. – Myslowice – Krakyw, 1931. – 190 s.

РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

3. 1. Основні дидактичні принципи навчання

Принцип латинською – основа, вихідне положення та ідеї, що визначають зміст, форми і методи роботи. Принципи навчання послугують регуляторами дидактичних теорій, моделей і практик відповідно до мети виховання і закономірностей самого процесу. Вимоги до них регулюються через систему конкретних правил. Підвищення ефективності уроків образотворчого мистецтва, успішного виконання навчально-виховних завдань досягають завдяки чіткому дотриманню принципів навчання властивих фаховим дисциплінам. Питання раціональної організації навчання висвітлює дидактика – розділ педагогіки, що включає теорію навчання.

Принцип виховуючого навчання

Для учнів загальноосвітніх навчальних закладів викладання мистецтва перш за все має виховне і загально розвиваюче, культурологічне значення. Художниками, скульпторами чи музикантами стануть тільки одиниці, проте вихованими і обізнаними з художньою культурою мають бути всі. Тож досягаючи мети уроків вирішують відповідні навчальні і виховні завдання. Особливістю проведення уроків з образотворчого мистецтва є те, що учні засвоюючи основи образотворчої грамоти: вивчають кольорознавство, перспективу, набувають технічних навиків і водночас розвивають естетичний смак, виховують у собі такі важливі якості як наполегливість, працьовитість, послідовність. Знайомлячи дітей із творами мистецтва, необхідно звертати увагу на їх ідейний зміст, спосіб передачі, техніку виконання тощо. У процесі навчання вчитель розкриває теми: сільські краєвиди, міські урбанізовані пейзажі, будівництво, збройні сили,

подорожі, спорт та інші визначені програмою, які сприяють вихованню патріотичних почуттів, любові до Батьківщини. Для малювання з натури рекомендується підбирати предмети з вишуканою формою і пропорціями, красиві кольором і фактурою, які самі собою розкривають зміст і тему уроку. При малюванні овочів і фруктів, інструментів, техніки, будинків, учитель розповідає учням не лише про будову, колорит, фактуру, але і географію їх поширення, про людей, які їх вирощують та створюють. Для малювання предметів побуту доцільно підбирати твори майстрів народних художніх промислів України (гличики, куманці, тарелі, кахлі, іграшки), які наділені конкретними регіональними ознаками (традиційним забарвленням та формою). Розповідаючи про техніки їх виготовлення, особливості оздоблення, розвиток художніх ремесел в тому чи іншому регіоні, вчитель одночасно розв'язує завдання національного виховання. Важливим критерієм естетичного виховання учнів є вміння емоційносприймати і відповідно зображувати предмети, виявляти найголовніше, звертаючи увагу на розміри, пропорції, конфігурацію, забарвлення, красу ліній і силуету, гармонію світла і тіні, колір і фактуру.

Принцип науковості

Цей принцип передбачає повідомлення учням знань, які науково підтверджені і сприяють подальшим науковим пошукам. Завдання вчителя сформувати в учнів науковий світогляд і прагнення до дослідницької роботи, що стане підґрунтям для виховання моральних, трудових, естетичних і фізичних якостей. У процесі вивчення образотворчого мистецтва закладаються основи світосприйняття і засвоєння системи знань про природу, суспільство, людину, виховання відповідного ставлення до життя і самого себе.

Особливе значення має дотримання принципу науковості на уроках малювання з натури. У процесі вивчення будови форм предметів учні вчать аналізувати і узагальнювати, передавати матеріальність і фактуру, виявляють найбільш характерне і закономірне. Набувши вмінь і навиків художньо-графічного аналізу в практичній роботі вони самостійно зможуть використовувати їх у інших видах діяльності. Фахівці вказують на необхідності знань і використання законів оптики, фізіології сприйняття кольору, форми, анатомії людини і тварин тощо.

Учитель повинен постійно дбати про здобуття учнями наукових знань, впливати на їх розумовий розвиток. Пояснення на уроці повинні бути чіткими і зрозумілими, теоретично й практично перевірені і наочно проілюстровані.

Реалізація цього принципу передбачає вивчення системи наукових положень (основ образотворчої грамоти, теорії та історії мистецтва, художніх технік), використання методів властивих образотворчому мистецтву.

Систематичність, послідовність і доступність навчання

На уроках образотворчого мистецтва учні оволодівають сукупністю знань, навичок і умінь. Принцип систематичності і послідовності є основою побудови процесу навчання і зумовлений логікою навчального матеріалу та особливостями розумового й фізичного розвитку дітей певного віку. Завдяки йому в учнів формуються вміння та навички відповідно до змісту навчання і виховання.

Необхідною умовою засвоєння нових знань є встановлення тісних зв'язків між теоретичними і практичними завданнями. В залежності від мети і завдань уроків, наявності наочних посібників, обладнання та педагогічної майстерності вчителя навчальний матеріал розділяється за темами. Системність у роботі художника-

педагога передбачає постійне самовдосконалення, опора на засвоєні раніше учнями знання, вивчення нового матеріалу, розгляд його частинами, фокусування уваги на типових і актуальних питаннях, продумуванні тем, зв'язків між уроками і між предметами. Системність у роботі, це систематичне виконання завдань і тренувальних вправ, старанність та зосередженість на роботі тощо.

Реалізація цього принципу передбачає дотримання таких дидактичних правил:

а) від простого до складного (від елементарної вправи до складної композиції);

б) від легкого до важкого; в) від близького до далекого; г) від відомого до невідомого.

Реалізація принципу систематичності і послідовності передбачає дотримання певних правил: здійснювати активізацію опорних знань на початку вивчення нового матеріалу, не перевантаження учнів складними термінами,чити учнів системності і порядку у самостійній роботі, ведення записів, виконання малюнків та підборі ілюстрацій.

Принцип доступності базується на необхідності врахування вікових і фізіологічних особливостей розвитку учнів, які є головною умовою засвоєння змісту і об'єму навчального матеріалу. Учитель має враховувати можливості вивчення і засвоєння знань учнями. Кожний учень наділений індивідуальними розумовими та іншими здібностями, тому правильно визначити посильність навчання – означає здійснювати активізацію розумової діяльності, сприяти загальному розвитку. Принцип доступності навчання зобов'язує учителя застосовувати індивідуальний підхід до учнів, який підвищує результативність сприйняття і відтворення художнього образу та загалом покращує ефективність навчання.

Принцип наочності

Краще один раз побачити, а ніж сто раз почути – говорить народна мудрість. Тож принцип наочності використовують на кожному уроці образотворчого мистецтва. Діти швидше і глибше засвоюють вміння, знання і навички, коли наочно бачать сам процес роботи, об'єкти і явища, підкріплені відчуттями. Чим більше органів чуття буде задіяні у дітей, тим краще вони засвоять навчальний матеріал, тим легше педагогу досягати мети уроку. Відомо, що у дітей молодшого шкільного віку переважає образне мислення. І якщо дитина не набула навичок активної діяльності, бачення, споглядання і в неї не розвинені органи чуття і образна уява, значить вона значною мірою буде знаходитися в ізоляції від зовнішнього світу, а отже відставати у розвитку. І навпаки: чим більше органів задіяні у процесі сприймання, тим глибшими стають пізнання дітей про оточуючий світ: предмети і явища. У дітей молодшого шкільного віку переважає предметно-образне і символічно-знакове сприймання і засвоєння навчального матеріалу. І не залежно від того, якою діяльністю займаються учні: (малюють на теми, з натури, складають візерунки, ліплять чи конструюють) – головне для вчителя наочно показати предмети, моделі, схеми, ілюстративний матеріал, і практичне виконання тої чи іншої техніки, вправи. Важливу роль у засвоєнні форм, декорування предметів, усвідомлення процесу роботи відіграє навчально-методичний матеріал: таблиці, схеми. Розкриваючи перед учнями послідовність виконання завдання, вчитель повинен виділяти і поєднувати етапи роботи, вказувати на загальний образ в уяві.

Малювання вже само собою є методом наочного навчання, оскільки починають з живого, емоційного спостереження за об'єктом зображення. Процес малювання

відбувається завдяки безпосередньому зоровому контакту з предметом і зображення його на площині.

Важливо розрізняти *наочність* і *показовість*. Пам'ять та мислення учнів перевантажені зоровою інформацією і швидко втомлюються, що приводить до гальмування творчого процесу. Тож дітям треба виділяти час на відпочинок очей, найкраще переключати увагу на інший об'єкт, вид діяльності, наприклад, фізкультхвилинку з елементами хореографії, ритміки, музики. Ефективність наочності визначається рівнем самостійності учнів у засвоєнні інформації.

Принципу наочності відведена особлива роль у розвитку спостережливості і логічного мислення. Візуальне сприйняття оточуючого середовища – це шлях до пізнання суті предметів, законів і явищ природи, розкриття особливостей і закономірностей формотворення. Виділяються такі основні *види наочності*: натуральні об'єкти з натюрмортного фонду, природного оточення, зображальні (малюнки, муляжі, картини), схеми тощо.

Сучасна дидактика ставить *ряд вимог* до наочних посібників. Це науковість, точність, відповідність віку і рівню розвитку учня, ясність і чіткість подачі матеріалу, відповідність естетичним і гігієнічним нормам. Наочність не мета, а лишень засіб її досягнення. Необхідно навчати учнів спостерігати і вибудовувати логічні зв'язки між предметами та явищами.

Наочні посібники, які застосовуються на уроках, можуть бути різної форми й величини. Моделі, виготовлені з дроту, глини, дерева, допомагають побачити внутрішню конструкцію предметів і фігур; схеми, малюнки і таблиці розкривають їх будову, поетапне і поступове виконання. Репродукції картин, малюнки художників, народних майстрів використовують з метою показу техніки виконання, процесу роботи, аналізу

композиції, кольорової гама тощо. В педагогічному малюнку показують хід виконання завдань, положення штриха, розташування в просторі окремих частин чи фрагментів, тональні градації. Він може бути виконаний на папері або ж крейдою на класній дошці.

Важливу роль на уроках образотворчого мистецтва відіграють екранні наочні посібники: діафільми, кінофільми, які використовують під час бесіди чи самостійної роботи учнів. Вдало підібраний ілюстративний матеріал значно допомагає досягати позитивних результатів у навчанні. Наочні засоби повинні бути зрозумілі учням. Їх розділяють на декілька груп:

- 1) предмети побуту, гіпси (натюрмортний фонд);
- 2) моделі, які пояснюють конструктивну будову і перспективу, світлотіньові, кольорові ефекти (їх здебільшого виготовляють з дроту, картону, дерева);
- 3) схематичні малюнки (демонструють послідовність виконання того чи іншого предмета);
- 4) репродукції картин, малюнків, предметів (в тому числі і в книжках);
- 5) педагогічний малюнок (виконує вчитель, інколи в процесі проведення уроку);
- 6) екранні наочні посібники: діафільм, кіно, комп'ютер.

Принцип ґрунтовності

Засвоєння знань відбувається тоді, коли є усвідомлення, системний підхід, зв'язок з практикою і вони стають інструментом мисленнєвої діяльності. Міцне засвоєння головного, суттєвого є передумовою успішного навчання, приносить радість і задоволення учням, підвищує їх самооцінку, стимулює зацікавленість і є важливим

фактором інтелектуального розвитку особистості. Аби знання стали ґрунтовними слід дотримуватися таких порад:

1. Формування ґрунтовних знань відбувається на основі умінь і навичок учня. Необхідно створювати оптимальні умови для навчання, заохочувати і незначні успіхи.
2. Необхідно навчити учнів здобувати знання і навички самостійно.
3. Зважати на індивідуальні можливості учнів і відповідно вибирати складність завдань, залучати до різних видів навчальної діяльності.
4. Створення на уроці ситуацій, що сприяють формуванню позитивних емоцій.
5. Об'єктивно і систематично оцінюйте творчі та інші роботи учнів, проводьте їх аналіз.

Принцип зв'язку навчання з практикою і життям

Теоретичні знання, практичні вміння і навички здобуті на уроках образотворчого мистецтва необхідні у різних сферах діяльності людини. В цьому переконуються діти, малюючи на різноманітні теми взяті з навколишнього життя. Побачене і відтворене в малюнку, скульптурі, аплікації відображає їх вміння мислити, володіння основами образотворчої грамоти. Практична робота є засобом формування особистості і служить поштовхом до набуття нових знань та критерієм перевірки їх правдивості. В процесі образотворчої діяльності діти відчують зміни, які відбуваються довкола в природі (пори року), приймають участь у громадському житті – організації свят, спортивних змагань тощо. Діти повинні усвідомити, що роль мистецтва для людини не зводиться тільки до функції прикрашання. Мистецтво і є життя. Воно схвалює, засуджує, возвеличує і закарбовує в пам'яті досягнення всього народу, допомагає людям у праці та відпочинку.

Окремі правила реалізації вимог принципу:

1. Нагадування учнів про життєву необхідність здобувати знання, вміння і навички.
2. Опора на попередній досвід учня, його переконання, які служать поштовхом до навчання.
3. Поєднання розумової і практичної роботи сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу.
4. Планування подорожей, екскурсій на природу, до пам'яток архітектури, музею, майстерні художника, народного майстра.

Принцип доступності навчання та врахування індивідуальних особливостей учнів

Навчальні завдання мають бути посильними і водночас не надто легкими. В процесі їх складання необхідно враховувати особливості фізичного і психічного розвитку учнів: стан здоров'я, темперамент, увагу, пам'ять, інтереси і на цій основі визначати обсяг навчального матеріалу, застосовувати диференційований підхід. Для реалізації цього принципу враховують наступні вимоги:

1. Вчителю необхідно знати вікові, соціальні особливості розвитку учнів.
2. Необхідно враховувати рівень навченості учнів, їх вміння вчитися.
3. Створення певного темпоритму і тону навчальної діяльності учнів.
4. Виконання дрібних завдань (ескізів), як підготовка до підсумкових, комплексних робіт.
5. Запровадження диференційованого підходу у навчанні дітей, підбір індивідуальних завдань.
6. Схвалення і заохочення хоч і не значних досягнень.

Принцип свідомості, активності та самостійності в навчанні

Знання стають надбанням лише в процесі самостійної свідомої діяльності і з усвідомленням учнями сутності основних наукових понять. Забезпечення цього

принципу передбачає засвоєння учнями конкретних знань, розуміння сутності певних понять і термінів, залучення до активної пізнавальної діяльності засобами малюнку і заохочення їхніх успіхів, вміння виділяти головне і другорядне та аргументовано пояснювати намальоване. Забезпечуйте і домагайтеся розуміння учнями потреби в конкретних знаннях, сутності основних понять. Залучайте їх до активної пізнавальної діяльності засобами малюнку та заохочуйте їхні успіхи. Вчіть учнів звертати увагу спершу на головне і аргументовано пояснювати намальоване.

Малювання і ліплення – це процес активної творчої діяльності. За своєю природою дитина прагне самостійного виконання і пізнання навколишньої дійсності, що треба тільки вітати і скеровувати у правильне русло – ні в якому разі не виконувати роботу (малювати чи ліпити) за неї. Постійно дбати про дотримання принципу природовідповідності, формування мотивації навчання, заохочення до різновидів самостійної роботи, послідовну зміну видів навчальної діяльності, систематичний аналіз навчальної роботи учнів.

«Хто думає, той розум має» говорить народне прислів'я. Цей принцип вказує на головний напрямок пізнавальної діяльності і керування нею, – осмислений і творчий підхід до опанування знань.

Свідомому засвоєнню знань сприяють: роз'яснення учням необхідності оволодіти знанням, вмінням і навиками з образотворчого мистецтва, використання різних видів творчої діяльності (складання композицій орнаментів, малювання на тему, ліплення); методів художньо-графічного аналізу і синтезу для засвоєння навчального матеріалу; піднесеність і задоволення процесом навчання. Активізації творчої діяльності сприяють: позитивні емоції, прагнення до пізнавальної активності, власний приклад вчителя-художника: його

практичні вміння і навички, творча особистість, ставлення до учнів, його методика навчання, диференційований підхід при оцінюванні діяльності учнів на уроці, використання технічних засобів, наочності, вміння визначити рівень психічного розвитку.

Принцип індивідуального та колективного у навчанні

Кожний учень в класі зобов'язаний проявляти старанність, вміння і творчі здібності. Вчитель має враховувати рівень підготовленості, знання і вміння, зацікавленість, вольові якості учнів і адекватно визначати посиленість навчальної діяльності, а при необхідності організувати індивідуальну роботу з відстаючими, підбирати їм окремі завдання для самостійної роботи вдома тощо. Попередньо учні бачать практичний показ, методичні посібники вчителя, роботи своїх однокласників, які мають значний вплив на їх навчання.

Особливе значення мають колективні роботи учнів, де кожний виконує певний об'єм роботи. Змагання між окремими групами, класами: хто краще прикрасить ялинку, виготовить писанки у великодній кошик, додають творчого запалу учням, підвищують їхню відповідальність за результат роботи.

Міцність засвоєння навчального матеріалу

Реалізація цього принципу передбачає: повторне повернення до теоретичних розділів, видів, технік з метою кращого їх засвоєння та подальшого запам'ятовування нового навчального матеріалу; стимулювання творчої активності учнів запитаннями, порівняннями, аналізом їх робіт і досягнень; використання різноманітних технік і вправ з метою виконання самостійної роботи, нагромадження нових вражень і відчуттів, тренування спостережливості, уяви і фантазії. Особливу роль у засвоєнні знань, умінь та навичок відіграє зорова пам'ять, яка підкріплена емоціями та вольовими якостями.

Я. А. Коменський застерігав від перевантаженості навчальним матеріалом, невідповідності віку і методів навчання учнів, підкреслював важливість зовнішніх чуттів у засвоєнні знань та навиків. Принцип міцності засвоєння знань тісно пов'язаний із загальними завданнями навчання та іншими дидактичними правилами.

Засвоєння навчального матеріалу також залежить від свідомого виконання завдань при малюванні з натури і ґрунтовного засвоєння попереднього матеріалу. Так, у малюванні натюрморту учитель та учні опираються на раніше вивчені окремі предмети та елементи, з яких він складається. Всяке нове базується на старому, невідоме асоціюється з відомим, складне при вивченні стає легким.

Щоб досягти міцності засвоєння знань, учитель повинен постійно вдосконалювати методику проведення уроків. Цього досягають вмілим застосуванням наочних посібників, зрозумілими поясненнями, виконанням різноманітних видів завдань, начерків, замальовок, схем, проєктів тощо.

Принцип емоційності навчання

Емоції – особливий вид розвитку психіки, пов'язаний з інстинктами, потребами і мотивами, які проявляються у формі позитивних переживань (задоволення, радість творчості), і впливають на життєдіяльність людини спонукаючи до навчання. Застосування принципу емоційності навчання на уроках мистецтва особливо важливе. В учнівському колективі позитивні емоції значною мірою знімають внутрішню напругу і «розкривають» особистість, відкривають її для творчості. Навчання підкріплене певними образами, наочними посібниками, використанням пізнавальних ігор, ТЗН, творча харизма і поведінка вчителя, його позитивне налаштування до учнів сприяють активізації навчально-пізнавальної діяльності. Емоційно забарвлений навчальний

процес створює відповідний настрій для відтворення, засвоєння навчального матеріалу, що сприяє продуктивній роботі. Тож вчителю необхідно викликати позитивні емоції в учнів, культивувати демократичний стиль викладання і сповідувати педагогіку співробітництва. Особливо важливим є вияв поваги до творчих починань учнів, вміння переводити увагу на інші види діяльності з використанням поезії, музики, елементів хореографії, театру.

Проблемне навчання

В процесі підготовки уроку вчителю необхідно продумати ситуації, які б зацікавили учнів, стимулювали їх ініціативу у вирішенні конкретних завдань. Перед ними ставляться проблемні питання, що стосуються закономірностей і способів вирішення завдання, але не дають конкретної відповіді, а лише спонукають до засвоєння певних знань, навичок і умінь доступних рівню розвитку.

Залежно від мети і змісту роботи на уроці образотворчого мистецтва проблемні питання вирішують здебільшого у такому порядку: визначення і передача характеру, пропорцій, тону, кольору, фактури об'єктів чи їх елементів. Подібні завдання вирішують на кожному уроці малювання (особливо з натури), поставивши перед класом запитання: «Як правильно розташувати малюнок на форматі? З якого місця краще малювати? А де лінія обрису?»

Створена проблемна ситуація – завдання теоретичного або практичного типу викликає в учнів пізнавальну активність і потребу. Вона сприяє підвищенню ефективності навчання. Проблемне навчання допомагає самостійно визначати головну ідею, задум у творах художників, побачити красиве і некрасиве, трагічне і комічне. Проблемне навчання спрямовує думки учнів,

розвиває ініціативність та творчий підхід до кожного завдання. У процесі навчання всі принципи використовують у взаємозв'язку.

Запитання і завдання для самопідготовки:

1. Назвіть основні дидактичні принципи навчання і поясніть їх значення.
2. Як ви розумієте принцип виховуючого навчання?
3. Який з дидактичних принципів відіграє особливу роль на уроках образотворчого мистецтва?
4. Назвіть вимог до наочних посібників.
5. Як ви розумієте принцип систематичності і послідовності в навчанні?
6. В яких випадках використовують принцип проблемного навчання?
7. Які ще принципи навчання можете назвати і дати їх характеристику?

До хорошого уроку вчитель готується все життя.

В.Сухомлинський

2. 2. Урок – основна форма організації навчально-виховної роботи в школі

Процес навчання повинен забезпечувати виконання певних функцій: *освітньої, розвиваючої та виховної*. Теоретичні знання образотворчого мистецтва – це загальний досвід, історія, види, стилі та техніки, світоглядні аспекти, які набуло людство протягом свого існування. Основні терміни і поняття є головним компонентом освіти з образотворчого мистецтва. Готуючись до уроку вчитель має сформулювати *освітню, розвиваючу і виховну* мету, обсяг і зміст навчального матеріалу, підготувати навчально-методичне і технічне оснащення. Окрім *освітньої* функції (засвоєння системи

знань) мистецтво є важливим засобом формування в учнів умінь та навичок – здатності виконувати певні операції та дії.

Навички – це психічне новоутворення, завдяки якому індивід спроможний виконувати певні дії точно і швидко без зайвих затрат енергії. Оволодіння елементами образотворчої грамоти на перших порах можна віднести до первинних умінь, а в подальшому вони перетворюються на навички.

Образотворче мистецтво виконує і *розвиваючу* функцію. Воно сприяє розвитку мислення, формуванню волі, емоційно-почуттєвої сфери, наполегливості, навчальних інтересів, мотивів і здібностей. Учні повинні навчитися порівнювати, аналізувати, синтезувати ідеї, поняття, абстрагуватися від другорядних ознак тощо.

Виховна функція мистецтва виконується в процесі формування таких моральних якостей як почуття обов'язку і відповідальності, дружби і колективізму, доброти і гуманізму, активна творча позиція, ініціативність, вміння планувати, співпереживати. Засвоєння знань відбувається в такій послідовності: *сприймання – осмислення і розуміння – узагальнення – закріплення – застосування на практиці*.

На уроках образотворчого мистецтва в школі відбувається засвоєння нових знань, навиків і умінь та повторення набутих раніше. При цьому нові знання і навички засвоюються в процесі активної творчої діяльності. Урок – це форма організації навчання, за якої заняття проводить учитель з групою учнів постійного складу, одного віку й рівня підготовки впродовж певного часу й відповідно до розкладу. У концептуальному сенсі урок – це цілеспрямована взаємодія вчителя і учня, зона активної інтелектуальної праці.

У сучасній дидактиці існують різноманітні типи уроків. За класифікацією, яку приводить В. Онищук, вони бувають:

1. урок засвоєння нових знань;
2. урок формування умінь і навичок;
3. урок застосування знань, умінь та навичок;
4. урок узагальнення і знань;
5. урок перевірки, оцінювання та корекції знань, умінь та навичок;
6. комбінований урок.

Урок має такі особливості:

- є завершеною та обмеженою в часі частиною навчального процесу, під час якого розв'язуються певні навчально-виховні завдання;
- кожен урок включається в розклад і регламентується в часі та за обсягом навчального матеріалу;
- на відміну від інших форм організації навчання, є постійною формою, що забезпечує систематичне засвоєння учнями знань, умінь і навичок;
- відвідування уроків обов'язкове для всіх учнів, тому вони вивчають систему знань, поділених поурочно з певною логікою;
- є гнучкою формою організації навчання, яка дає змогу використовувати різні методи, організовувати фронтальну, групову та індивідуальну навчальну діяльність учнів;
- спільна діяльність учителя і учнів, а також спілкування великої сталої групи учнів (класу) створює можливості для згуртування колективу дітей;
- сприяє формуванню пізнавальних якостей особистості (активності, самостійності, інтересу до знань), а також розумовому розвитку учнів.

Існують різні класифікації уроків, які мають свою структуру (з яких елементів або етапів складається), послідовність (в якому порядку вони розташовані), зв'язок (як вони пов'язані між собою та іншими предметами). Упереважній більшості уроків наявні такі елементи: вступна частина, перевірка домашнього завдання, вивчення нового матеріалу, закріплення нового матеріалу, повідомлення домашнього завдання, закінчення уроку. Учитель використовує різні види навчальної роботи: фронтальну, групову, парну та індивідуальну. В процесі викладання мистецтва ефективними є такі жанри уроків: урок-гра, урок-екскурсія, урок-казка, урок-дослід, урок-діалог, урок-вернісаж та інші. Урок образотворчого мистецтва у залежності від виду діяльності має свої особливості. У структурі уроку малювання з натури виділяють такі моменти:

- а/ усний виклад нового матеріалу;
- б/ демонстрація репродукцій, творів-оригіналів, малюнків дітей;
- в/ демонстрація дидактичних посібників, предметів, моделей (посуду, фруктів тощо);
- г/ практичний показ прийомів роботи (на дошці, папері, тощо);
- д/ основна навчальна робота (практичне виконання завдань учнями, індивідуальна робота);
- е/ колективне обговорення помилок (вдалих і невдалих робіт), оцінювання і облік успішності учнів.

Уроки малювання на теми, ілюстрування літературних творів мають дещо іншу структуру (на початку пригадують зміст вивченого раніше вірша, байки, оповідання, а далі слухають музику, створюють образ і малюють).

В початкових класах екскурсії проводяться з метою реальних спостережень, нагромаджень знань про оточуючий світ. Основним завданням педагога є навчити спостерігати відчувати побачене і передати його в малюнку. Якість проведення уроків значною мірою залежить від рівня матеріально-технічного забезпечення. Важливим є організаційний момент, вчасно підготувати матеріали та інструменти, робоче місце, ємкості з водою, палітру.

Останніми роками набула популярності технологія проєктивного моделювання уроків. Проєкт (*від латин. projectus* – кинутий уперед) – план, попередній задум, який має бути доведений до практичної реалізації. Він буває у вигляді пакету матеріалів або моделей. Моделювання (*від француз. modeler* – ліпити, формувати) метод дослідження явищ і процесів, що ґрунтується на заміні конкретного об'єкта (оригіналу) іншим, подібним до нього (моделлю). Модель (*від француз. modele* – міра, зразок) – це зменшене відтворення або умовний образ якогось об'єкта чи групи об'єктів, що виявляє подібність до оригіналу. Моделі поділяються на дві групи: матеріальні (предметні, реальні ...) та ідеальні. Останні також поділяються на образні (іконічні), знакові (знаково-символічні), мислені (уявні). Моделювання уроку є складовою проєктування інтегративної художньо-педагогічної технології. В практиці вчителів найпоширенішим способом підготовки до навчально-виховного процесу є складання робочого плану уроку і конспекту. Якщо такий теоретичний матеріал (план, конспект) підсилений малюнками-схемами, моделями, можливості уроку значно зростають. Подібна робота в шкільній практиці отримала назву "опорних сигналів" (за В.Шаталовим).

Орієнтовна структура уроку образотворчого мистецтва

1. Оголошення теми і вступна бесіда про мету і завдання уроку
1-3хв
- а) Знайомство з теоретичним матеріалом, аналіз натури, літературного твору, узору, поради до виконання даного малюнку.....4-6хв
3. Показ і пояснення малюнків, виконаних попередніми роками і професійними художниками і показ прийомів малювання на класній дошці 3-4 хв
4. Індивідуальна робота учнів над виконанням малюнка ..30-35хв
5. Виставка та аналіз дитячих малюнків .3-4хв
6. Підсумок, оцінка малюнків 1хв
7. Закріплення теоретичного матеріалу ..1-2хв
9. Пояснення домашнє завдання .1хв

Орієнтовний план аналізу уроку

1. Тема уроку, її обґрунтування.
2. Мета уроку, (наскільки вірно визначена навчальна і виховна мета).
3. Структура уроку (його частини, внутрішній зв'язок між ними і підпорядкованість меті).
4. Методи, види і прийоми роботи на різних етапах уроку, відповідність їх навчальній і виховній меті.
5. Шляхи активізації навчального процесу: розвиток мислення, пам'яті, уяви, активізація уваги, проблемність у навчанні.
6. Наочність, ТЗН, їх місце і роль в процесі засвоєння знань. Прийоми, застосування і використання їх на уроці.
7. Місце класної дошки на уроці, раціональність її використання, культура письма і малюнку на ній.
8. Методи і форми перевірки знань учнів, об'єктивність оцінювання, мотивація.
9. Який підсумок уроку?

10. Коли і в якій формі призначалося домашнє завдання, йогообсяг, шляхи виконання, пояснення вчителя?
11. Поведінка і підготовка вчителя - практиканта на уроці.
- а) вміння поводитися в класі, контакт з учнями, їх робота, дисципліна, як учитель її підтримував та реагував на окремі порушення, його такт;
 - б) правильність мови вчителя (голос, інтонація, жести, міміка, тон, манера говорити та ін);
 - в) зовнішній вигляд учителя.
12. Загальні висновки про урок.
- а) ефективність уроку в цілому;
 - б) науковість викладу матеріалу;
 - в) значення уроку, виховання в учнів інтересу до предмета та навчання загалом;
 - г) чи досягнуто мети уроку?
 - д) якість засвоєння знань учнями.

Запитання і завдання для самопідготовки:

1. Які ви знаєте форми організації навчально-виховного процесу?
2. Якими рисами наділений сучасний урок? Чим він відрізняється від інших форм навчання в школі?
3. Дайте пояснення технології проєктивного моделювання уроків?
4. На які групи поділяються моделі?
5. З яких структурних елементів складається урок малювання з природи?
6. Яку структуру мають уроки тематичного малювання, ілюстрування літературних творів, ліплення, декоративного малювання з елементами конструювання тощо?
7. З якими предметами має зв'язки образотворче мистецтво? Як вони реалізуються на уроці?
8. Які фактори необхідно враховувати в процесі планування уроків?

9. Складіть орієнтовний план-схему аналізу уроку образотворчого мистецтва.

Вимоги до організації уроків

Загальна художня освіта і виховання учнів

Кожний учень початкової школи повинен розвивати свої природні здібності оволодівати елементами художньо-образної мови (вміти проводити лінії, штрихувати, засвоїти техніки роботи пензлем, в пластиліні тощо). Не всі мають талант до образотворчого мистецтва, проте всіх слід навчити бачити і розуміти красиве.

Діти створюють художні образи на малюнках, у виробках відповідно до свого рівня розвитку психічних функцій особистості, пізнавальної діяльності, оволодіння навиками зображення. На уроках вони засвоюють методи художньої творчості, знайомляться з діяльністю видатних майстрів, вивчають основи композиції, кольорознавства, зображення простору тощо.

Єдність навчання, виховання і творчості

Навчання технічних навиків на уроках образотворчого мистецтва не є самоціллю. Передусім педагоги повинні дбати про формування світогляду, моральних переконань дітей. Художнє виховання необхідно проводити у взаємозв'язку з фізичним, розумовим, естетичним розвитком.

Міжпредметні зв'язки на уроках образотворчого мистецтва

Уроки образотворчого мистецтва тісно пов'язані не тільки з музикою, співами, мовою, трудовим навчанням, але і з географією, історією тощо. Ліплення, конструювання, аплікація – техніки, які вивчають на уроках художньої праці, трудового навчання, але подібні

завдання виконують за зразками, а на уроках образотворчого мистецтва основну увагу зосереджують на творчому процесу.

Прослуховування музики значно підсилює пошук образу. Однак музичний супровід необхідно підбирати з розумінням. Для сприймання академічних творів (натюрмортів, пейзажів, тематичних картин, скульптури) більше підходить симфонічна класична музика, а для творів народного мистецтва (розпису, вишивки, кераміки, різьби на дереві) грайливі народні козачкові, коломийкові мелодії.

Існують такі способи використання музики на уроках мистецтва:

1. Малювати під музику (простий спосіб).
2. Малювати після прослуховування музичного твору (увійти в образ почутого).
3. Музику використовують при огляді картин відомих художників, що задає необхідний настрій для сприймання.

Школярі ілюструють художні твори, пишуть оповідання з картин, розвивають усне мовлення. Навіть така точна наука як математика, що мабуть найбільш віддалена від мистецтва, проте і її окремі поняття, цифри, схеми, фігури легко засвоїти через художні вправи. Вона також пов'язана з образотворчим мистецтвом, через геометричні тіла, фігури (плоскі, об'ємні), що відносяться до нарисної геометрії, перспективи тощо. Заняття з образотворчого мистецтва сприяють успіхам з математики завдяки поєднанню емоційного і логічного, духовного і раціонального. Малювання краєвидів рослин, історичних місць (фортець, пам'ятників, знаків) сприяють візуальному засвоєнню природознавства, ботаніки, історії, географії тощо. Творчі завдання ефективні для налагодження міжпредметних зв'язків. При їх виконанні необхідно

здійснювати індивідуальний підхід, диференційоване оцінювання учнів тощо.

Спостерігаючи, в процесі малювання природу, діти вчаться розпізнавати дерева, квіти, орієнтуватися на місцевості, засвоюють її позитивний естетичний вплив. Вивчення оповідань, казок, віршів доцільно підкріплювати виконанням малюнків, що сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу. В процесі планування уроків з образотворчого мистецтва вчителю необхідно враховувати наступні фактори:

1. Вибір тем відповідно до програмових вимог і навчального плану;
2. Визначення мети уроку (навчальну, розвиваючу, виховну) та міжпредметних зв'язків.
3. Рівень підготовленості учнів класу до виконання конкретного завдання.
4. Наявність навчально-методичного і матеріально-технічного забезпечення тощо.
10. Наявність необхідних матеріалів та інструментів обладнання і устаткування, води, робочої площі.

На уроках образотворчого мистецтва доцільно використовують синтез мистецтв: музики, хореографії, літератури тощо. При малюванні пейзажів, тематичних композицій використовують музичний супровід (творів класиків) читають вірші, байки відомих поетів.

Музичні твори вчитель може використовувати як і в процесі малювання, ліплення, виконання декоративних робіт, так і в процесі спостереження, проведення бесід тощо. Важливо на уроках використовувати міжпредметні зв'язки, активно залучати навчальний матеріал з інших предметів: літератури, музики, природознавства, історії, навіть математики. На уроках образотворчого мистецтва діти знайомляться з такими категоріями композиції як симетрія, вивчають геометричні форми і їх просторові

властивості ще до уроків геометрії. Виховний вплив уроків образотворчого мистецтва значно зростає, коли залучати музику, драматургію, елементи ігор. Особливо корисно об'єднувати уроки образотворчого мистецтва і художньої праці, включати до програми трудового навчання художнє конструювання, елементи технічної естетики і дизайну – те, що поєднує технічну й художню творчість.

Уроки образотворчого і декоративно-вжиткового мистецтва невід'ємні від трудового навчання й політехнічного розвитку школярів. Більшість цих уроків мають лабораторно-практичний характер, формують навички роботи із різними матеріалами та інструментами: картоном, кольоровим папером, деревом, тканиною, природними матеріалами (листя дерев, шишки, жолуди). Учні засвоюють певні операції чи стадії: різання, склеювання, конструювання, художнє оформлення виробів.

Загальне художнє виховання учнів передбачає творчий розвиток, вміння сприймати і створювати художні образи. В процесі викладання образотворчого мистецтва необхідно органічно поєднувати навчальні й творчі завдання, розвивати вміння та навички дітей. У роботі з молодшими школярами дуже важливо підтримувати їхній інтерес та ставлення до предмету, адже чим більше діти люблять предмет, учителя, тим успішніше буде навчання. Творча художня робота на уроці й активний діяльний характер занять значно допомагають підвищувати ефективність уроків образотворчого мистецтва, роблять їх цікавими і змістовними.

На уроках географії вчитель може і повинен цікаво і доступно подавати учням відомості про пейзаж (краєвиди, рослинний і тваринний світ, архітектуру і будівництво) його красу. Не менше можливостей естетичного впливу має вчитель історії, літератури навіть математики. Всі

вчителі школи мають прививати любов до прекрасного, мистецтва, а отже самим бути обізнаними, здійснювати естетичне виховання і не тільки з учнями, але й з батьками.

Врахування вікових можливостей школярів

Складність навчального матеріалу на уроках необхідно узгоджувати із можливостями засвоєння його дітьми. Художній розвиток розглядають як цілісний процес, що з віком ускладнюється. Окремі функції образотворчої діяльності, наприклад, гострота зору, відчуття кольору можуть досягати у дітей молодшого віку вищого рівня, ніж у дорослих.

Однак, здатність найкраще розрізняти кольори формується у дітей переважно до 9-10 років і якщо вчасно не розвинути її, в подальшому вони перестають звертати увагу на колір і навчатися стане важче. Загалом розвиток дитячої образотворчої діяльності - поступальний, від простих і окремих законів художнього відтворення світу до складніших.

Оптимальне співвідношення сприйняття мистецтва і практичної художньої діяльності

Педагогічні прогресивні методи викладання образотворчого мистецтва передбачають розвиток у дітей художнього сприймання через засвоєння навиків практичної діяльності.

Дітей необхідно навчати різних способів і засобів створення художнього образу. Допомагають зацікавити учнів образотворчим мистецтвом, перетворити уроки на захоплююче заняття чергування різних технік і видів діяльності – акварелі і гуаші, фарб і кольорової крейди, малювання і ліплення, аплікація і конструювання.

Цьому сприяє також поєднання **малювання на площині з об'ємно-просторовими видами художньої діяльності**: ліпленням, архітектурою, художнім

конструюванням, елементами технічної естетики і дизайну. В подібних завданнях працюють з кольором, пропорціями, передають на площині простір і форму, створюючи реальні об'ємно-просторові композиції.

Поєднання колективних та індивідуальних форм роботи в процесі творчого спілкування учнів між собою та з вчителем. Доброзичлива атмосфера в класі допомагає дітям самовиразитися, формує почуття взаємодопомоги, а спілкування про основні поняття і засвоєння спеціальних термінів, поряд з вирішенням творчих завдань – передумови успішного навчання образотворчого мистецтва.

Активна робота вчителя на уроці має виняткове значення, навіть при незначній кількості навчального часу. Ущільнення уроку, використання інтенсивних методів навчання, ігрових колективних форм, міжпредметних зв'язків, збагачення педагогічного арсеналу різними прийомами і видами роботи; практичний показ, бесіда, демонстрація слайдів і фільмів, проведення уроків-екскурсій (в музей, на природу, в зоопарк, на будівництво, до лісу, скверу, парку), розповіді за картиною, зустрічі з художниками і народними майстрами – це засоби досягнення високих результатів у навчанні.

2. 3. Предмет образотворчого мистецтва у початкових класах

Вплив уроків образотворчого мистецтва на виховання і розвиток дітей молодшого віку

Всі діти мають задатки до творчості. Малювати, ліпити, вирізувати вони засвоюють значно раніше, ніж читати і писати. В малюнку виражають те, чого не можуть висловити словами. Його переваги ще й в тому, що дитина отримує зображення предметів (оточення) у вигляді

образів прямого відображення: так, як вона знає про них і порівнює з тим, що є насправді. В молодшому віці малюнок служить мостиком між наочним мисленням (баченням), зв'язним мовленням і письмом та читанням.

Художні матеріали та приладдя, якими виконують малюнок (олівці, фарби, пензлі, папір, крейда) чи роботу в об'ємі (глина, пластилін) є доступні для всіх без винятку учнів школи. Засвоєння технічних навиків роботи з цими матеріалами потребує безпосередньої дії, частого вправляння і тренування дітей. Це важливо для їх загального розвитку, формування кмітливості, винахідливості.

У процесі образотворчої діяльності дитина творить самостійно, у відповідному темпоритмі, засвоює властивості матеріалів, їх особливості, відмінності. Знання технології обробки матеріалу, будови і правил роботи інструментами, вміння планувати процес і поетапно виконувати роботу стануть необхідними дітям в інших сферах діяльності.

Художнє виховання на уроках образотворчого мистецтва в молодших класах тісно пов'язане із загальним навчанням, вмінням спілкуватися і гратися. Під час бесіди, ознайомлення з творами образотворчого, декоративно-вжиткового мистецтва учні пізнають поняття прекрасного, роль мистецтва в перетворенні світу, формують свої естетично-моральні погляди.

Заняття образотворчим мистецтвом сприяють розвитку в дітей таких позитивних рис характеру як ретельність, посидючість, терплячість, вміння завершувати розпочату справу, співпрацювати з дітьми, поважати працю інших, берегти природу, пам'ятки архітектури.

Образотворча діяльність позитивно впливає на розумовий розвиток дітей молодшого віку. В процесі занять вони не тільки освоюють техніки виконання,

оперують зоровими образами, розвиваючи зорову систему, але й вчать відбирати і систематизувати потік інформації. В учнів формується просторове сприйняття й мислення, що важливо для їх загального розвитку.

Заняття образотворчим мистецтвом сприяють і фізичному розвитку - розвивають м'язи рук, точність, координацію рухів, позитивно впливають на психічний розвиток та стан учнів, особливо коли вони вивчають точні науки (математику) чи проводять абстрактні операції зі словами. Заняття мистецтвом створюють необхідну психологічну рівновагу, урізноманітнюють зміст і ритм навчання не тільки в школі, а й вдома.

На уроках образотворчого мистецтва діти поводяться розкуто, емоційно обмінюються думками та враженнями, звертаються за допомогою. Вчителю необхідно сформувати широке коло художніх понять, знань, суджень і практичних навиків. Його роботу легко перевірити, запитуючи учнів і переглядаючи їх роботи. Водночас учитель повинен прагнути творчого підходу до викладання образотворчого мистецтва. Неприпустимо, щоб діти лише зачували правила і прийоми зображення, нехтуючи іншими способами вирішення художніх завдань, які розвивають естетичне чуття.

Взаємозв'язок грамотності і виразності в образотворчій діяльності учнів

Систематичне оволодіння знаннями, вміннями і навиками з образотворчого мистецтва – запорука художньої творчості, створення мистецьких творів. Навики графічного зображення необхідні інженерам, географам, історикам, біологам, особливо архітекторам, дизайнерам, художникам. А також - при вивченні різних предметів у школі, оскільки унаочнюють їх. Основи образотворчої

грамоти починають із засвоєння графічного малюнку олівцем від руки на око.

Образотворча грамотність містить три компоненти:

Перший – набір узагальнених образів-понять: основні ознаки прямокутних і округлих предметів, їх світло-тіньові та кольорові характеристики та інше.

Другий компонент – це визначення понять, правил, спеціальних термінів: світлотінь, рефлекс, пропорції, колорит. Їх можна умовно розділити на групи, що стосуються: композиції; форми, пропорцій (конструкції), простору і об'єму (перспективи); кольору і освітлення (колориту, світлотіні).

Кожний малюнок починають із композиції – розташування на аркуші паперу, потім переходять до трактування форми і конструктивної побудови – плоского, об'ємного чи прозорого зображення; за допомогою штриховки, тушування, використання кольору. Все це необхідно засвоїти учням на уроках образотворчого мистецтва.

Третій компонент образотворчої грамотності – практичні навички: вміння проводити лінії, штрихувати, малювати фарбами.

Творами мистецтва називають лише ті, котрі разом із зображенням конкретного предмета, явища природи, тварин, людей, водночас передають настрій та почуття – радість, сум, велич, тривогу. Це досягають підбором їх форм та колоритом. Наочним прикладом таких завдань може бути будь-який художній твір.

Дитина теж намагається вирішувати ці завдання в малюнку, однак педагог змушений змінювати темп занять, залучати інші види, засоби образотворчості, щоб робота була доступною і цікавою. Важливо вдало підбирати предмети для натюрморту, вибудовувати логічні зв'язки

між ними, поєднувати форми і кольори, закладати певну ідею і зміст у композицію твору.

Засоби художньої виразності умовно поділяються на три види: матеріально-технічні, предметні й композиційно-творчі.

Насамперед цікавими і доступними для дитини є яскраві художні матеріали і техніки, а саме гуашеві й акварельні фарби, кольорові крейди, олівці, кольоровий папір. Їх якість впливає на інтерес учнів до роботи.

Виразальні можливості має також техніка, манера нанесення штрихів, фарб та інших матеріалів. Виразність малюнку передусім залежить від краси художніх засобів того чи іншого виду мистецтва. Особливо важливим є цей фактор у початкових класах. Це дозволяє економити час уроків, зацікавлювати заняттями, створює піднесену атмосферу. В подальшому цей фактор відходить на задній план, а на передній виступає змістовність роботи.

Іншим джерелом виразності малюнку є об'єкт зображення. Він повинен бути особливо привабливим (квіти у вазі, захід сонця, хмари у вітряну погоду, красивий портрет, вбрання). Об'єкт зображення повинен забезпечувати предметну виразність малюнку. Водночас необхідно привчати і заохочувати дітей до малювання складнішими поєднаннями кольорів, використовуючи більш нюансні співвідношення тонів і фарб. Особлива роль у передачі ідеї та задуму твору належить засобам композиції, вмиле використання яких свідчить про творчість й обдарованість автора.

Розрізняють грамотність і виразність виконання малюнку. Грамотність засвідчує про вміння художника правильно виділяти необхідні для виконання даного малюнку уявлення, навички (мається на увазі форма, колір, композиція), а виразність регулює ступінь їх конкретної активності залежно від завдань, зображення.

В архітектурі, скульптурі, декоративно-вжитковому мистецтві основні вимоги щодо образотворчої грамотності і виразності ті ж, що і в малюнку, однак до них додається поняття простору. Художні особливості конкретних виробів аналізують відповідно до їх функціональних призначень і матеріалу виготовлення.

Учні працюють на уроці у двох паралельних напрямках: *репродуктивному* – засвоєнні того, що пропонує оточення (інтер'єр, наочність, предмет) та повідомляє вчитель (практичний показ, розповідь) та *продуктивному* – активності учня (старання, видумка, ініціативність, самостійність). Наприклад, малювання з натури та за уявою, обов'язкові форми роботи на уроці, які передбачають як репродуктивну, так і творчу працю учня.

Образотворчий процес передбачає активний пошук, комбінування вибір, придумування форми малюнку. Звужуючи завдання до пасивного споглядання (відсутності пошуків композиції, пропорцій, забарвлення), учитель значно збіднює, спрощує, спотворює зміст викладання образотворчого мистецтва.

Для повноцінного розвитку дітей необхідними є нові знання і навички, одержані двома шляхами: через враження з реального життя і засвоєння практичних способів зображення складних предметів. Надання переваги одному виду занять чи способу неминуче спричинює згасання інтересу до творчості, і тому образотворча діяльність втрачає сенс.

Отже, підсумовуючи, робимо висновок, що на якість навчання і виховання дітей впливають: продуманий вибір методів навчання образотворчого мистецтва, їх вміле поєднання, творче планування, організація і матеріально-технічне забезпечення уроків.

Розвиток навиків естетичного сприймання в об'єктах навколишнього життя

Школа повинна сформувати у дітей уміння бачити прекрасне в навколишньому житті і найбільше цьому сприяють уроки образотворчого мистецтва. Їх призначення – виховувати вміння бачити не тільки зовнішню, але і внутрішню красу людей, речей, оточення, формувати культуру житла, одягу, поведінки.

У нашому сприйнятті світу домінують зорові фактори: колір, форма в техніці, вигляд квартир, населених пунктів, зовнішності людини. І від усвідомлення гармонії та краси світу залежить естетика життя. На жаль, часто-густо помічаємо прагнення до псевдо розкоші в побуті, несмаку в одязі та надмірне використання прикрас і косметики. Причина цих недоліків розпочинається ще у початкових класах, коли урокам образотворчого мистецтва не надавали належної уваги.

Художні уявлення молодших школярів є конкретними і пов'язані з тим багажем зорових образів, які вони бачили і зображали раніше. Розширення уявлень про красу навколишнього світу відбувається на уроках образотворчого мистецтва і вдома. На них учні довідуються про художників, засобами: колір, форми, композиції і передають певний образ, наприклад – «похмурий день». Отримавши нову інформацію, діти у вільний час по-іншому сприймають похмуру погоду: хмарне небо, сірі тони, сумний настрій. Ці знання стають у пригоді при створенні власної композиції на наступному занятті. До уроків учителю необхідно підготувати наочні посібники, засоби демонстрації, скласти план екскурсії. Все це допоможе сформувати у дітей розуміння специфіки мистецтва і художньої культури як частини повсякденного життя, не обміне питання виховного характеру:

бережливого ставлення до природи, пам'яток архітектури, виховання патріотичних почуттів.

Сприймання творів образотворчого мистецтва

На уроках ОМ вчитель демонструє твори мистецтва: репродукції і оригінали живопису, гравюри, скульптури, архітектури, дизайну, народного декоративно-прикладного мистецтва тощо. Показ творів також носить і методичний характер. Проте, не варто забувати, що ми маємо справу з мистецтвом. В першу чергу необхідно організувати увагу дитини, створювати певний настрій для сприймання і розуміння творів, створити умови для розгляду об'єкту. Однак говорити з дітьми протягом уроку без активної практичної діяльності буде не правильно. Вони краще засвоюють навчальний матеріал якщо змінювати види діяльності протягом уроку. На кожному практичному занятті при поясненні нової теми чи завдання необхідно повідомляти, демонструвати, обговорювати з дітьми види, техніки образотворчого мистецтва, вивчати творчість художників, народних майстрів, їх композиційні, світоглядні аспекти тощо. Справжнім святом для учнів є відвідування майстерень, виставок відомих художників, народних майстрів, дизайнерів.

Твори, які людина візуально спостерігає, закарбовуються у пам'яті міцніше, ніж ті про які довідується на слух чи з літератури. Вони краще сприймаються, коли окрім практичної, пізнавальної цінності мають ще привабливий естетичний вигляд. Вирішуючи живописну побудову картини справжній майстер передає не забарвлення окремих предметів, а єдність і гармонію барв природи в їхньому тісному взаємозв'язку. За окремими деревами він бачить ліс, стан природи, настрої, створюючи образ показує головне тощо. Спілкування з творами образотворчого мистецтва розвиває

творчу уяву, фантазію, виховує емоції людини, закладає основи естетичного виховання. Особливість навчання молодших школярів – переживання акту творчості, чуттєве сприймання творів мистецтва. Аналізуючи їх вчитель наголошує на основній ідеї, композиції, техніці виконання твору тощо. 2-3 хвилини учні самі розглядають об'єкт. Далі вчитель звертає увагу на характерні деталі, допомагає їх побачити розкрити характер героя, звіра, птаха (учні 1-2 кл. часто цього не бачать, надають значення другорядним деталям). Задуманий образ на перших порах не буде реалізованим – головне, щоб діти розуміли, що і як можна зобразити і захоплювалися героями, входили в образ того що розглядають.

Діти початкової школи повинні засвоїти основні види образотворчого мистецтва (живопис, графіку, ДПМ, скульптуру, архітектуру, дизайн) жанри (натюрморт, пейзаж, портрет), художні техніки, колір-засіб живописця, лінія-графіка. Вчителю необхідно сформувати відношення дитини до художнього твору, врахувати її характер, темперамент, підготовленість, настрій.

Аналізуючи твір декоративно-прикладного мистецтва вчитель звертає увагу на такі аспекти: Хто, коли і де його виконав?; З якого матеріалу і в якій техніці?; Яку функцію та ідею він виконує і відображає? Який нагадує образ і закладений зміст?

Також важливо звернути увагу учнів на особистість майстра, художника. Що він передає традиційне, а що добавляє від себе? Як у творі взаємодіють естетичні і чисто функціональні, утилітарно-практичні аспекти тощо. Даючи відповіді на подібні запитання учні вчать спостерігати, виділяти, аналізувати, а отже і засвоюють знання і навички, необхідні у багатьох сферах діяльності людини.

Діти молодшого віку здатні сприймати образну мову мистецтв, якщо у них розвинути художнє сприйняття, спостережливість, фантазію, уяву. Художнє сприйняття буде ефективним, якщо вчитель вирішуватиме три важливі завдання: розвиток сприйнятливості; здатності висловлювати своє ставлення до творів; розширення об'єму знань і уявлень про мистецтво. Ці завдання нерозривно пов'язані між собою і повинні відповідати віковим особливостям дітей. *Сприймання* – це відображення предметів і явищ навколишнього світу, що діють у даний момент на органи чуття. Наочний приклад, картина, скульптура чи інший твір мистецтва мають справляти враження і бути правильно підібрані. Зорова інформація надовго залишається у пам'яті учнів.

В початкових класах їх знайомлять з кращими творами українського і зарубіжного живопису, графіки, скульптури, декоративно-вжиткового мистецтва та з їхніми авторами. Розвиток сприйнятливості впливає на формування у дітей правильної уяви про образотворче мистецтво як способу пізнання життя, про працю художника, який передає задум своєрідним способом і своїм ставленням. Діти мають збагнути специфіку видів (прийомів) і технік, художньо-образну мову мистецтва. На заняттях вони засвоюють засоби вираження (лінія, тон, колір, ритм, простір, композиція), їх використання у конкретному творі. Необхідно уникати спрощеного пояснення та описовості творів мистецтва, бо це значно обмежує можливості художнього розвитку дітей, розуміння ними мови мистецтва.

Чуйність – один з головних компонентів художнього сприйняття молодших школярів, які вони тонко відчують твори живопису, графіки, можуть розпізнати, веселими чи сумними, спокійними чи жвавими

кольорами змальовано весну, літо, осінь, зиму, як розміром зображення виділяють головне у малюнку.

Учні III, IV класів відчують і передають більш складні відтінки кольорів, вловлюють характер творів, вивчають своєрідності художніх видів і жанрів мистецтва.

Школярі молодших класів, вміючи сприймати і виражати ставлення до творів, не завжди послідовно розповідають про свої переживання, часто обмежуються фразами «гарно», «не гарно», «подобається», «не подобається». У цих оцінках немає глибини, тому вчитель повинен розвивати вміння передавати словами враження від твору, давати додаткові запитання для активізації відповідей.

На дітей мають значний вплив художні твори: картини, таблиці, фотографії, декоративно-вжиткові речі, які мають виражений навчальний зміст і призначення. Натомість твори мистецтва не є навчальними посібниками, вони використовуються на уроках завдяки яскраво-вираженій художній формі, переконливому трактуванню образів, високим художнім якостям тощо.

Призначення і зміст навчального матеріалу, творів мистецтва різні, тому різні і методи їх аналізу. Б. Юсов розробив методику ознайомлення з образотворчим мистецтвом, націлену на розвиток різних способів зовнішнього вираження дітьми своїх думок і переживань:

- уміння використовувати влучні слова: оцінювання творів мистецтва;
- навички спілкування на тему мистецтва, уміння думати художньо (як результат процесу сприйняття);
- використання дітьми під час пояснення своєї роботи набутих вражень і спостережень природи;
- вміння співставляти твори образотворчого мистецтва із творами музики, поезії, знаходити у них спільність;

- уміння «розповідати» мовою малюнку - олівцем, пензлем, фломастером. Цей метод сприяє розвитку образного мислення, зорової пам'яті, швидкості реакції сприйняття, а отже, є цікавішим, дієвим, продуктивним для дітей, ніж словесний опис.

Збільшення об'єму знань і уявлень з дисципліни

Розвиток художнього сприймання в учнів початкових класах відбувається із широким залученням творів мистецтва. Першокласники засвоюють види образотворчого мистецтва, в них формується уявлення про створення художником картини. Маючи деякий досвід, другокласники знають більше про художників, види робіт: графіку, живопис, скульптуру; матеріали та інструменти. Перед ними розкриваються образи природи, казок, тематика з життя дітей. В III-IV класах діти знайомляться з мистецтвом книги, музейними експонатами (картини, плакати, скульптури). Об'єм знань і уявлень про мистецтво і оточуючий світ щораз зростає, а відповідно зростають і можливості учнів. Вони вже можуть назвати основні кольори, пояснити деякі художні техніки, впізнавати їх на репродукціях. Збільшуючи словниковий запас, знайомляться із жанрами (натюрморт, пейзаж, портрет, тематична картина). Вивчення художньої термінології у початкових класах має свої особливості. Воно пов'язане зі здатністю дітей певного віку сприймати мистецтво, з розвитком мовлення, яке в подальшому набуває кількісних і якісних характеристик.

В початкових класах діти вчать сприймати, аналізувати, порівнювати конкретні приклади, їм важко даються широкі узагальнення. Наприклад, слово «картина» першокласник може сприймати в різному значенні (широкому і вузькому – назва картини і картина заходу сонця), так само слова «художник», «виставка». Вчитель

не мусить вимагати запам'ятовувати художника і назву твору, головне, яке враження дітей від змісту й манери виконання. Водночас, запам'ятовуючи на слух слова «пейзаж», «живопис», «графіка», «ілюстрація» діти рідко їх вживають, підміняючи словами, близькими за змістом: «пейзаж» заміняють «опис природи», «пора року».

Вимоги до відбору творів мистецтва

Теми уроків образотворчого мистецтва передбачені шкільною програмою і узгоджені з дидактичними прийомами навчання і з метою виховання інтересу і любові до мистецтва. Важлива роль належить також вчителю молодших класів, який повинен вміло підбирати твори з врахуванням їх мистецької вартості, ідейної спрямованості й виховного значення.

Ефективність уроків залежить передусім від кількості показаних учням творів, їх змісту і засобів виразу, сили емоційного впливу. Саме три-чотири картини забезпечують свіжість сприйняття і зацікавленість учнів. Уроки повинні наповнюватися посильними завданнями, високохудожніми творами, доступністю їх сприйняття.

Доступність є одним із важливих дидактичних принципів, вона визначається рівнем загального розвитку дітей та їх знань і ерудиції з інших предметів. На уроках образотворчого мистецтва вони всебічно поповнюють свої знання, стають більш спостережливішими, сприйнятливішими до краси. Знайомство з творами мистецтва сприяє культурному і художньому розвитку.

Методи роботи з творами образотворчого мистецтва

Діти молодшого віку природно прагнуть спілкування. Вони люблять розповіді, активно реагують на оточення і відверто висловлюють власні думки й емоції. Проте, на відміну від тем, що їх цікавлять, про

образотворче мистецтво (картини, художників, твори ДПМ) вони не розмовляють. Діти звертають увагу лише на зовнішність художніх творів – пробують на дотик, дають стислу і загальну характеристику, вказують з якого матеріалу зроблено. У них відсутня інформація, словниковий запас, знання й уміння, аби описати їх, висловити свої враження.

Учитель повинен знати методи роботи з творами мистецтва, які допомагають дітям опанувати словесний аналіз живопису, графіки, скульптури, декоративно-вжиткового мистецтва. Важливим є **аналіз їх** вчителем разом з учнями у формі запитань про зміст, виражальні засоби, настрій, характер, оцінювання дітьми. Запитання активізують їх навчально-пізнавальну діяльність, процес сприйняття художнього твору дитиною стає тривалим, різнобічним, захоплюючим.

В початкових класах ефективним є використання **методу порівнянь**, завдяки якому учні розглядають і описують твори, формують власну думку про них. Важливо аби діти ділилися враженнями від побаченого, в процесі спілкування між собою і твором мистецтва..

Сприйняттю допомагає акцентування на подібності творів з реальним світом або контрасту з ним. Першо- і другокласники розповідають про відтінки фарб, освітлення, виражають власні відчуття. Вони розрізняють на картині весну і осінь не тільки завдяки кольорам, але й освітленню (сонечко - весняне, небо - голубе і зеленувате). Надалі вчитель підвищує вимоги до характеристики виражальних засобів, діапазону відтінків, висловлювань щодо емоційного сприйняття творів. При порівнянні вчитель знайомить дітей з художніми рішеннями одного сюжету в різних творах, що значно розширює і поглиблює їх розуміння.

Значне місце у поясненнях молодших школярів займає кількісна оцінка творів мистецтва. Дитині важко зробити узагальнюючі висновки, вона звертає увагу на другорядні речі («тут більше зеленої фарби, а тут менше», «там все зафарбовано, а тут тільки половину»). Зацікавленість молодших школярів деталями художнього твору використовують для порівняння змісту, засобів вираження і техніки виконання. Наприклад, на запитання «Як би ви назвали цю картину?» діти називають не тільки тему, але і головний образ. Роздумування допомагає глибшому засвоєнню твору, розвиває спостережливість, зорову й образну пам'ять.

Підсилюючи емоційну насиченість тем, активізують образне мислення, художнє сприйняття учнів завдяки музичним, поетичним творам, елементам театрального мистецтва, вчитель значно підвищує якість навчання. Їх використання має відповідати темі уроку, бути коротким, виразним і емоційно забарвленим для учнів. Не важливо, чи вірш точно відповідає картині, головне - настрій і образ. Робота з поетичними текстами активізує сприйняття дітей, їх здатність до аналізу, порівняння картин та їх співставлення з віршами.

На уроках музики і літератури теж необхідно демонструвати картини відомих художників, особливо ліричні пейзажі рідної природи, в яких автори передають настрій, стан душі, що сприяє розвитку естетичних почуттів.

Знайомство з народним декоративно-вжитковим мистецтвом сприяє розвитку художнього смаку, національних, патріотичних почуттів дітей, розширенню їх світогляду. Учитель показує предмети, пояснює їх назви, призначення, семантику декоративних елементів.

У I-II класах бесіди вибудовують за такою схемою і послідовністю: на початку вчитель звертає увагу учнів на

форму, колір, фактуру, пропорції предметів, які демонструє. Він запитує: «Які предмети ви вважаєте красивими, і чому? Чим вони вам подобаються?» (оздобленням, формою, забарвленням).

Для дітей цікаво, коли природній колір дерева (текстура) чи каменю (структура) підкреслюють і художньо збагачують форму виробу, що не потребує додаткового прикрашання. Прикладом можуть бути вироби з глини, які залежно від способу обробки мають різну фактуру (шороховато-пористу, вигладжену, блискучу), зовнішній вигляд яких змінюється під дією освітлення.

Особливо подобаються дітям вироби із соломи. Інкрустація на шкатулці чи на картині виблискує золотими барвами, особливо коли покрита прозорим лаком і контрастує з темним фоном. Композиції є орнаментальні і тематичні, їх техніка стилізована. Подібними ознаками наділені об'ємні вироби з соломи – іграшки, фігурки людей, тварин, ужиткові вироби. На це звертає увагу вчитель при ознайомленні дітей з художніми ремеслами, приводить порівняльні характеристики. Запитує учнів, чи хотіли б вони прикрасити ними свою кімнату. Вчитель залучає дітей до обговорення, аналізу, порівняння орнаментів на вишивці та мальованих гончарних виробках, запитує про їх особливості, відмінність. Більшість функціональних предметів декоративно-вжиткового мистецтва мають елементи декору. Форми гончарних виробів доповнює лаконічно виконаний, мальований, ритований, ліплений орнамент. Вчитель запитує учнів, для чого прикрашають вироби майстри і в якій техніці, що означають мотиви орнаменту, звідки їх беруть і де розташовують на виробках, а також пропонує їм знайти подібні вироби вдома, на фотографіях, книжкових, журнальних ілюстраціях.

Він акцентує дані про матеріал виробу, особливості орнаменту, поєднання художнього оформлення виробів із практичним використанням. Предмети народного прикладного мистецтва прості за формою і напрочуд красиві: їх прикрашають геометричні і рослинні орнаменти, стилізовані птахи, тварини, сценки, фігурки людей, казкові персонажі. Вчитель розповідає дітям про українське народне мистецтво, його давню історію, багатотисячні традиції, які треба знати і творчо використовувати, як це роблять сучасні митці. Водночас демонструє вироби. Доцільно відвідувати разом з учнями музеї, майстерні майстрів, художників, де вони побачать створення мистецьких робіт спілкуватимуться з авторами. Діти люблять народні вироби, особливо іграшки, за їх умовність, загадковність, простоту, барвистість.

Розвиток художньо-естетичного сприйняття дитини починається уже з її першого знайомства з *ілюстрованою книгою*. Художня ілюстрація якраз і є твором образотворчого мистецтва. Молодші школярі із задоволенням читають казки, вірші, оповідання і завдяки ілюстраціям нагромаджують зорову інформацію (змістову та емоційну), необхідну для розвитку художнього сприйняття. Ілюстрації та їх пояснення збагачують словниковий запас дітей, сприяють свідомому запам'ятовуванню, що особливо важливо на початковій стадії навчання. Робота з ілюстраціями містить невичерпні можливості для навчання і естетичного розвитку дітей.

Зв'язок уроків сприймання і практичної діяльності

Малювання з пам'яті в початкових класах проводиться раз на чверть. Воно розвиває образне мислення, зорову пам'ять, швидкість сприйняття (тільки не копіювання!). Такі завдання наближають живе спілкування до малювання і практичної діяльності; активізують

мислення і сприйняття дітьми засобами малюнку (малюючи, діти бачать те, про що говорять, і стараються передавати свої враження від побаченого твору мистецтва).

Малювання з уяви для молодших школярів – це захоплююча гра. Для завдань підбирають високохудожні доступні твори живопису і графіки, які відтворюють стан і настрої природи, події, казкові сюжети.

Школярі молодших класів неабияк відчують контраст величин і освітлення, чіткість і побудову планів при передачі простору, композицію і декоративність кольору, предметність зображення та переданий настрої.

Наочний матеріал учителі підбирають для всіх класів початкової школи, але завдання ставлять різні: в одному випадку звертають увагу на композицію, в інших - на колір або освітлення і, звичайно, на творчі навики. Вивчаючи мистецтво не можна обмежуватися сліпим копіюванням.

Діти вчаться малювати, ліпити, конструювати, творчо підходити до завдань. Знайомство з художніми образами, засобами виразності розвиває сприйняття учня і допомагає у практичній роботі.

Для малювання з пам'яті обирають пейзаж, натюрморт, портрет, тематичну композицію (казкові сюжети). Пропонуючи дітям малювати пейзаж, вчитель прагне, насамперед, показати його емоційність, насиченість, колорит, розвинути швидкість сприйняття. Подібні заняття проводять у два етапи. На початку пропонують дітям уважно (2-3 хв.) розглядати картину і коротко відповісти на запитання щодо її змісту і образу. Вчитель запитує: хто автор цього пейзажу? Який стан природи тут відображений? Який настрої відчуваєте? Якою технікою виконаний пейзаж?

Далі діти малюють (15-20 хв.) з пам'яті, вони повинні в начерках передавати свої загальні враження від побаченого, те, що запам'ятали загалом, без деталей.

Про глибину сприйняття твору свідчить як сам процес, послідовність малювання, так і характер малюнку: передача кольору, лінійна виразність, особливості композиції, вибір техніки тощо. Їхні малюнки будуть відрізнятися різними підходами, засвідчать різний рівень обізнаності. Діти із середніми здібностями передають загальну композицію, настрій, колір – загалом емоційне сприйняття твору, хоча їхні твори теж індивідуальні за відчуттям кольорової гами, за аналізом предметів і темпераментом. У малюнках діти прагнуть підсилити емоційно-змістові компоненти зображення: збільшити розмір предметів, які їм подобаються. Малюнки інколи набувають декоративно-символічних образів, яких немає на картині. Попри це, дітям все ж вдається передавати загальне враження від побаченої картини: її колорит і композицію. Наприклад, для подібного уроку в II класі можна використати натюрморт А.Матіса «Червоні риби». Його мета – розвиток сприйняття декоративної композиції, кольору, умовності художньої мови (акварель, гуаш, кольорові олівці). Сам натюрморт позбавлений простору і глибини. В ньому багато умовностей, окрім контрастних червоно-зелених рибок і зелені в центрі композиції. Загалом подібні завдання викликають у дітей подив і захоплення. Вони сприймають їх як декоративну композицію з квітів, промальовують букети, конкретизують форму троянд, маків, тюльпанів. Стіл, який художник зобразив у зворотній перспективі, зазвичай передають «з виправленнями».

Незалежно від вибору дітьми техніки малювання, характер творів часто в усіх однаковий. В малюнках кольоровими олівцями проглядається здатність відчувати і

передавати тонкі відтінки, форму, рух. Малюнкам в техніці акварелі і гуаші властива промовистість кольору і відчутний темперамент авторів, яскравий узагальнений характер. Загальні риси предметів набувають переконливого емоційного трактування.

Для малювання з пам'яті і за уявою в початкових класах найкраще використовувати народні казки. Їх образи викликають у дітей найактивніше реагування, котрі перетворюються у живе спілкування і передачу їх у малюнках. Однак, не всі діти належно підготовлені до сприйняття подібних творів – їхні композиції розташовані на одній лінії за певною схемою. Вищий рівень умінь і обізнаності – у малюнках з двох-трьох планів. Діти малюють більш обдумано, починають з головного і закінчують фоном, передають рух, динаміку. За малюнками дітей початкових класів можна впізнати твір з певною композицією, кольором, передачею простору, емоційністю.

Порівняльний аналіз творів мистецтва (ілюстрацій) та власних малюнків можуть проводити самі учні. Це привчає їх критично роздумувати над роботами і цікавитися конкретними образами, а також відстоювати свої оцінки. Вміння оцінювати роботи залежить від інтелектуального і художнього розвитку школярів, від якості творів мистецтва. Малювання з пам'яті активізує не тільки сприйняття, але мовлення учнів, їх здатності до порівняльного аналізу, образного мислення і до реакції на красиве і потворне. Отже, сприйняття творів дітьми – це складна взаємодія зорових, мовних, звукових, образних компонентів, які необхідно враховувати при підготовці до уроків.

Запитання і завдання для самопідготовки.

1. Розкрийте послідовність проведення бесід з дітьми початкових класів.

2. Які теоретичні знання повинні засвоїти діти молодшого шкільного віку?
3. В якій послідовності здійснюється усний аналіз творів живопису, графіки, скульптури, ДПМ? На чому необхідно зосередити увагу в першу чергу?

Методи проведення практичних занять

Зміст і структура практичних занять

Практична робота на уроках образотворчого мистецтва в початкових класах займає найбільше навчального часу. Її завдання – оволодіння основами художньої мови, активно прилучити дітей до мистецтва, створити умови для виявлення розвитку їх творчих здібностей.

Образотворче мистецтво поділяється на такі види: архітектура, скульптура, живопис, графіка, дизайн і декоративно-вжиткове мистецтво, до якого також належать художня обробка дерева і металу, кераміка, ткацтво, вишивка, народне малювання, писанкарство, іграшкарство, витинанки. Кожний вид образотворчого, декоративно-вжиткового мистецтва має особливі художні засоби. Для архітектури це - об'єм, простір, скульптури – об'єм і форма, живопису – колір, графіки – лінія і тон і т.д. І хоча образотворчими видами прийнято вважати скульптуру, живопис, графіку, які відображають реальний світ в образах і є самостійними художніми творами, однак декоративно-вжиткове мистецтво, дизайн і архітектуру, в яких переважає практична функція, все ж базуються на засобах графіки, живопису і скульптури.

Шкільним курсом образотворчого мистецтва передбачено знайомство учнів з основами практичної роботи за всіма видами мистецтва, тому зміст навчання охоплює різні види діяльності, різноманіття матеріалів і прийомів роботи. Програма образотворчого мистецтва має

такі розділи: малювання на площині (основи живопису і графіки); ліплення (основи скульптури) і основи декоративно-вжиткового мистецтва з елементами дизайну. Учні мають можливість випробувати себе у різних художніх техніках і матеріалах (олівці і фарби, аплікація і пластилін, конструювання з природних матеріалів).

На перший погляд твори різних видів образотворчого мистецтва мало мають спільного. Вони відрізняються між собою призначенням, зовнішнім виглядом, розміром, матеріалом. Але всі види образотворчого мистецтва використовують однакові засоби художньої виразності, головними з яких є композиція, колір, форма, простір, художня техніка як спосіб обробки матеріалу. Всі ці засоби в сукупності визначають художню форму і вартість твору.

Якщо для професійних художників форма, колір, композиція є тільки засобами вираження художнього задуму, то для учня вони є ще й групами навчальних завдань, предметом вивчення і пізнання. Основу всього курсу складають декілька паралельних ліній навчальних завдань, що пов'язують розділи (зображення на площині, ліплення, декоративно-вжиткового мистецтва з елементами дизайну), бесіди в єдину систему, без якої знайомство дітей зі світом образотворчого мистецтва було б фрагментарним і хаотичним.

Через те, що більшість навчальних завдань орієнтовані на вирішення одночасно декількох проблем (композиції, кольору, простору), тому необхідно спрямувати завдання кожної лінії в часі і в такій послідовності та кількості, аби діти встигали їх засвоїти. Це друга умова ефективного і планомірного засвоєння матеріалу. Отже, не зміст завдань створює для учнів проблеми, а навпаки, логіка навчальних завдань зумовлює зміст і послідовність навчання.

Дві перші умови дотичні до художньої форми (виду діяльності і засобу вираження). Проте в мистецтві вони не є самоціллю, а лише способом вираження змісту творів.

Суть навчальних завдань з образотворчого мистецтва визначаються передусім їх тематикою, об'єктами зображення. Тому дуже важливо, аби ця тематика мала свою систему і лінію розвитку, вирішувала навчальні й виховні завдання. В цьому прихована *третьа умова*, яка висуває вимоги до змісту і структури курсу «Образотворче мистецтво» в початкових класах. Заняття малюванням, ліпленням та іншими видами діяльності необхідно наповнити реальним змістом, що дозволить формувати у школярів необхідні уявлення і навички.

Укладання навчальних тем – важливий елемент процесу планування. Їх треба прив'язати до мови образотворчого мистецтва як навчального предмету. Вчителі початкових класів часто плануючи уроки не рідко орієнтуються тільки на окремі об'єкти і теми, що порушує систематичність і цілісність процесу навчання. В той же час кожна з тем може бути вирішена з врахуванням багатьох образотворчих завдань. В одному випадку домінантою є вирішення проблем кольору, в іншому – пропорцій, величин і мас, ще в іншому – розташування в просторі, композиції на аркуші паперу і т.д. Таким чином, ***в практичній роботі необхідно вирішити чотири основні групи навчальних завдань, які передбачені програмою всіх класів: композиція, колір і освітлення; форма, пропорції, конструкція; простір і об'єм.***

Наступним додатковим завданням є оволодіння технічними навичками роботи: ***прийоми змішування фарб, малювання пензлем, олівцем.*** Для кожної теми, об'єкта рекомендується підбирати одне-два основні навчальні завдання, наприклад порівняння і поєднання розмірів (величина) предметів та їх кольору (тема «Осіній

пейзаж»). На інших уроках вирішуються проблеми розташування в просторі, композиції малюнку. На кожен практичну роботу відводиться не менше одного - двох уроків з врахуванням бесід. Це дозволяє економно і цілеспрямовано витратити навчальний час протягом року.

Організація роботи вчителя на уроках практичної діяльності

Засвоєння учнями навчального матеріалу вимагає від вчителя ґрунтовної методичної підготовки і майстерності. Водночас необхідно вирішувати проблему формування творчих здібностей учнів. Їх розвиток повинен здійснюватися в умовах самостійності, розкутості й емоційного піднесення.

Уроки образотворчого мистецтва стимулюють творчу активність, художню фантазію учнів. Діти молодшого віку дуже емоційно переживають процес творчості: одні зосереджені на роботі, інші надто збуджені. Несподівані ефекти при малюванні фарбами мають неабиякий позитивний вплив на учнів, які радо обмінюються враженнями. Підвищений емоційний фон є характерною особливістю занять з образотворчого мистецтва, хоч і може створювати труднощі для вчителя.

Сила уяви і запас зорових образів у різних дітей не однакові, тому деяким знадобиться підвищена увага вчителя. Він повинен не заважати, сковувати ініціативу і самостійність учнів, а діяти як консультант-психолог, а учень – як художник.

Однак, засвоєння і накопичення знань, умінь і навиків (для виконання художнього твору) вимагає таких методів викладання, при яких діти активно сприймають нові відомості і прийоми роботи. Вчитель зобов'язаний давати учням знання і домагатися їх засвоєння. Розумне поєднання художньо-творчої і навчальної лінії є важливою

особливістю методики викладання образотворчого мистецтва.

Важливими засобами впливу є слово вчителя і наочний показ. Оцінювати учнів необхідно за практичне виконання і усні відповіді та пояснення.

Образотворче мистецтво є практичним предметом, тому засвоїти тільки теоретичні знання, ще не значить уміти. ***Засвоєння матеріалу через виконання практичних дій є головним засобом навчання образотворчого мистецтва.*** Водночас із розвитком практичних навиків і умінь учнів поглиблюються їхні інтереси. В початкових класах визначальними залишаються наочно-практичні методи викладання.

Основні методи, які застосовують на уроках образотворчого мистецтва

Пояснення навчального матеріалу

На початку вивчення нової навчальної теми вчитель пояснює матеріал і показує прийоми роботи. Він робить це за допомогою учнів, ставить їм запитання і викликає до дошки для практичного показу прийомів роботи, аналізу наочних матеріалів (репродукцій, моделей). Засвоєння матеріалу відбувається під час ненав'язливого, поступового повторення назв і формулювань з поясненнями вчителя. Діти повинні збагнути і усвідомити значення термінів і понять.

Важливим є наочне пояснення нового матеріалу, як теоретичне, так і практичне. Засоби наочності бувають двох груп: демонстрація наочних посібників і демонстрація наочних дій.

Дієвим є наочний показ процесу виконання роботи (дій). Він найефективніший, коли пояснюють техніки, прийоми малювання, ліплення, витинання, конструювання. Учитель коментує кожну операцію, рух і контролює

правильне виконання учнями. Аналогічно показують і роз'яснюють процес роботи з кольором, формами, просторові та загалом композиційні завдання.

Не завжди вдається демонструвати натуру, особливо, якщо це людина чи тварина в русі або зміна освітлення. Тоді знадобляться фотографії, слайди, репродукції. Сприяють кращому засвоєнню навчального матеріалу дитячі роботи з фонду вчителя, які він може демонструвати відповідно до теми програми. При цьому слід мати відчуттям міри, не варто показувати забагато зразків, не вимагаючи нічого конкретно від дітей. Пасивне сприймання дасть мало користі. Основний час необхідно витратити на практичну роботу і на усні відповіді учнів. На початку вивчення кожного циклу тем треба давати розгорнуті пояснення, які закріплюють на наступних практичних уроках

Керівництво самостійною роботою учнів

Виконання самостійних завдань розвиває творчу активність учнів і формує навички елементарної художньої майстерності. Попередньо треба підготувати робоче місце, провести короткий інструктаж чи дати розгорнуте пояснення. Вже підготовка до виконання самостійної роботи є однією із форм навчання, вона має важливе виховне значення для учнів і є відповідальною ділянкою роботи вчителя.

В першому класі особливу увагу необхідно звернути на засвоєння образотворчих прийомів, роботу з матеріалами та інструментами. Вчитель постійно консультує, схвалює вдалі роботи, вказує на помилки, радить як їх виправляти. Інколи він змушений зупинити хід уроку, наголошуючи на поширених помилках в процесі роботи і застерігати від них.

Педагогу важливо вміти бачити роботу (малюнок чи скульптуру) очима дитини, проймаючися її задумом і

підказувати шляхи вирішення завдання. Вимоги щодо культури поведінки і техніки безпеки виконання робіт є конкретними.

При виконанні тематичної композиції вчителю слід схвалювати і заохочувати творчу ініціативу, фантазію і самостійність учнів. Не варто нав'язувати їм своє вирішення композиції чи кольорової гами, особливо за зразком на дошці. Різні сюжети учні можуть спостерігати при показі двох-трьох учнівських робіт з фонду вчителя. Ще краще, коли вони намалюють те, що бачили дорогою додому або на екскурсії.

По-іншому керують роботою учнів при *малюванні з натури*. Вчитель спрямовує увагу дітей на вивчення моделі та її зображення. Цей вид діяльності для учнів перших класів є складним. Діти семи-восьми років не здатні сприймати суто зорові властивості предметів окремо від їх практичного призначення. Для них, здебільшого, не суттєвими є зміни освітлення і ракурсу. Вони часто додають деталі, яких немає в натурі. Вміння бачити і передавати зорові якості моделі – головна мета малювання з натури. В початкових класах учні мають навчитися передавати загальний образ, характер і забарвлення предмета, без точної побудови і пропорцій, об'єму і освітлення. Цим завданням повинні відповідати і моделі для малювання - привабливі за формою і кольором.

Для малювання з натури в цьому віці найкраще підходять овочі, фрукти, букети квітів, іграшки, прості за формою вироби народних майстрів (керамічний посуд, скульптурки, виліплені самими учнями, калачі, булки, фігурки, випечені з тіста). Малюючи моделі пензлем, необхідно уникати додаткових ліній, попередньої побудови олівцем.

У початкових класах краще ставити одночасно декілька постановок, тоді діти зможуть вибирати,

порівнювати, звертати увагу на їх особливості (форму, колір). В процесі виконання завдання вчитель підкреслює місце розташування і величину зображення на аркуші, виразність загального образу, форми моделі.

Діти захоплено працюють із кольором. Більшість із них розрізняють відтінки кольорів, проте не всі вміють їх зіставляти, а часто і не надають цьому значення. Вчителю необхідно звертати увагу учнів на подібні відтінки різних предметів і давати їх характеристику. Паралельно відпрацьовують навички роботи в окремих художніх техніках і культура виконання.

У II-III класах завдання малювання з природи ускладнюються, в постановки вводять предмети, які розвивають конструктивно-аналітичні здібності й об'ємно-просторе мислення - іграшкові автомобілі, будинки, посуд. У III класі вже використовують додаткові середні лінії при малюванні симетричних частин, вводять елементи перспективи, чим значно ускладнюють завдання. Тому забезпечують правильне і доступне спостереження дітьми природи, використання таблиць з малюнками-схемами та показ на дошці поетапності малювання, передачі простору й об'єму. Діти повинні розуміти будову предметів, які зображують, інакше це буде механічним змальовуванням із дошки, що не сприятиме засвоєнню навчальних завдань.

Наступним кроком опанування малюнком з природи є вміння вибирати оптимальну величину предметів і розташовувати їх відповідно формату аркуша, з подальшим промальовуванням. На цій стадії доцільно навчити дітей користуватися видошукачем.

Вчитель зобов'язаний звертати увагу дітей на характерні особливості зображуваних предметів, підкреслювати їх форми і забарвлення, а також навчити дітей бачити красу в простих предметах.

Виконання вправ

Практичне вивчення основ образотворчого мистецтва в школі передбачає виконання різного роду вправ для формування в школярів конкретних умінь і навиків. Програмні завдання дозволяє вчителю об'єктивно оцінювати рівень засвоєння учнями навчального матеріалу. Важче оцінювати комплексні творчі роботи, для яких існують інші критерії оцінювання.

Степінь самостійності учнів залежить від характеру вправ і завдань. У зоровому диктанті та при повторенні за вчителем кожної дії, у всіх учнів має бути однаковий результат. Коли виконують швидкі начерки з натури, короткі живописні вправи, що за суттю є творчими роботами (підготовчими етапами тематичних комплексних завдань), тоді результати будуть іншими.

Всі основні навчальні завдання мають вправи. Варіативність рішень – можливість творчого вибору учнями засобів у межах конкретного завдання. Під час їх виконання діти набувають і вдосконалюють навички, що розвивають моторику (руки), сенсорику (бачення, очі), логіку (здатність до розумового аналізу) та інше. Водночас технічні навички і вміння в кінцевому результаті мають другорядне значення і не повинні превалювати над передачею думок і почуттів у малюнку.

За формою вправи бувають: практичні (виконати рисунок, живопис, ліплення); усні (відповіді учнів на запитання, що стосуються кольору, форми, простору, композиції, техніки), письмові (аналіз творів мистецтва).

Ритмічне чергування тривалих завдань з короткими вправами надає урокам різноманітності.

Діти повинні усвідомити різницю між етюдом і довготривалою творчою роботою. Для цього бажано завести спеціальний альбом для короточасних вправ і при поясненнях вказувати на завдання і мету цього виду

роботи (Наприклад: «Спершу виконуємо таку вправу, а далі продовжимо роботу, розпочату на попередньому занятті»).

На початках навчання доцільно проводити зорові диктанти. Діти повторюють дії вчителя і при цьому переймають правильні прийоми роботи, розвивають спостережливість, темп і ритм, акуратність, набувають технічної досконалості. Зорові диктанти використовують в усіх видах роботи: малюванні, ліпленні, конструюванні, декоративній композиції.

Завдання можуть бути поділені на дві частини: перша, як диктант – повторення за вчителем (наприклад, послідовне ліплення півника), друга – його розмальовування самостійно. Доцільно на уроці використовувати готові вирізані з паперу силуетні форми. Це допомагає економити час на другорядних речах і зосереджувати увагу учнів на меті уроку. Наприклад, першокласники на заготовленому малюнку передають забарвлення неба, снігу, дерев, будівель - кожний за власною фантазією і враженнями. І хоч робота виконувалась за однаковим малюнком, кольорове вирішення буде у кожного своє. Якщо в першому класі практикують вправи з підбору однакових близьких і контрастних об'єктів, то у II, III класах переважають вправи на глибше розуміння кольору (теплі і холодні, передача радісного і сумного настрою у пейзажі, натюрморті). Подібні вправи найкраще чергувати завданнями з композиції, виражальними властивостями кольорів.

Для вирішення просторових завдань доцільно використовувати короткі літературні куплети, байки, вислови. Наприклад, «Через поле, через гай, ходить хлопчик Помагай». Діти уявляють собі дорогу, поле, гай і хлопчика. Підготовчими вправами для виконання цього

завдання було вивчення поняття глибини простору і малювання людини.

Діти початкових класів мають труднощі в розташуванні елементів композиції на форматі. Для запобігання подібних помилок попередньо виконують справи на знаходження оптимальних варіантів.

Молодші школярі залюбки розмальовують заготовлені з картону форми: тарілки, чашки, рукавиці, іграшки. Якщо предмети декорують народним орнаментом, тоді дотримуються певної традиції, гами, схеми компонування, пояснюють дітям семантику і символіку елементів. Все це підвищить зацікавленість учнів образотворчим мистецтвом і сприятиме загальному розвитку.

Виконання невеличких короткочасних завдань гуашевими фарбами, пензлями різної величини, олівцями, фломастерами за роздрукованим графічним малюнком, допомагає зекономити час на уроці.

Робота з учнями біля класної дошки

На уроках образотворчого мистецтва учнів викликають до дошки рідко, хоча цей метод має важливе навчальне значення, підвищує активність учнів і налагодження контакту учителя з класом, він потребує врахування індивідуальних особливостей і можливостей учнів. Діти біля дошки стають сміливішими, впевненішими, прагнуть набути більше вмінь. У них розвивається самокритика, спостережливість, бажання малювати. Учитель може біля дошки краще вивчити дітей, попередити помилки під час виконання самостійної роботи. Ця форма роботи сприяє серйознішому ставленню учнів до образотворчого мистецтва.

Організація колективної роботи

Більшість митців працює індивідуально. Ця форма роботи найефективніша й на уроках у школі, тому, що

кожен учень має можливість випробувати свої сили. Проте, при оформленні інтер'єрів, значних об'ємів та площ у різних техніках, організації виставок, користуються колективними формами роботи. Розрізняють їх два способи.

Перший спосіб – кожен учень виконує роботу сам й вносить її до групової композиції. Для прикладу, при створенні великоднього кошика, учні кожного ряду в класі виготовляють писанки на картоні і складають їх до одного кошика. Тоді проводять змагання, кошик якого ряду виявився найкращим. На початку уроку вчитель звертає увагу на художні особливості, композиції, техніку виконання.

Подібним чином проводять колективну роботу з художнього конструювання: кожний учень виконує макет будиночка, з яких складають загальну композицію мікрорайону. Вчитель розповідає про елементи благоустрою міста: лавочки, ліхтарі, декоративні решітки, сходи, басейни, фонтани. Все це приклеюють на тверду основу картону.

Другий спосіб організації колективної роботи – діти одночасно виконують панно, картину на аркуші великого формату. Один малює будинок, другий - дерева (пейзаж), інші - людей чи тварин. Так, поділивши дітей на групи, досягають їх згуртованості, взаємонавчання і взаємодопомоги. Для цих завдань вибирають масштабні та багатофігурні композиції: «На екскурсії», «На будівництві», «Святковий день», «Вечірнє місто». Такі завдання (панно) виконують у різних техніках живопису, аплікації. До роботи необхідно підготувати робочі місця (окремі столики), матеріали та інструменти.

2. 4. Види практичної діяльності учнів

2. 4. 1. Зображення на площині

Зображення на площині (виконання графічних і живописних робіт, аплікацій, мозаїки) займає найбільше часу в програмі образотворчого мистецтва в молодших класах. Цей вид роботи (особливо малюнки) є універсальним засобом формування загальної художньої культури учнів, оволодіння ними основами образотворчої грамоти. Зображуючи на площині, юні художники розвивають культуру виконання, вміння декорувати, та інші важливі здібності. Декоративності досягають не тільки малюванням на папері, але й способами аплікації, мозаїки різноманітними матеріалами, якими можна прикрашати інтер'єри тощо. Ці декоративні рішення не повинні ламати площину стіни, а виявляти природну красу матеріалу, доповнювати і підкреслювати задум.

Важливим завданням зображення на площині є вміння передавати об'єм предметів та глибину простору. Незалежно від матеріалів і художніх технік. Проте автор має організувати композицію аркуша (образотворчу площину) так, аби передати особливості форми, головну ідею твору і добитися художньої виразності. Вміло розташувати на площині листа малюнок на тему, з натури чи візерунок, розкриваючи основну ідею, мету – велика творча вдача молодого художника.

Кожний вид практичної діяльності має свої завдання, які вирішують відповідними прийомами і засобами. Приміром, робота з гуашшю, особливо на початку навчання, дозволяє учням набути знання і вміння, необхідні в подальшій роботі з різними матеріалами. Техніка гуаші допомагає вирішувати такі завдання: розвивати у школярів здатність розрізняти кольори і відтінки (сенсорний розвиток), уміння їх практично підбирати і поєднувати; формувати відчуття кольорів і їх

взаємовідношення. Кольоробачення розвивають під час малювання з натури, в роботі над композицією за уявою і з пам'яті, а також в процесі декоративної роботи. Малюючи з натури, учні ведуть пошук на палітрі (шляхом змішування) тих кольорів і відтінків, які відчувають і сприймають. Вчителеві необхідно підбирати такі предмети, забарвлення яких легко знаходити. Оскільки більшість завдань передбачають пошук кольорової гами, тоді дозволяється менше звертати уваги на побудову малюнку, економлячи час уроку. Вчитель акцентує увагу на заповненості аркуша, м'яких і соковитих мазках, плямах, уникненні контурності. Роботи доцільно виконувати на більшому форматі. Перед малюванням натюрморту бажано продемонструвати репродукції або слайди робіт відомих художників та учнів з аналізом техніки, композиції, кольорової гами тощо.

Особливості малювання з натури

Для того, щоб навчити молодших школярів малювати з натури, вчителю необхідно знати особливості цього виду образотворчої діяльності. Малювання з натури – це зображення на основі сприйняття реальної дійсності конкретних предметів, передача їх характерних особливостей з фіксованої точки зору, з урахуванням законів перспективного скорочення. Для молодших школярів – найбільш складний вид діяльності. Діти цього віку (7-10 років) майже не розглядають предмет, який зображують. Часто їхні малюнки не відповідають натурним постановкам, у них появляються випадкові деталі, декоративні елементи тощо. У дітей початкової школи малювання з натури швидше нагадує малювання за уявою. Проте, навіть такі, приблизні малюнки приносять задоволення учням, оскільки відповідають їхнім уявленням про той чи інший предмет. З різних точок зору він

виглядає по-різному. Для натурних постановок необхідно підбирати нескладні за формою, з яскраво вираженими характерними деталями, предмети. Доцільно ставити декілька постановок у найбільш інформативних для учнів ракурсах, щоб вони могли добре розглянути деталі. Вдало поставленої натури недостатньо, оскільки діти молодшого шкільного віку часто нехтують постановкою, малюючи більше за уявою. Тому, щоб навчити дітей малювати з натури, спершу необхідно навчити їх правильно дивитися, бачити і усвідомлювати свої зорові відчуття, аналізувати форму, відчувати колір, що важливо не тільки для успішного малювання, а й для загального розумового розвитку.

Малювання з натури в I-II класах починають із зображення плоских предметів простої форми: листя дерев (здебільшого клена), гілки ялини тощо. Пізніше можна виконати симетричне зображення метелика і перейти до більш складних об'ємних предметів (інструменти, овочі, іграшки). Для малювання листків на кожну парту ставлять зразки, які обов'язково приклеюють, інакше окремі учні будуть обводити, використовуючи їх як шаблон. Спочатку пояснюють, для чого потрібні додаткові лінії і як їх проводити. Для прикладу, на дошці малюють послідовність виконання листка, овочів, інструменти, знаки, емблеми тощо. Для молодшого школяра складним завданням є передача пропорцій. Дитину треба навчити спостерігати, порівнювати предмети, розвиваючи її зорові відчуття.

Перед малюванням з натури необхідно виконати деякі підготовчі, спеціальні вправи (3-5 хв.). Учитель демонструє перед класом предмет, організовує колективне обговорення. Він пояснює, що малювати модель треба з одної точки зору, оскільки при її зміні зміниться і положення на малюнку.

Спочатку доцільно показати предмет з різних точок зору. Результативним для усвідомлення ролі фіксованої точки зору є завдання в малюванні одного якогось предмета у різних поворотах. Для цього необхідно, щоб кожний учень мав свою натуру. Зазвичай це яблуко, яке необхідно розглянути, проаналізувати разом з учнями, дати його характеристику, (воно кругле, схоже на м'ячик, має плодоніжку і зав'язь). Учитель демонструє перед класом різні положення яблука і запитує, кому і як видно з його точки зору. Діти розглядають модель, називають видимі деталі форми. Далі вчитель пропонує поставити яблуко в таке ж положення, як у нього, і спостерігати за ним. Після цього ставиться завдання намалювати його в чотирьох положеннях, попередньо від руки, поділивши аркуш паперу на чотири частини. При цьому він нагадує правила компонування: зображення повинно вільно заповнювати відведений простір і не бути надто дрібним чи великим. Малюнки дітей свідчать що не всі успішно справляються з поставленим завданням. Розглядаючи малюнки учнів, доцільно запропонувати показати їм, в якому положенні була натура. У такий спосіб учитель підводить учнів до усвідомлення зорового сприйняття. Подібні завдання ускладнюються в 2-3 класах, коли діти малюють на весь формат яблуко, грушу, редиску, ріпку, передають відтінки кольору, виявляють об'єм тощо.

Об'ємно мислити, а, отже і передавати об'єм в малюнку, діти починають вже з 8-9 років. На початку їх знайомлять з такими поняттями як "світло", "тінь", "півтінь", "блік", "рефлекс", "падаюча тінь", вчать штрихувати. Типові помилки в роботі: обводка товстою однотонною лінією, затирання пальцями, папером та спотворювання форми тощо. Перші тональні малюнки зі штриховкою необхідно виконувати невеликих розмірів. Об'ємні зображення фруктів треба спочатку

демонструвати на моделях з роз'ясненнями. Типова схема зображення яблука – половина світлого, половина темного – це не результат спостережень, а скоріше пасивне відтворення окремих знань в малюнку. Тому перед безпосереднім малюванням необхідно звернутися до природи і проаналізувати кращі роботи, в яких показано поступовий перехід від світла до тіні на овалах і кулястих поверхнях. Враховуючи техніку виконання, натюрморти – найбільш складні завдання для учнів. Тому під час малювання з природи необхідно забезпечити хорошу видимість предметів з робочого місця. Овочі і фрукти для натюрмарту бажано підібрати різної величини, форми і забарвлення (тональності).

Натюрморт (фр. “мертва природа”) – це група предметів, об'єднаних певним змістом. Простий натюрморт ставлять з 2-3 предметів ясної, виразної, нескладної, наближеної до геометричних фігур форми. Це глечик чи ваза і яблуко, каструля, дві картоплі. Один предмет (більший) – позаду, один-два (дрібніші) знаходяться попереду, ближче до глядача, частково закривають великий. Освітлення доцільно вибирати верхне-бокове – воно повинно виявляти, а не ховати форму предметів.

Якщо натюрморт призначений для виконання олівцем (чорно-біле зображення), перед тим, як ставити завдання, необхідно впевнитися, чи добре виявляється об'єм предметів на світлому чи темному фоні. Наприклад, для білого предмета краще підходить світло-сірий, бежевий фон. Натюрморт, призначений для роботи фарбами, складають із предметів різних кольорів. Чим молодший учень, тим важче йому передавати відтінки кольорів, тому кольорову гаму доцільно будувати більше на контрастних співвідношеннях. В початковій школі предмет для малювання має бути простим, наближеним до

геометричних фігур, його необхідно ставити нижче лінії горизонту. Діти повинні навчитися розрізняти горизонтальні і вертикальні площини. Вже в першому класі вони здатні визначати положення лінії горизонту відносно предметів натюрморту. Оцінюючи роботи учнів, необхідно на це звертати увагу. Чим раніше знайомлять дітей з основами образотворчої грамоти, тим скоріше вони їх засвоять.

У процесі малювання з натури використовують додаткові, осьові лінії. Доцільно прикладати олівець до натури, щоби визначити нахил граней форми відносно горизонту, вертикальних ліній. Так, наприклад, визначають положення тулуба зайця. Для молодших школярів передача об'ємних трьохвимірних предметів, наприклад, паралелепіпеда є складним завданням. В їхніх малюнках часто предмети зображені у зворотній перспективі – так, як ми це бачимо на давньоруських малюнках.

Доцільно також використовувати візування і порівняння. Якщо спотворення пропорції допомагає вираженню характеру навіть якщо це роблять несвідомо (у 7-8 років) – це непогано, тому що вирішується складне образне завдання. Готових рецептів в методиці навчання малюнка не існує, вчитель повинен бути максимально уважний до творчості дітей. В початковій школі він повинен бути і художником і психологом а також методистом. Сьогодні вчителі недостатньо знають про творчість дитини. Оцінюючи малюнки з натури, педагог повинен звертати увагу на розташування зображення на листі, передачу пропорцій, об'єму і перспективних скорочень моделі, а при роботі в тоні, кольорі – передачу тональних, кольорових відношень.

Треба пам'ятати, що натури школярам молодших класів – це не пасивне споглядання чи вузько-профільний

аналіз форми, а творче переживання мистецтва процесу творення. Цей вид діяльності на уроках допомагає учням зрозуміти, порівняти і відтворити найбільш головне, характерне не тільки в малюнку, але і в інших видах діяльності. Під час малювання з натури розвивається зорова система, спостережливість, абстрактне мислення, конструктивні здібності, тощо.

Перед тим, як малювати, вивчають натуру, звертають увагу на її особливості, складають перше враження, уяву про неї. Далі намічають композицію на аркуші паперу, визначають величину зображення, розміщення в просторі. Для того, аби зобразити предмет, необхідні загальні знання про навколишній світ, приміром, вміння розрізняти округлі форми від прямокутних, як отримати необхідний тон, колір при змішуванні фарб. Отже, необхідне особливе вміння – вміння бачити, яке залежить від зорових вражень і досвіду. Малювання дозволяє створити «алфавіт» зорових образів, розвиває здатність активно оперувати ними в процесі сприйняття навколишнього світу та втілювати складні завдання.

П. Павлинов виділив три стадії образотворчого процесу. **Перша:** розглядаючи глечик і порівнюючи його вигляд із знаннями про нього (форма, пропорції) сформулювати загальну уяву про предмет. **Друга** стадія: продумування малюнку, його уявлення (вибір форми, розміру зображення, точки зору на предмет). **Третя** – практична реалізація уяви про предмет і його зображення. Ці ознаки є важливими для вчителя, який повинен знати, на якій стадії образотворчого процесу в учня виникла проблема, допущена помилка. Якщо учень приступив до малювання, не усвідомлюючи, що і як треба виконувати, учителю необхідно зосередити увагу дитини на сприйняття предмета, скласти план малюнку, а тоді вносити поправки.

Коли виникають проблеми з технікою виконання, тоді необхідні додаткові вправи з олівцем чи фарбами.

Методика проведення уроків малювання з природи, уяви і пам'яті.

План.

1. *Малювання з природи як вид занять з образотворчого мистецтва.*
2. *Мета і завдання уроків малювання з природи.*
3. *Різновидності малювання з природи.*
4. *Обладнання уроків малювання з природи та вимоги до природи.*

Теоретична частина.

Малювання з природи один із основних видів занять з образотворчого мистецтва в школі.

Зображення окремих предметів та їх груп предметів передбачені навчальним планом. Цей вид малювання виробляє в учнів об'ємне і просторове сприймання світу, правильне розуміння навколишньої дійсності. На уроках малювання з природи учні вчаться спостерігати побудову, форму, пропорції об'єму, колір, перспективні скорочення предметів, вчаться передавати їх на малюнку.

При малюванні групи предметів учні вивчають і передають на малюнку розташування предметів у просторі. Уроки малювання з природи є джерелом вивчення оточуючого світу. Вони сприяють формуванню в учнів світогляду, розумінню того, що художник у своїх творах відображує реальний світ. Картини художників відтворюють дійсність і внутрішній світ митця.

Уроки малювання з природи не випереджають малювання на теми та декоративну роботу в початкових класах.

Мета і завдання уроків малювання з природи

Основною метою уроків малювання з природи є:

- а) дати учням можливість пізнавати навколишній світ і правильно розуміти його;
- б) дати учням елементарні знання з основ образотворчої грамоти, тобто навчити дивитися, бачити і усвідомлювати свої зорові відчуття і правдиво відображати їх у малюнку;
- в) розвивати в учнів естетичне ставлення до предметно-просторового середовища.

Для здійснення цієї мети на уроках малювання ставимо ряд завдань:

- а) навчити учнів правильно спостерігати і бачити об'єм предметів, вміти його передати на малюнку за допомогою світлотіні;
- г) розуміти елементарні явища повітряної, лінійної перспективи (кола) квадрата, паралельних ліній, вміти зобразити прості предмети явища перспективі (циліндричні, конусоподібні, кулясті, наприклад овочі, фрукти, посуд);
- д) навчити користуватися малюнком при вивченні різних навчальних предметів і явища техніці творчості.

Різновидності малювання з натури.

Для розвитку в учнів гостроти спостереження і свідомого грамотного зображення велике значення мають вправи з малювання предметів з пам'яті, за спостереженнями і за уявою - це різновидності малювання з натури.

Під час малювання за спостереженням діти вивчають, аналізують натуру, а пізніше відтворюють її в малюнку, вже не маючи предмету перед очима. В процесі малювання можна їм ще раз або два показати даний предмет для уточнення спостережень. Доцільно першу половину уроку малювати після спостереження з пам'яті, а вже докінчувати з натури.

Під час малювання з пам'яті учні не мають предмета перед очима, але вони його обов'язково бачили раніше, наприклад, на попередньому уроці в часі якоїсь екскурсії,

або розглядали вдома за завданням учителя. На уроці вони відтворюють його на малюнку з пам'яті, тобто передають те, що запам'ятали. Малюнки, виконані з пам'яті, завжди менш точні у порівнянні з малюнками, виконаними за спостереженнями з природи.

За уявленнями малюють предмети на підставі усного чи письмового опису або розповіді без попереднього аналізу природи під керівництвом учителя.

Малювання за спостереженням з пам'яті та за уявленням загострюють увагу, розвивають зорову пам'ять, просторову і творчу уяву, при звичають дітей до спостережень навколишньої дійсності. Рівночасно вони допомагають учням зрозуміти, що малюнок з природи повинен правдиво відтворювати бачене отже, що мистецтво є відображення життєвої правди. Малювання з природи та всі його різновиди закладають основи малюнку.

Обладнання до уроків малювання з природи та вимоги до них:

Необхідно умовою проведення уроків малювання з природи є наявність природи. Крім природи учитель на уроці повинен показати дітям ще й готовий малюнок, щоб учні зрозуміли, які вимоги ставимо до малюнка, його розміщення, розмір, техніка виконання. Проте у часі роботи дітей, тобто самого процесу малювання. Такий малюнок-зразок не повинен бути перед очима учнів. На уроках малювання з природи демонструємо учням послідовність виконання малюнка за етапами роботи, наприклад:

- 1) розміщення (компонування) малюнка;
- 2) використання допоміжних ліній;
- 3) загальний начерк зображення;
- 4) розробка деталей малюнка;

5) тональне пророблення малюнка олівцем і фарбами. Малюнок можна виконувати крейдою на дошці, а також на окремому листку паперу олівцем або фарбами.

Щоб учні могли добре бачити і правильно на малюнку передавали зображення натури, вона мусить відповідати певним вимогам. Вона повинна бути достатньо велика (щоб учні з останньої парти добре її бачили) проста за побудовою і зрозуміла за формою для дітей. Натура мусить мати естетичний вигляд, зацікавлювати і приваблювати дітей. На натурі не повинно бути жодних прикрас, бо учні звертають увагу на прикраси, а не на побудову, форму чи пропорції предмета. Найкраще, коли поверхня натури гладка, але не блискуча, а матова, бо на такій поверхні краще видно розміщення тіней. Проте інколи нам потрібно використати і натуру з блискучою поверхнею, наприклад, коли хочемо показати блик. Для вивчення розміщення тіней (тінь власна, півтінь, світло, рефлекс) найкраще використовувати натуру не прозору і не блискучу, щоб тіні не були дуже розбиті і розсіяні. Розміщуємо натуру так, щоб її бачили добре усі учні. Якщо учні повинні передати в малюнку об'єм предметів, то натуру треба розміщувати нижче рівня очей у кількох місцях класу. Іншу натуру (треба розміщувати) (наприклад гілку дерева) можна прикріпити на дощі, підкладаючи під неї білий папір. Малу, дрібну натуру по своїй природі (листки, квіти, метелики) розкладаємо на кожній парті.

Запитання і завдання для самопідготовки

1. Яке значення для розвитку учнів має малювання з натури?
2. Яка особливість цього виду зображувальної діяльності в початкових класах.
3. В якому віці діти починають передавати об'єм?
4. Які завдання виконують учні 1-3 класів? В чому їх відмінність?

5. Які теоретичні знання необхідно засвоїти дітям для грамотного малювання?
6. Дайте визначення терміну «натюрморт», з яких предметів його створюють і за яким принципом?
7. Які вимоги до малювання з натури у молодших класах?

Малювання на теми –важливий вид діяльності для дітей молодшого віку

Тематичне малювання – один із найважливіших розділів програми з образотворчого мистецтва в початковій школі і один із найцікавіших видів занять для учнів. Йому відведено найбільше навчального часу в програмі 1 класу. В процесі малювання на теми у дітей формуються вміння бачити і відчувати красу навколишнього світу, тренується зорова пам'ять, розвивається спостережливість, уява, фантазія. На уроках малювання на теми здійснюються міжпредметні зв'язки: з літературою, музикою, трудовим навчанням, природознавством, історією, навіть з такою точною наукою як математика. Діти малюють на теми із задоволенням, хоч не всім вдається відразу самостійно досягати бажаних результатів, тому потребують кваліфікованої допомоги вчителя, наочних посібників, ілюстративних матеріалів тощо. В процесі проведення уроку необхідно дотримуватися наступної послідовності:

1. Знайомство з темою, літературним твором, розкриття і вибір сюжету, характеристика персонажів тощо.
2. Спостереження і виконання замальовок.
3. Складання ескізу роботи (в 1-му класі діти повинні знати призначення ескізу, в 2-му – вміти його створювати).
4. Практичне виконання роботи.
5. Аналіз і оцінювання виконаних завдань.

При проведенні уроків малювання на теми, необхідно враховувати вікові особливості дітей. Учні

першого класу не в змозі передавати зв'язки між сюжетами, вони зосереджують свою увагу переважно на окремих персонажах. В другому і третьому класах вже прослідковуються зв'язки, які в четвертому класі ще краще реалізуються. В дитячому віці нестійка увага, невміння зосередитися приводить до того, що, наприклад, малюючи зайця, учень “перестрибує” на зображення іншої тварини, істоти або рослини. Від початку малювання до його завершення кілька разів може змінювати задум малюнку. Вчителю необхідно сформулювати в учнів уяву того, що вони будуть зображати і попереджати помилки. В разі їх виникнення показати, як їх виправляти. Теми для малювання визначені програмою образотворчого мистецтва. Це пейзажі рідної природи, визначні історичні події, теми із життя дітей, ілюстрування літературних творів (казок, оповідань). Одні діти більше люблять малювати природу, реальні події, що відбуваються навколо них, інші – казковий, фантастичний світ тощо. Даний розділ передбачає малювання з пам'яті («Як я провів літо»), за спостереженнями («Осінь у лісі»), за уявою («На новій планеті»). Інколи окремі теми поєднують в одній комплексній підсумковій роботі.

Навчання малювання на тему необхідно починати з вивчення природи в натурі, практикуючи екскурсії, прогулянки, під час яких діти знайомляться зі світом рослин, тварин, збагачуються новими враженнями тощо. Подібну методика засвоєння навчального матеріалу практикують в Японії. При вивченні образотворчого мистецтва дуже важливо застосовувати словесні, наочні і практичні методи навчання. Відмінних результатів у малюванні птахів, тварин, людей досягають, коли використовують різноманітні форми пояснення, порівняльний аналіз зображуваного, групову та індивідуальну форми організації навчання.

В процесі роботи доцільно застосовувати і музичний супровід, створювати робочу атмосферу, відповідний емоційний фон, творчий настрій. Вчитель повинен допомагати учням в малюванні, провести аналогію, як працюють професійні художники і народні майстри, ставити їхню творчість прикладом для наслідування.

Малювання на теми в першому класі починають з однопланової, простої симетричної композиції, яка є характерною для художників-початківців. Пошуки композиції ведуться з допомогою вчителя. Необхідно звертати увагу на виділення композиційного центру (головної ідеї в малюнку) формою, кольором, графічно, тонально.

Окремим учням, в силу індивідуальних особливостей розвитку, важко визначитися з вибором теми для малювання, тому вчителю необхідно запропонувати свої варіанти і допомогу у вирішенні конкретного сюжету. Вибір теми, обдумування її доцільно задавати додому. Також учень повинен створити образ, дати його індивідуальну характеристику самостійно або з допомогою наставника. Але, чим раніше він призвичається працювати самостійно, тим успішніше буде справлятися з подібними завданнями в старших класах. В молодших класах використовують узагальнені характеристики героїв: вовк – злий, лисиця – хитра, колобок – задирикуватий. Перед малюванням або в процесі роботи доцільно збудити уяву учнів запитаннями: «Який тут півень? А чому ти даєш таку характеристику? Твій образ має бути таким чи іншим?».

На уроках тематичного малювання учнів знайомлять з основними законами композиції, навчають правил і схем komponування малюнків. Більшість дітей молодшого шкільного віку зображають багатофігурні сюжетні композиції однопланово і симетрично, менш здібні до

малюнку учні – часто ототожнюють площину землі з площиною зображення. Їхні малюнки нагадують плани, на яких розставлені елементи, ніби з пташиного польоту, часто в лежачому положенні. Для наочної демонстрації прийому «нагороджування» вчитель вирізає з кольорового паперу окремі компоненти композиції малюнка (дерево, будиночок, парканець) і демонструє на дошці два положення (дерево перед парканом і дерево за парканом). Далі необхідно дати завдання дітям знайти і проаналізувати приклади «загороджування» в природі і пояснити їх просторовий зміст. Дітям вдається компоувати малюнок, коли є опорні лінії, на яких зображені окремі елементи чи об'єкти. Вчителю простіше пояснювати учням, якщо перший план наближений, виступає вперед, тому його слід найкраще, детально промалювати. Дану композиційну схему треба виконати на макеті, в таблиці і обговорити з учнями в процесі бесіди, враховуючи положення лінії горизонту, розташування елементів в просторі.

Малюючи на тему молодші школярі зображають і розташовують своїх персонажів довільно, спонтанно, особливо не переймаючись кінцевим результатом. Педагогу необхідно пояснити дітям у першому класі, що таке “ескіз” і для чого його треба виконувати, як працюють професійні художники над ескізами, створюючи картини, тощо. У другому класі діти здатні складати попередні ескізи для майбутньої роботи, а у третьому – з успіхом працювати над тематичною композицією. Перед початком малювання вчитель повинен продемонструвати на класній дошці чи в техніці аплікації на планшеті, композиційні схеми і прийоми, враховувати формат паперу. Після усвідомлення поставленого завдання учням доцільно виконати композиційну схему за зразком у швидкій і доступній техніці. Далі малюнок і запропоновані схеми

втирають і від учнів вимагають придумати свій варіант композиції. На першій стадії виконання і пошуків доцільно використовувати окремо вирізані з кольорового паперу елементи, які легко можна пересувати, міняючи розташування. Пошук композиції доцільно вести у зменшеному вигляді – ескізі. Знайдений остаточний варіант беруть за основу малюнка. Перші тематичні композиції у дітей виходять недосконалими, тому вчитель повинен домогтися більш чіткого і цільного їх виконання в подальших роботах. Для цього необхідно показати учням шляхи вирішення проблеми: використовувати об'єднуючий фон, посувати зображення (елементи) тощо. Кожний учень повинен індивідуально, творчо підійти до розкриття теми.

Важливу роль у передачі образу зображуваного відіграє колір. Його вирішення підпорядковується загальному задуму і настрою в малюнку, використання кольору відображає внутрішній світ дитини. Існує неписане правило, згідно якого художники, малюючи літо, передають його здебільшого теплими відтінками кольорів, зиму – холодними, осінь і весну – проміжними (тепло-холодними). Відповідно передають ясний, похмурий, дощовий день (стан погоди), схід, захід сонця, полудень, бурю тощо. Колір не тільки допомагає виділити головне в малюнку, передати настрій, але об'єднує, узагальнює композицію. З цією ж метою використовують інші художні засоби: лінію, тон, фактуру, текстуру тощо. Лінії в малюнку бувають різної емоційної характеристики і насиченості: тонкі, товсті, ламані, хвилясті, різної тональності і забарвлення, чим створюють певні асоціації. Молодшим школярам важче створювати лінійні (графічні) малюнки, ніж працювати в кольорі. Проте вони повинні знати можливості лінійного малюнку і ним володіти. Діти повинні практично відчувати можливості крапки, лінії,

штриха, плями, передачу фактури м'якої, шороховатої, розпушеної поверхні.

Діти часто обмежують малюнок схематичними зображеннями (будинками, абстрактними деревами тощо). Завдання вчителя полягає в тому, щоб спрямувати їхню увагу на навколишню дійсність: навчити спостерігати архітектурні споруди, аналізувати їхню форму, пропорції, вчитися у природи, зауважувати її різноманіття. Знайомство з ландшафтами, флорою і фауною, архітектурою, пам'ятками мистецтва рекомендується починати із спостережень, екскурсій, начерків, замальовок і етюдів. Розглянемо особливості виконання дітьми деяких робіт на тему.

Робота на тему “Зима” в першому класі виконується гуашевими фарбами на тонованому або кольоровому папері. Учні молодших класів вимагають індивідуального підходу педагога при оцінюванні їхніх робіт.

Важливим моментом у навчанні є пошук дитиною свого образу. Для неї необхідна свобода творчості, розв'язування проблеми (як падає листя, сніг, передача пластики тварин), а не досягнення конкретної мети. Важливо аби діти самі знаходили кольорові рішення. Такі уроки сприятимуть розвитку колористичних уявлень та вираженні емоцій. Для виконання живописних завдань найкраще пропонувати дітям малювати пейзажні композиції. Особливо це стосується тематичного малювання, коли процес навчання необхідно проводити в ігровій формі, розкриваючи зміст, сюжет казки, задіюючи емоційну, духовну сферу дитини (робота на відчуття). Наголос у навчанні дітей молодшого шкільного віку на логічне мислення, на думку психологів, може привести в майбутньому до розвитку хвороб нервової системи.

Запитання і завдання для самопідготовки

1. Яку роль і місце відведено тематичному малюванню в програмі з образотворчого мистецтва в початкових класах?
2. Якої послідовності виконання завдань слід дотримуватися малюючи на теми?
3. Вказати на причини.
4. Як здійснювати керівництво образотворчою діяльністю учнів?
5. Дайте характеристику цього виду діяльності.

Декоративно-вжиткова діяльність і особливості декоративного малювання

Декоративно-вжиткова діяльність в програмі з образотворчого мистецтва молодших класів займає особливе місце. Діти цього віку – вроджені декоратори, стилізатори і художники-конструктори. На уроках декоративного малювання вони не лише працюють з формою, кольором, простором, композицією, а й засвоюють декоративну функцію мистецтва, вивчають основи художнього оформлення навколишнього середовища: місця роботи і проживання людини. Діти повинні засвоїти знання і вміння з художнього конструювання, проектування промислових виробів і архітектури, технічної естетики і дизайну. До цього виду образотворчості належать декоративні композиції на площині (орнаменти, квіти, малюнки предметів); декоративне ліплення (посуд, дрібна пластика – іграшки, прикраси); художнє конструювання і проектування (ялинкові прикраси, коробки, макети машин, меблів, хатки); робота з природними матеріалами (листки, квіти, жолуді, шишки).

Декоративно-вжиткова діяльність у початкових класах проводиться у двох рівнозначних напрямках: декоративна робота на площині і декорування об'ємних

предметів. Діти засвоюють навички декоративного вирішення площини, об'єму і простору. Декоративне (прикрашувальне) і вжиткове (практичне, корисне) призначення виробу, поєднане з функцією, матеріалом і способом оздоблення. Завдання вчителя навчити дітей розрізняти ці поняття окремо і у взаємозв'язку.

Вироби оздоблюють фарбуванням, нанесенням фактури (шороховате, матове, блискуче), текстури (малюнок під різні породи дерева) та орнаментальним і сюжетним розписом, нанесеним на поверхню пензлем та іншими способами. Часто лише форма виробу робить його привабливим, красивим, тому оздоблення передбачає не тільки його зовнішні ознаки, а й внутрішню сутність, зміст, призначення. Саме таким критеріям повинні відповідати вироби дизайнерів.

Діти мають засвоїти головну особливість декоративно-вжиткового мистецтва: оздоби повинні доповнювати і бути поєднані з формою предметів. Для подібних завдань найкраще вибирати ялинкові прикраси, декорування костюмів, сцени, посуду, вітальних листівок тощо. Практичне використання таких робіт значно підвищує вимоги до їхньої якості і допомагає виховувати в учнів почуття відповідальності, технічну досконалість, розвивати формотворчі здібності.

Діти усвідомлюють, що з однакових уніфікованих елементів можна сконструювати різні предмети залежно від задуму автора. Вони повинні дізнатися про способи прикрашання об'ємних предметів орнаментом нанесеним способом аплікації з кольорового паперу, прямокутних плоских листків тощо.

Головним завданням уроків образотворчого мистецтва на відміну від занять з трудового навчання є створення кожним учнем своєї власної композиції, виробу. Звідси різниця в організації і методиці викладання

дисциплін. На уроках трудового навчання переважають репродуктивні методи – вчитель показує процес виготовлення від початку до кінця (вирізання, згинання, склеювання), а діти повторюють. На уроках декоративно-вжиткового мистецтва, окрім цього, учням демонструють нові прийоми і перевага надається творчості, неповторності виробу, нестандартному вирішенню завдання тощо.

Третьюкласникам доступні роботи з декоративної пластики, а саме - рельєфні завдання з пластиліну та видавлювання (чеканка) малюнку на м'якому металі (фользі) кульковою ручкою з подальшим продавлюванням дерев'яною паличкою.

Головна мета конструювання об'ємних виробів з паперу і картону: іграшок у вигляді тварин і фігур людини, меблів, дитячих гойдалок та транспортних засобів (везикулів, машин) і простих архітектурних макетів – розвинути у дітей розуміння краси об'ємно-просторової форми, допомогти їм засвоїти основні принципи дизайну: єдність в художньому виробі простоти, краси і функціональності .

Методика навчання декоративного мистецтва

Основна робота дітей з декоративного мистецтва та дизайну в початковій школі зводиться до розуміння принципів оздоблення утилітарних предметів, вивчення елементів, мотивів орнаменту та їх композиційних схем. Народне мистецтво і творчість дітей об'єднані багатьма спільними властивостями, такими як: небайдужість, безпосередність, простота, живучість, багатство уяви та форм, різноманітність, відчуття радості, святковості, виражена умовність тощо. Справжня дитяча творчість обходиться без підказки. Дитина відкриває для себе світ заново і з подивом, загострено його сприймає. Легко і влучно вона передає те, що збудило її уяву і фантазію. Діти

наділені здатністю сприймати світ цілісно і підкреслювати в малюнках головні деталі. В своєму сприйнятті вони більше символісти, а ніж натуралісти, що ми й бачимо в їхніх малюнках і декоративних композиціях.

В процесі навчання учням необхідно прививати усвідомлення того, де можна використати результати їхньої праці. Тому завдання повинні бути конкретними, розвивати розуміння специфіки декоративної роботи, сприяти формуванню художнього смаку. Вивчаючи орнаменти, вчитель повинен пояснити учням що слово „орнамент” означає – прикраса, яка пов’язана з конструкцією, утилітарністю виробів, архітектури, повинна підкреслювати, виявляти, оздоблювати їх. В основі орнаменту лежить певний мотив – художній елемент, стилізовані рослини, тварини, людина, комбінація плям і ліній. При його побудові використовують повторення, чергування, у певному ритмі симетрію, колір, підсилення. Кожний вид українського народного декоративно-прикладного мистецтва (різьблення, вишивка, ткацтво, розпис, писанкарство тощо) має свій типовий орнамент пов’язаний з технікою і технологією виконання. Народний орнамент наділений певною символікою, семантикою і художніми якостями.

Перші прояви декорування виробів появились ще в кам’яному віці. Спроби прикрашати посуд, зброю, одяг були дуже прості, примітивні, мали не лише естетичне, але і магічне значення. Кожна епоха, академічний стиль, вид образотворчого мистецтва мають свій орнамент. В історії мистецтва відомі єгипетський, грецький, візантійський, давньоруський, середньовічний, готичний, бароковий, рококо, класичний, модерний та інші орнаменти, поєднані з архітектурою і творами декоративно-вжиткового мистецтва. Вчитель повинен пояснити принципи побудови: структуру, стилізацію, ритм та інші

композиційні критерії оцінки орнаментів. Демонстрування ілюстрацій, малюнків, схем різних видів та зразків виробів, оздоблених орнаментом, в різних техніках, вказує на зв'язок з формою, структурою предметів, що не тільки покращує ефективність проведення занять, але є необхідною умовою процесу навчання.

За видами орнаменти поділяються на: рослинний, геометричний, зооморфний, антропоморфний, геральдичний, комбінований та інші. Їх також розрізняють за структурою побудови: стрічковий, сітчастий (раппортний), розетковий (у колі) тощо. Орнаменти також можна розташовувати в трикутнику, прямокутнику, колі, трапеції і це ми бачимо, вивчаючи їх історію та види. У них відображений світогляд українців.

Уроки декоративного малювання відіграють важливу роль у розвитку творчої уяви, фантазії, загалом художнього мислення. Відчуття матеріалу як засобу художнього творення, вміння його правильно використовувати є одним із важливих елементів художньої творчості. Робота над створенням орнаментів розвиває в учнів відчуття ритму, симетрії, кольору, композиції. На уроках декоративного малювання діти набувають навиків стилізації рослинних і тваринних форм, вчать застосовувати їх при складанні орнаментів. Мистецтво оздоблювати вироби не тільки розвиває художній смак, окомір і м'язи пальців, а, що важливіше, – воно є ключем до розуміння багатьох проблемних питань: вивчення історії, традиції, національної самобутності, естетичного досвіду і духовних потреб людини.

Використання символіки народного декоративно-ужиткового мистецтва на уроках в початковій школі дає необмежені навчальні і виховні можливості. Діти засвоюють той безмежно-глибокий, самобутній і багатогранний пласт національної культури, який витворив

український народ протягом всієї своєї історії. Символіка – це система знаків і символів, в яких закодована інформація про навколишній світ, це знання, що накопичилися на протязі розвитку культури певного народу і людства загалом. Вивчати їх це прилучатися до першоджерел мистецтва, історії, фольклору, етнографії, міфології. Мотиви народної орнаментики відображають світоглядні, магичні, художньо-естетичні надбання українців, їх духовний світ. В них відображена нерозривна єдність людини з реальною і уявною природою, свідомим і підсвідомим. Знання символіки народного мистецтва дають можливість розуміти мову цілих поколінь майстрів, митців, які здебільшого не вміли писати букви, але образно, через малюнок, колір і форми передавали емоції, враження, настрої й донесли нам цікаві історичні факти. Вони не є примітивними і випадковими відображеннями. Якщо людина змалку виховується на основі етнокультури і в подальшому не втрачає зв'язок зі своїм минулим: вивчає історію, традиції, вона має майбутнє. Інтегрований курс «Художня праця» в школі покликаний допомогти опанувати основи художніх ремесел, пробудити генетичну пам'ять нашого народу передану від далеких предків у формі орнаментальних мотивів вишивки, ткацтва, розпису, різьби на дереві і т.д. На уроках декоративного малювання, народознавства, трудового навчання, в позакласній роботі вчитель повинен вирішувати комплексні завдання не забувати про нерозривний зв'язок навчання, виховання і розвитку.

Педагог повинен володіти сумою знань з цих предметів і пов'язувати їх з художньою творчістю дітей, яким подобаються стилізовані зображення тварин, птахів і людей на вишивках, писанках, килимах, розписах тощо. Вони з великим захопленням слухають розповіді про поширення різних видів образотворчого і декоративно-

прикладного мистецтва у давнину, їх походження, зміст і техніки виконання. Цікавими і захоплюючими для дітей є образи героїв легенд, казок, загалом народного епосу, які разом з переживаннями і почуттями трансформувалися в народні мотиви. Перед тим як запропонувати учням певний вид декоративної роботи необхідно вивчити елементи орнаменту, характерні деталі, знаки, символи, які використовуються у подібних видах робіт. З метою засвоєння стилізації природних форм діти виконують замальовки з натури, з пам'яті, з уяви, передаючи найбільш характерне з того що зображують. Таким чином педагог підводить їх до розуміння стилізації, як способу відображення навколишньої дійсності в певній формі традиційних елементів та їх значень.

На уроках художньої праці в початкових класах учні самостійно складають візерунки для оздоблення вжиткових виробів: хустинки, рушника, глечика, тарілки, настінної прикраси тощо. Окрім форми і значення елементів вчитель звертає увагу на використання кольору, його символіку, контрастні і нюансні співвідношення, відображення ними емоцій. Діти повинні засвоїти загальні закономірності і традиції прикрашання в декоративно-прикладному мистецтві, мати уяву про народні промисли і ремесла. Ефективними є виконання колективних робіт, де кожен учень виконує один елемент великої композиції, наприклад, килима. Корисними є екскурсії на природу, в музей, на виставку, відвідування майстерні народного майстра, художника з метою нагромадження вражень, які обговорюють учні на уроці, діляться спогадами, враженнями тощо.

В народному мистецтві найкраще відобразилися смаки і уподобання, розуміння краси й духовне багатство українців. Вивчення його в початкових класах має важливе значення для подальшого навчання і розвитку. Уроки

декоративного мистецтва здатні розкрити творчі здібності учнів, пробудити почуття національної гордості за свій народ і його надбання. Вони можуть мати суспільно-корисний напрям, коли учні разом із вчителем виготовляють унаочнення для уроків, прикраси до свята, займаються оформленням виставок, подарункових листівок тощо. Поряд із традиційними техніками гуаші та акварелі, їх доцільно чергувати з аплікацією, ліпленням, колажем. Збагачуючи арсенал образотворчих засобів вчитель прищеплює інтерес до творчої праці, любов до прекрасного, підвищує у дітей самооцінку і самовіддачу. Декоративне малювання і малюванням з натури, доцільно проводити почергово. Виконуючи декоративні стилізації діти пригадують форми квітів, листків, дерев тощо, які вони зображали чи спостерігали в природі. Це розвиває їх зорову пам'ять, тренує уяву, розумові і творчі здібності.

Різновиди декоративної роботи в школі

Найпростішим видом декоративної роботи в школі є малювання візерунків за готовими зразками. Для цього вчитель підбирає один – два (прості, складні) зразки орнаментів і після – аналізу структури, композиційної схеми, кольорового вирішення разом із дітьми їх виконує. Зразки орнаментів можуть бути різних видів народномистецтва, розглядаючи їх учень засвоює красу форм, ритм, гармонію кольорів.

Подібну роботу можна ускладнити завданнями творчого характеру, змінюючи по-своєму ритм, композицію, вирішення в кольорі. Коли учні самостійно працюють над придумуванням орнаментів, такі уроки найбільш сприяють розвитку творчих здібностей, чуття гармонії, масштабності, пропорційності тощо. Перед складанням орнаментів доцільно виконати декілька ескізів, окремих елементів композиції (листіків, квітів, плодів,

комах), які складуть їх основу, а також продовжити роботу над декоративною переробкою, (узагальненням, спрощенням тощо).

Декоративна робота має значні переваги у виборі кольорових відношень. Розробка ескізу тканин вимагає від учнів знань з кольорознавства, композиції і художнього конструювання, пошуку форми та оздоблення посуду, меблів, іграшок. У роботах використовують яскраві спектральні кольори, і комбінації з ахроматичних і хроматичних відтінків, при цьому необхідно враховувати призначення речі, оскільки принципи побудови композиції і їх кольорове вирішення ґрунтуються на її функції. Це відноситься не тільки до художнього проектування промислових виробів: одягу, електроприладів, машин тощо – це основний принцип побудови, формування середовища – архітектури і дизайну інтер'єру.

В народному декоративно-прикладному мистецтві яскраво виражений національний характер українців. Їх мелодійність, завзятість, замилювання красою, емоційність, духовність, – риси, що відображають характерні особливості виховання, пов'язані з місцями народження і зростання (природою, тваринним світом). Вивчення народного мистецтва учнями допомагає краще зрозуміти першоджерела, витоки їх національної самобутності, традиції, духовну спадщину тощо. Воно тісно пов'язане з побутом, етнографією, фольклором певної місцевості та регіону.

В загальноосвітніх школах не ставиться завдання підготувати практичних художників, а сформувати світогляд, культуру поведінки учнів, дати їм загальні теоретичні знання і навички. Для вирішення цих важливих проблем найкраще підходить вивчення народного мистецтва. Заняття образотворчим, декоративно-прикладним мистецтвом мають не тільки навчально-

методичний, пізнавальний характер, а й сприяють вихованню та розвитку почуття прекрасного, творчих здібностей загалом.

Запитання і завдання для самопідготовки:

1. Розкрийте значення вивчення народного мистецтва для виховання і розвитку дітей.
2. Дайте характеристику тем, завдань, видів діяльності з ДПМ.
3. Дайте визначення терміну «орнамент». Які бувають орнаменти за видами і композиційною побудовою?
4. Які є різновиди декоративної роботи в школі?
5. Охарактеризуйте призначення орнаменту, його зв'язок з формою, матеріалом виробів. Які функції він виконує?
6. Які здібності розвиваються в процесі складання орнаментів?

2. 4. 2. Ліплення з пластиліну і глини – методика роботи в об'ємі

Зміст, мета і завдання занять

Скульптура, як вид образотворчого мистецтва. Загальні відомості про скульптуру, її види і техніки, специфіка виготовлення керамічних виробів.

Значення ліплення для дітей, розвитку їх розумових здібностей, уяви і фантазії, прививання інтересу. Ознайомлення учнів початкових класів з прийомами роботи з пластичними матеріалами та інструментами.

Розвиток умінь ліпити тварин і птахів з природи і за уявою. Ліплення фігури людини з передачею пропорцій, об'єму, статичності, динаміки. Особливості тематичної скульптури, кераміки та гончарства.

Підготовка вчителя до занять з ліплення: упорядкування конспекту уроків згідно навчальної програми, вибір природи, моделей, матеріалів та інструментів.

Особливості проведення занять з ліплення

Скульптура є одним із основних видів образотворчого мистецтва, що відображає культурні надбання цілих народів, їх світоглядні, естетичні, технологічні досягнення. Твори скульптури здатні впливати на свідомість і викликати певні асоціації і почуття в людини, яка підготовлена до їх сприйняття. Трьохвимірне відтворення образу створює враження правдивості і реальності зображення, що дозволяє вирішувати об'ємно-просторові завдання, а сам процес ліплення (переминання глини, пластиліну), розвиває дотикові, рухові та ігрові здібності і має особливе виховне значення на уроках образотворчого мистецтва в школі. У скульптурі об'єм є засобом передачі образу, як лінія і тон - у графіці, колір - у живописі, декоративність - у творах народного мистецтва. Ліплення, як і малюнок, мають спільні завдання – передати особливості предметів, живої природи, створювати їх образи тощо. У ліпленні, як і в рисунку, важливим є силует зображення, контур фігури, її загальний обрис. Скульптор мусить працювати над силуетним зображенням, вибираючи такий ракурс, який найкраще відображає образ об'єкту. Наприклад, пам'ятник розглядають з усіх сторін, тому він відповідно і має бути завершеним з усіх сторін. В процесі ліплення автор звіряє роботу з натурою.

Скульптура розвиває в учнів пластичні навички передачі форми, що є головним навчальним завданням уроків ліплення. На перших уроках ліплення діти оволодівають основами техніки роботи з пластичними матеріалами (пластиліном, глиною) і засвоюють специфіку скульптурного мислення, тобто подолання фрагментарності, подрібненості й розчленованості форми, що властиво на ранніх стадіях навчання. Вони повинні навчитися ліпити з цілого куска пластиліну, уявляючи

загальну масу задуманої фігури, а на завершальній стадії проробляти дрібні деталі.

Для знайомства з об'єктами ліплення на початках навчання найкраще використовувати вироби народних майстрів (кераміків) з глини, твори яких відзначаються простою, лаконічною, виразною формою, своєрідною декоративністю і завдяки стилістиці сприяють засвоєнню дітьми.

Залучення дітей до виготовлення виробів з глини, пластиліну, картону сприяє розвитку фантазії, просторового мислення, об'ємного бачення, художнього конструювання – якостей, властивих творчим людям. На уроках ліплення, конструювання детально вивчається будова фігури людини, тварин, птахів, відповідність їх зовнішньої форми змісту, пластиці рухів, характерів, внутрішньому світу тощо. Ліплення необхідно чергувати із замальовками виліплених фігур. Це розвиває художнє мислення, уяву і технічні навички. Оскільки учні молодшого віку потребують швидкої зміни занять, малювання і ліплення найкраще доповнюють одне одного, сприяють засвоєнню навичок образного та просторового бачення.

Приємні почуття оволодівають дітьми, коли із шматка глини чи пластиліну вони «визволяють» різних тварин: хто – кішку, слона, а хто – чоловічка чи гнома. У кожного виникає свій образ і своя уява. Діти переживають процес творчості, ними оволодівають позитивні почуття і, дарма, що їх роботи можуть видатися недосконалими. Кожний оцінює їх відносно своєї підготовленості, знань і досвіду. Проте діти засвоюють головне, вони вчать самостійно вирішувати творчі завдання і ніколи не стануть чужими і байдужими до оточення.

Для оволодіння технічними прийомами і навичками ліплення на початку дуже важливо навчити дітей відчувати

пластичні можливості матеріалів. Роботи з глини і пластиліну виконують в ручну, пальцями і стеком – дерев'яною паличкою виготовлену із твердої породи дерева, яка буває у вигляді лопатки, ложки і ланцета. Кожному учневі у класі необхідно мати підкладну дошку, воду, ганчірку. Підкладна дошка буває дерев'яна (з фанери) або пластмасова, на якій за допомогою стеків роблять надрізи, передають характер деталей, підкреслюють фактуру поверхні виробу тощо. При потребі загладити поверхню виробу, руки змочують водою у плоскій посудині.

В перших роботах використовують моделі і геометричні форми: кулю, циліндр, конус, диск. Далі учнів знайомлять з такими прийомами ліплення як

- розкачування – використовують для виготовлення предметів циліндричної форми;
- скачування – застосовують для виготовлення кулеподібних предметів;
- здавлювання і розпушування - використовують для виготовлення плоских предметів, форм і дисків;
- знищення і загладжування (вирівнювання поверхні матеріалу або виробу).

Для створення виробів складної форми використовують такі способи ліплення:

- конструктивний – предмет складають з окремо виготовлених частин;
- скульптурний – ліплення з цілого шматка;
- комбінований – поєднання окремих частин і цілого (конструктивного і скульптурного способів).

Конструктивний спосіб ліплення. Учні виготовляють кожну частину виробу з окремого шматка матеріалу, які потім з'єднують. Виріб починають виготовляти з найбільших частин (тулуба, голови птахів татварин), а потім переходять до виконання дрібніших

(шиї, дзьоба, ніг). Порівнюючи частини виробу між собою за величиною і пропорціями, учні їх скріплюють, узагальнюючи форму.

Скульптурний спосіб ліплення. Частини композиції виробу витягують, надрізають стеком, формують пальцями, виконують рельєфне ліплення. Скульптурний спосіб для більшості учнів є складний, вимагає чіткого уявлення про форми, пропорції, конструктивну будову виробу. Тому ліпленню має передувати малюнок виробу. Тому ліпленню має передувати малюнок виробу, в процесі виконання якого учень більш детально вивчає те що буде ліпити.

Комбінований спосіб ліплення. В процесі створення виробів складної форми, використовують такий технічний прийом як витягування – від більшого шматка матеріалу відтягують елемент (хвіст, дзьоб пташки). Крім того застосовують прищипування (трьома пальцями правої руки здавлюють глину, наприклад, щоб вийшов дзьоб у пташки). Прийоми рельєфного ліплення використовують для створення крил, пір'я птахів, луски риби, шерсті тварин, тощо. Для цього накладають невеликі шматки матеріалу на основу, а пальцями і стеком надають їм потрібної форми. Вчитель розглядає конструктивну будову, форму, пропорції (послідовність ліплення, наприклад, горобця і кішки), звертає увагу учнів на конструктивний спосіб ліплення і методично пояснює, як потрібно правильно вести роботу. Спочатку ліплять складові частини природи (для горобця – голівку, тулуб, підставку; для кішки – тулуб, голівку, вушка, лапки і хвостик). Щоб складові частини названих персонажів були пропорційними, за одиницю виміру необхідно взяти один середній за величиною елемент композиції (голівку) і відносно нього на око визначити величину інших складових частин природи. Виліпивши частини горобця, вчитель пояснює і показує учням прийоми відтягування

(наприклад, від тулуба хвостика), прищипування до голівки дзьоба, потім нагадує учням, як з'єднати і закріпити частини.

Скульптура у першому класі мало відрізняється від декоративного ліплення, пізніше вона поступово стає видом образотворчої діяльності, наближуючись до реалістичного трактування образів людини, тварин. Декоративній скульптурі властиве узагальнення, умовність і стилізація форм. Дітям для порівняння треба пояснювати різницю між реалістичним «живим» зображенням і ліпленням іграшкових казкових персонажів, демонструвати твори народного та професійного мистецтва.

Декоративне ліплення в початкових класах окрім іграшок, передбачає ліплення посудин у вигляді півня, качки, плаваючого лебедя та шнурованої кераміки (навивання форми довгого «шнура» із глини чи пластиліну способом, поширеним ще до винайдення гончарного круга).

Практична робота

Завдання для прикладу(глина, пластилін): ліпка з природи вази, тарілки. Творче виготовлення керамічної роботи (сільнички, горнятка, вазочки і т.д.); завдання для позакласної роботи: випалювання виготовлених предметів, обробка їх глазур'ю (в кабінеті малювання або в майстерні).

Завдання для прикладу(глина, пластилін): ліплення тварин і птахів із чучел з природи; ліплення тварин і птахів за уявою; перегляд і аналіз скульптурних зображень тварин і птахів (у репродукціях і фотографіях).

Завдання для прикладу(глина, пластилін): ліплення однофігурних статуєток на сучасні теми: «Спортсмен», «Дівчинка з телям» і т.п.; ліплення на теми байок і ілюстрування казок в скульптурі («Ворона і Лисиця»,

«Лисиця і Виноград», «Лебідь, Щука і Рак», «Вовк і Журавель», «Три ведмеді»)

Запитання і завдання для самопідготовки:

1. Які особливості об'ємного сприйняття і творення образів в скульптурі?
2. Розкрийте значення навиків ліплення для розвитку творчих здібностей дітей.
3. Назвіть способи і прийоми ліплення.
4. Дайте характеристику способів ліплення.
5. В якій послідовності виготовляють вироби з глини чи пластиліну?
6. Які матеріали, інструменти і обладнання необхідні для занять ліпленням?

2. 5. Позакласна і позашкільна робота

Окрім основної форми навчання в школі уроків, педагоги проводять також заняття поза класом і школою. Найбільш поширеним видом роботи після уроків керівництво гуртками: малюнку, живопису, декоративно-прикладного мистецтва, архітектури, дизайну з учнями організують екскурсії в музей, на виставки, майстерню художника, займаються оформленням сцени, вечорів, проводять факультативні заняття у формі бесід, лекцій, доповідей з показом репродукцій тощо тощо.

Вчитель повинен вибрати методи навчально-виховної роботи, які сприяють підвищення інтересу до занять. Необхідно наголосити, що мистецтво, – не просто забава чи розвага, а серйозна праця, що приносить радість. Для успішної роботи заздалегідь необхідно скласти план, який погоджують із класним керівником і учнями. В ньому враховують загальношкільні заходи і вікові особливості учнів, тематичну спрямованість занять.

Гуртки можуть одночасно відвідувати учні різних вікових груп.

По-перше, їх проводять з опорою на активний інтерес і творчу ініціативу учнів, вони для тих, хто серйозно цікавиться образотворчим мистецтвом і мають у них естетичну потребу.

По-друге, в плані занять необхідно враховувати схильність і зацікавленість учнів (наявність наочності матеріалів, підготовленість учнів тощо).

Вони можуть мати різноманітне спрямування: гурток декоративного мистецтва, розпису, ліплення, мистецтвознавства, кераміки, ліногравюри, мозаїки, оформлення тощо. Навики отримані на гуртку діти використовують у суспільно-корисній праці з оформленням шкільних приміщень.

Діти віком 6-12 років люблять, коли їхні роботи демонструють на виставках. Вони заявляють про себе, своїм умінням і здібностями, зацікавленістю. Важливе навчально-виховне значення для них має організована постійно діюча виставка робіт, випуск шкільної кореспонденції, листівок, буклетів тощо.

Завданнями позакласної роботи є поглиблення і розширення знань, вмінь і навичок, отриманих дітьми на уроках образотворчого мистецтва, художньої праці. Метою їх проведення є здійснення естетичного виховання школярів засобами образотворчого мистецтва, вдосконалення технічних, художніх навичок, оволодіння прийомами роботи, інструментами і виражальними можливостями матеріалів, а також поглиблене вивчення образотворчої грамоти (перспективи, світлотіні, композиції, історії мистецтва), розвиток уяви, фантазії та нестандартного творчого мислення, естетичного сприйняття навколишнього світу і всестороннього розвитку.

Зміст і форми позакласної роботи з мистецтва

1. *Індивідуальна робота з окремими учнями.* Вчитель дає індивідуальні завдання з метою розвитку їх вроджених здібностей. Сюди також входить виконання певного доручення (випустити стінгазету, намалювати плакати, написати і художньо оформити вітальне поздоровлення).

2. *Робота з малою групою дітей.* Вона нагадує урок поглибленого вивчення, гурток за інтересами, куди входять здібні і всі діти, які бажають розвивати здібності.

3. *Масові заходи.* До них належать лекторії, бесіди, перегляд кінофільмів, діафільмів, організація і проведення виставок, вечорів, присвячених творчості окремих художників, народних майстрів, відвідування музеїв, виставок, ознайомлення з творами мистецтва, участь у конкурсі на кращий малюнок, в яких охоплено значну кількість дітей школи .

Художні техніки, що використовуються на гуртку

У позакласній роботі значно зростають можливості використання різноманітних художніх технік. Окрім традиційних матеріалів та інструментів (кольорові олівці, акварель, гуаш), різних видів аплікації (з паперу, тканини, соломи та інших природних матеріалів) використовують малюнок восковою крейдою, друкування гумовим, картопляним штампом, акварельну монотипію, роботу за трафаретом і шаблонами, випалювання на дереві, мозаїку з природних матеріалів і паперу, витинанки, виготовлення об'ємних іграшок у техніці оригамі декоративне малювання тощо. Названі художні техніки сприяють розвиткові дрібних м'язів пальців, тренують окомір, підвищують загальний розвиток учнів, їх художню, виконавську культуру. В позакласній роботі учні мають можливість вибирати улюблену техніку, котра їх приваблює і звільняє від обмежень в творчості, приносить задоволення від творчості.

Запитання і завдання для самопідготовки.

1. В чому різниця між уроками і заняттям на гуртках?
2. В чому особливість проведення гурткової роботи?
3. Які є форми позакласної роботи з образотворчого мистецтва?
4. Назвіть художні техніки, що використовуються у позакласній роботі.

2. 6. Критерії оцінювання діяльності дітей молодшого віку

Облік успішності і загальні вимоги до учнівських робіт

Дуже важливо, з яких позицій оцінювати творчість дітей. Вчителю необхідно пам'ятати, що в роботі проявляється індивідуальність вихованця, його внутрішній світ. Тому необхідно враховувати особливості характеру, здібності учня, не знижувати оцінку за вільне виконання, а звернути увагу на те, як він передав колір, відтінки, тональні відношення, як виразив характер героїв, створив сюжет. Враховуючи вікові особливості дітей, які в шість і сім років мають значні відмінності в розвитку, відповідно і у малюнках, результати їхньої роботи будуть також відрізнятися. Оцінюючи роботи першокласників, необхідно звертати більшу увагу на старання, ніж на якість виконання роботи (враховувати це і стимулювати). При оцінюванні робіт перевагу слід надавати не порівнянню дітей між собою як «визначних художників», що відбиває бажання до малювання в слабших учнів. Їм подобається сам процес роботи, тому треба ставитися з повагою до їх творчих експериментів, задумів і засобів їх реалізації. Старання – гарантія успіху в майбутньому. В 2-му і 3-му класах технічне виконання і якість завдань дітей покращуються, якщо ілюстратор байки, наприклад «Колобок», виконав роботу слабо, можна запропонувати йому

тільки портрет Колобка. Таким чином стимулюються творчі здібності невстигаючих учнів.

Одним вчителям подобаються технічно вправні роботи, іншим – у вільній манері. Необхідно їх відповідно оцінювати різних точок зору, кольору, композиції, старання і образної виразності. Важливим моментом уроку є колективне обговорення результатів роботи, коли всі роботи виставлені перед класом. Малюнки мають бути з підписами і належно оформлені. Роботи мають важливе виховне значення, особливо для невстигаючих учнів. В процесі малювання, ліплення діти засвоюють основні поняття, ключові слова. Наприклад, коли на уроці вивчаються традиційні розписи (петриківський, яворівський), писанкарство, кераміка. Покуття, вчитель наголошує на використанні кольорової гами, мотивів, елементів та схем їх розташування. Також, малюючи народну архітектуру, одяг, тварин, вчитель вказує на їх особливостях в різних регіонах, краях тощо.

Ставлячи перед учнями запитання, вчитель допомагає їм проаналізувати, а, отже і оцінити чужі і власні роботи. Вчитель повинен навчити дітей бережливому ставленню до своїх і чужих робіт, творів мистецтва загалом, пояснювати як краще зберігати, транспортувати тощо. Важливо, якщо дитина принесе додому роботу і покаже батькам. В роботі з батьками вчителям слід звертати увагу на успіхи дітей, заохочувати батьків до образотворчої діяльності. Разом з дітьми вони можуть вирішувати окремі завдання, консультувати їх, але для цього потрібна певна підготовка. Батьки не повинні виконувати завдання за дітей.

Важливим виховним моментом для дітей шести-семирічного віку є організація короточасних і постійно діючих виставок. Останні повинні через місяць-два змінюватись. Роботи дітей спочатку підписують самі

вчителі. Краще, якщо місце для виставок організоване в класному кутку, на окремій стіні чи дошці.

Особливо ефективно вчителі проводять заняття з мистецтва перед святами. Атмосфера очікування приємного надихає, збуджує дітей, вони хочуть зробити свято ще кращим і тоді особливо стараються. Діти успішно виконують не тільки ті завдання, що передбачені програмою, навчальним планом, вони залюбки беруться за виготовлення прикрас, листівок, подарунків тощо. Позитивним є те, коли батьки також залучаються до суспільно-корисної праці в школі. Допомога матеріалами та участь в організації свят, вечорів, особливо батьків-фахівців (художників, архітекторів, кераміків, різьбярів, вишивальниць) – не оцініма.

Загальні вимоги до учнівських робіт

На уроках ОМ виконують різні за тематикою і складністю роботи, тому до них необхідно підходити по-різному.

1. Група завдань де переважає творче начало (малювання на тему, складання декоративних композицій, ілюстрування творів).

2. Група завдань де на перший план висувається засвоєння навчального матеріалу, вмінь і навиків малювання за зразками, з натури, вивчення перспективи, технічні прийоми фарбами і т.д.).

В навчальній літературі менше інших тем розроблені питання дитячої творчості. Тому навіть здібного учня необхідно вчити образотворчої грамоти, технічних композиційних навиків тощо.

При малюванні з натури основну увагу звертати на розташування на форматі, передачу пропорцій об'єму. При ілюструванні літературних творів – на реалізацію сюжетів, передачу характерних особливостей героїв, використання кольорової гами тощо.

Загальні вимоги до виконання малюнків

1. Розташування малюнку на листі (композиція та види розташувань, основні правила).

Величина зображення і формат може бути довільний.

2. Лінійно-конструктивна побудова елементів композиції, логічних зв'язків між ними.

3. Зберігання малюнків та їх демонстрування на виставка.

Запитання і завдання для самопідготовки

1. Якими критеріями слід керуватися при оцінюванні творчості дітей молодшого віку?

2. На що звертають увагу при оцінюванні робіт тематичного малювання, декоративного малювання, малювання з натури тощо.

3. Яка роль виставок робіт дітей у підвищенні їх самооцінки і впевненості у своїх силах?

4. На що більше слід звернути увагу вчитель – на малюнок, чи на процес його виконання – старання?

5. За яким принципом групують навчальні завдання з образотворчого мистецтва?

6. Які вимоги до виконання учнівських робіт?

РОЗДІЛ 3. ХУДОЖНЄ ОФОРМЛЕННЯ І ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КАБІНЕТУ МИСТЕЦТВА

3. 1. Візуальні засоби інформації та художнє оформлення школи

Загальноосвітня школа має давати загальну художню освіту і естетичне виховання. Особливу увагу необхідно звернути на учнів старших класів, які вже мають певні знання і можуть достатньо сміливо давати оцінку різним явищам і творам мистецтва. Тому в цей період життя молодій людині, важливо дати кваліфіковану допомогу зі складних і багатогранних питань образотворчого мистецтва.

Проблема художнього оформлення шкільних і позашкільних приміщень є надзвичайно актуальною. Естетичне виховання відбувається на усіх уроках в школі, де сама будівля має бути привабливою, охайною, як такою де зручно і приємно перебувати. Особливо естетичного вигляду мають мати передній (головний) фасад та вестибюль, фойє школи. Передній фасад – це обличчя школи, він створює перше враження про неї. Вестибюль має багатофункціональне призначення: у ньому формуються основні напрями пересування у внутрішньому просторі, а також мають бути передбачені комфортні місця перебування (відпочинку) для родичів, які очікують на дітей. Водночас на видному просторі місці має бути куток (стенд) загальної інформації для вчителів та учнів.

Інтер'єр, як невід'ємна частина естетичного виховання має відповідати високим художнім критеріям і в комплексі засобів має їх доповнювати. Для обговорення питань художнього оформлення навчальних закладів доречно організувати семінари, лекції, практичні заняття

з основ технічної естетики, художньої культури і залучати творчі спілки художників, архітекторів, дизайнерів, майстрів декоративно-прикладного мистецтва, письменників, краєзнавців, які мають досвід подібної роботи. Разом з педагогічними колективами і владними структурами, які контролюють видатки вони займаються художнім оформленням шкіл, садків тощо. І таких прикладів чимало. В Україні ще 1964 р. були видані методичні поради щодо оформлення навчальних закладів, а Міністерство освіти 1967 р. оголошувало конкурс на краще оформлення школи.

Особливого значення художньому оформленню шкіл надають у Прибалтиці. В 70-х роках ХХ ст. у Латвії, Спілкою художників була створена спеціальна комісія, яка контролювала оформлення шкіл. В школах Естонії були створені комісії з питань оформлення шкільних приміщень і діяли спеціальні курси директорів з питань оформлення шкіл. Проте ці окремі приклади свідчать, про актуальність проблеми та її невіршеність. Школа – це храм науки. А у храмі як відомо з давна використовували синтез мистецтв: скульптуру, монументальний (мозаїки, фреска, вітражі), станковий живопис (ікони), декоративно-прикладне мистецтво (оздоблені різьбою та інкрустацією меблі, вишиті хоругви, плащаниці, фелони, дерев'яні, металеві і керамічні свічники, шкатулки, рукописні (мальовані) книги у високо художніх, металевих, шкіряних оправах, музику і спів тощо. Названі види мистецтва нині нажаль не задіяні повною мірою в навчально-виховному процесі школи і не тільки мають право на існування, але й повинні широко використовуватися. Насамперед сама архітектура школи (давньої чи сучасної) має нести певне змістове навантаження, бути не тільки функціональною, але й естетичною. Розписи (фрески), мозаїки, вітражі, ліпнина мають відповідати високому художньому рівню

виконання і тематично стосуватися життя школи, молоді, темі материнства, патріотичних аспектів тощо.

Вступивши до храму науки дитина має відчуття, що перед нею відкривається новий незбагнений світ, в якому закладають основи знань, вчать бачити, розуміти і усвідомлювати свої зорові відчуття, привити любов до народної естетики, розуміння художніх творів, сфери дизайну і архітектури.

Все, з чим зустрічається учень у школі, на вулиці, впливає на його загальний розвиток. Шкільний інтер'єр як внутрішній предметно-просторовий світ, кожна його деталь зокрема є невід'ємним елементом виховання. Продуктивність навчання, ефективність відпочинку, здоров'я учнів та вчителів значною мірою залежить від якісної з функціональної і естетичної точки зору організації внутрішнього простору школи.

Архітектурно-художнє обличчя школи починають формувати з планування а також належного оформлення вестибюлю, коридорів, кабінетів, актового залу, їдальні. В них доцільно розміщувати твори художнього і декоративного мистецтва: живопису і графічної роботи, мозаїки, вітражі, розписи, скульптури, рельєфи та ін. У вестибюлі розташовують дошки відмінників та об'яв, розклад уроків, озеленення, елементи загальношкільного оформлення. В залежності від тематики оформлення попередньо складеного ескізу, вирішення основних елементів виділяють композиційний центр.

Актова зала – приміщення довготривалого перебування, тому кольорове вирішення стін, штор, оформлення повністю повинно бути підібрано спокійним. Акцентом в об'ємно просторовій і кольоровій композиції залу служить сцена. На ній влаштовують стаціонарний екран, який в неробочому стані закривається. Введення на протилежній стіні до сцени елементів монументального

декоративного мистецтва значно підкреслить значення залу. На боковій стіні розташовують елементи стаціонарного оформлення або демонстраційні щити, які при потребі легко знімаються.

Обладнання класних кімнат з певних навчальних дисциплін повинно відповідати ергономічним, естетичним, гігієнічним вимогам і нормам.

3. 2. Інтер'єр і обладнання кабінету мистецтва

Здобутки учителів концентруються в предметних навчальних кабінетах, які стали їх творчими лабораторіями. Узагальнення, осмислення і використання різноманітного і багатого досвіду є найпершим обов'язком вчителів-методистів, керівників шкіл.

Кабінети образотворчого мистецтва повинні стати центрами всієї навчально-виховної роботи, де проводяться не лише уроки, а студії, гуртки, факультативні заняття, систематичне підвищення наукової та методичної кваліфікації вчителів, в них відбувається вивчення передового досвіду, самонавчання тощо. Вони мають бути просторими, мати найновіше оснащення, відповідне освітлення, оригінальні конструкції столів, мольбертів для розміщення фарб, пензлів, баночок з водою, шафи-стелажі для зберігання наочності, натюрмортного фонду, гіпсових моделей, дві - три тумби для натурних постановок. У класі має бути спеціальна незвичайна дошка – біла, скляна, шліфувана, на якій чорна лінія і тон виглядають темними. На ній вчитель демонструє послідовні етапи виконання малюнку. Показ і пояснення може доповнювати не голосна, відповідна музика. Подібні уроки на все життя залишають у пам'яті дітей незабутні враження від школи, як храму науки і мистецтва, яке в юні роки сприймається особливо барвисто.

Від пристосування його до конкретних архітектурно-планувальних умов, місця розташування кабінету в системі приміщень школи в значній мірі залежить рівень проведення уроку з образотворчого мистецтва, креслення. Кабінет ОМ є центром естетичного виховання, вивчення світової і національної художньої культури тощо. Сучасна школа не може обійтися без добре обладнаного кабінету мистецтва.

При проектуванні матеріально-просторового середовища кабінету необхідно враховувати наступні фактори:

- 1. Функціональну придатність елементів інтер'єру.*
- 2. Естетичну довершеність (кожна деталь мусить бути ще і твором мистецтва).*
- 3. Економія матеріалів та раціональне використання корисної площі і обладнання.*

Таке приміщення дозволяє широко використовувати технічні засоби навчання, а також проводити заняття з основних розділів програми: малювання з натури, тематичне малювання, декоративна робота, ліпка з пластиліну, бесіди з образотворчого мистецтва, гурткову роботу тощо.

Якщо спеціальних кабінетів для занять з образотворчого мистецтва в школі не передбачено, тоді найбільше підходить будь-яка класна кімната площею не менше 50 кв.м. з виходом вікон на південь (до сонця). Кабінет повинен мати суміжну кімнату для зберігання натурального обладнання, методичного фонду, екранів, освітлювачів, натюрмортних столиків. Суміжна кімната повинна мати вхід до класу біля дошки. Особливе значення в кабінеті відіграє освітлення, яке в залежності від його виду (лампа, люмінесцент чи сонце) має особливе значення при роботі з фарбами. Вдало підібраний колір

штор і меблів сприяють поліпшенню самопочуття і настрою учнів.

З точки зору психологічних процесів важливим видається пофарбування приміщення (кімнати-класу) у відповідні кольори та їх відтінки. Забарвлення стін, стелі і підлоги впливає на пропорції приміщення. Підлогу, як правило, рекомендується фарбувати у темні, більш важкі тони, що створює враження опори, надійності, стіни у нейтральні пастельні тони, що покращує просторові властивості приміщення, а стелю у світлі відтінки, що надає їй легкості і не створює враження подавленості, нависання. При фарбуванні приміщень не рекомендується використовувати насичені тони, які забирають багато світла. Вирішення в кольорі навчальних класів повинно бути обґрунтоване і поєднане з функцією, формою інтер'єру та його елементами. Наприклад, для скорочення довжини коридору доречно протилежну торцеву стіну зафарбувати у жовтий колір. І, навпаки, якщо є потреба умовно розширити простір приміщення, тоді доцільно стіни фарбувати у голубий або зелений кольори.

Кольори по-різному впливають на людей. Одні приводять до втоми, кольороголодання, натхнення. Жовті, зелені та світлі належать до нейтральних оптимальних кольорів. Жовтий і оранжевий тяжіють до глядача, синій і фіолетовий, навпаки, віддаляються, тому просторові властивості кольорів необхідно враховувати при пофарбуванні приміщень

Для фарбування стін найбільше підходять кольори світло-сірого відтінку з домішками жовтого або зеленого. Меблі рекомендується підбирати за єдиним художньо-конструктивним стилем, враховуючи вікові особливості учнів у класі.

Художньо-декоративне оформлення може бути довільне за розмірами в залежності від композиційного

здуму і складатися з постійного і тимчасового. Постійне оформлення розкриває призначення приміщення. Воно може включати декоративний розпис, мозаїку, твори декоративно-прикладного мистецтва та ін.

Тимчасове оформлення кабінету повинно носити навчально-методичний або агітаційний характер. Це виставки дитячих робіт, композиції присвячені різним видам і жанрам образотворчого мистецтва, знаменним датам. Виставки дитячих робіт рекомендується розташовувати на окремих щитах, змонтованих у вестибюлі для масового огляду: їх змінюють два рази на місяць.

Кабінети, обладнані люмінесцентними лампами дають змогу проводити заняття з образотворчого мистецтва у вечірній час. За технічними нормами освітленість, при використанні люмінесцентних ламп, повинна дорівнювати на столах 400 люксам.

Клас образотворчого мистецтва має бути просторим, мати найновіше оснащення, відповідне освітлення, оригінальні конструкції столів- мольбертів для розміщення фарб, пензлів, баночок з водою, шафи-стелажі для зберігання наочності, натюрмортного фонду, гіпсових моделей, дві-три тумби для натурних постановок. У класі має бути спеціальна незвичайна дошка – біла, скляна, шліфувана, на якій чорна лінія і тон виглядають темними. На ній вчитель демонструє послідовні етапи виконання малюнку. Показ і пояснення може доповнювати не голосна, відповідна музика. Подібні уроки на все життя залишають у пам'яті дітей незабутні враження від школи, як храму науки і мистецтва, яке в юні роки сприймається особливо барвисто.

3. 3. Матеріально-технічне забезпечення уроків

Успіхи в навчанні значною мірою залежать від використання вчителем технічних засобів навчання. Дотримуючись одного з головних дидактичних принципів — наочності навчання, вчителі шкіл постійно повинні удосконалювати методи навчання відповідно до розвитку науки і техніки.

За типом технічні засоби навчання поділяються на зорові (візуальні) -епіпроектори, діапроектори; слухові (аудитивні) — грамзапис, радіо, магнітофон; аудіовізуальні (комбіновані) — телебачення, кіно, комп'ютер відеоманітофон тощо.

1) підвищенню ефективності навчання сприяють комбіновані типи технічних засобів, що забезпечують зорово-слухові види сприймання. До них відноситься теле-відео апаратура, комп'ютери;

2) перед початком уроку вчитель повинен відібрати фільм чи серію діапозитивів, які будуть демонструватися, уважно ознайомитись з їх змістом, з'ясувати для себе необхідність використання того чи іншого наочного посібника, фільму, слайду чи малюнку, моделі, таблиці тощо.

Вчитель повинен знати, з якою метою і як вони будуть використані, які факти, відомості і художні техніки учням вже знайомі, а які в ході перегляду вони мають засвоїти.

Перед переглядом діапозитивів вчитель проводить з учнями 3-5 хвилинну розмову з метою організації їхньої уваги, спрямування її у потрібному напрямку. В іншому випадку учні можуть захопитися другорядними деталями, пропустивши головні, суттєві моменти уроку.

В початкових класах успішно використовують епіпроекування — це проектування на екрані непрозорих зображень, фотографій, рисунків, репродукцій, таблиць тощо. Воно найкраще підходить для демонстрації

кольорових і чорно-білих зображень великих розмірів, які сприймаються дітьми з захопленням.

У засвоєнні ілюстративного матеріалу значну роль відіграє музика. Вдало підібраний музичний супровід створює на уроці позитивний емоційний фон, покращує настрої учнів, підвищує їх працездатність. Для озвучування музичних творів використовують програвач, магнітофон тощо.

При проведенні уроків мистецтва та вивчення кольорознавства використовують технічні засоби навчання. Для цього в кабінеті доцільно мати діапроектор типу „Етюд”, „Світязь”, епідаскоп. Для проведення бесід з образотворчого мистецтва, тематичного малювання (ілюстрування літературних творів) використовують магнітофонні записи.

Під час використання проєкційної апаратури вікна кабінету закривають шторами з темної тканини, внутрішній бік яких рекомендується покрити світлим кольором.

Особливе місце в оформленні кабінету займають декоративні рослини. При підборі треба враховувати їх естетичність і придатність для натурального малювання. Вони оживляють інтер'єр, вносять в нього особливу свіжість і завжди приносять нам радість. Крім того, рослини, особливо ті, що цвітуть, мають оздоровче значення: поглинають вуглекислоту і виділяють кисень, таким чином освіжають повітря, тому їх доцільно малювати з натури.

Для ознайомлення з будовою та малюванням птахів і тварин використовують малюнки і фотографії, для натюрмортів – тканини різних кольорів і відтінків.

Для малювання рекомендується підбирати цупкий, шорсткий папір. Для виконання робіт у кабінеті необхідно мати кілька наборів гуашевих фарб, кольорову туш,

плакатні пера, ножиці, учнівські ручки, клей ПВА, кольоровий папір тощо.

На уроках малювання використовують акварельні фарби, що добре розчиняються у воді. До її складу входять барвники, клей, мед або гліцерин.

Мед або гліцерин додаються для того, щоб фарби не пересихали. Рекомендується мати в наборі 14 різних фарб: 3-ох жовтих кольорів – кадмій світлий, охру світлу, з червоних – краплак, кіноварь, англійську червону, 3 синіх гами – берлінську лазур, ультрамарин, кобальт синій, із зелених – смарагдову зелень, трав'янисту зелень, із коричневих – натуральну і палену сепію. В умовах школи доцільно мати фарби в металевих або пластмасових коробках. Кришки коробок можна використовувати як палітру.

Для малювання найкраще підходять олівці середньої твердості – М., 2М. Заточувати їх необхідно на висоту 2:2,8 мм, довжина грифеля повинна становити 6-8мм.

Пензлі для малювання аквареллю виготовляють з хутра борсука, білки, а також вушного волосся великої рогатої худоби. Для протирання пензлів використовують бавовняну тканину, яка добре вбирає воду. Посуд для води, учнівські альбоми слід зберігати в кабінеті. Малювати краще на окремих аркушах: їх зручно перевіряти, показувати учням, відбирати на виставку.

Перед початком уроку чергові учні розкладають на столах посуд для води, папір та інші матеріали. Після уроку прибирають клас.

Перелік обладнання кабінету:

1. Дошка класна	1 шт.
2. Універсальна стінка для зберігання
наочних посібників та апаратури	1 шт.
3. Столи учнівські одномісні	30 шт.
4. Стіл учителя двотумбовий	1 шт.

5.Стелаж для просушки учнівських робіт	1 шт.
6.Епідіаскоп	1шт.
7.Екран проєкційний	1шт.
8.Стелаж-шафа для зберігання репродукцій	1шт.
9.Емальоване відро	1 шт.
10.Емальований чайник	1 шт.
11.Відро для сміття з кришкою	1 шт.
12.Скляний чи пластмасовий посуд для чистої води та для пензликів (відповідно до кількості учнів)	
13.Столики-підставки для натурних постановок	4 шт.
14.Освітлювачі (рефлектори)	4 шт.

Кабінет образотворчого мистецтва має бути забезпечений:

- 1) інструментами і матеріалами: пензлі, фарби (гуашеві і акварельні), набори кольорового паперу, коробки з пластиліном, картоном.
- 2) взірцями художніх технік: масло і гуаш, туш, перо, гумка, аплікація з різних матеріалів, глина, гіпс, пінопласт, скульптура, зразки розпису на папері, тканині, дереві, склі.
- 3) взірцями різних тиражних технік: гравюра на дереві, лінолеумі, гіпсі, картоні.
- 4) взірцями різних видів декоративно-прикладного мистецтва в натурі чи їх фотографій: мозаїка, розпис, вітраж, різьба по дереву, вишивка, ткацтво, дитячі іграшки, моделі машин, меблів, речей побуту, кераміка, муляжі овочів, фруктів.
- 5) взірцями народних художніх промислів: гуцульська та яворівська різьби – вироби, гончарні вироби з глини, інтарсія, інкрустація, одяг тощо.

- 6) гербарії квітів, листочків, колекції марок, листівок, птахів, вироби з коріння.
- 7) стенди з різними видами образотворчого, декоративно-прикладного мистецтва, художнього конструювання, паперової пластини та архітектури.
- 8) гіпсовими орнаментами, розетками, академ. Головами, статуетками та інше.

Використання такого кабінету на уроках та в позаурочний час дає змогу вчителю цілеспрямовано формувати естетичні смаки учнів, здійснювати моральне виховання засобами образотворчого мистецтва.

3. 4. Шрифтові роботи

Знати теорію шрифтів і володіти практичними навиками роботи з ним учителю образотворчого мистецтва необхідно з декількох причин.

По-перше: вивчення кращих зразків шрифтів допомагає набувати практичних навиків, привильної постановки руки і ока художника, наділює чуттям пропорції, гармонії, ритму і всім тим, що входить в поняття освіченості у галузі шрифтової композиції.

По-друге: вчитель зможе успішно керувати роботою учнівських редколегій з художнього оформлення в школі.

По-третє: володіння шрифтовою грамотою сприяє продуктивній роботі на сучасній комп'ютерній техніці. Практичні навики ручної роботи – не тільки перша сходинка у володінні комп'ютером, але, що важливо, вагомий засіб виховання учнів.

Використання шрифтової графіки необхідне у різних формах наочної агітації і залежить від знань історії та теорії образотворчої грамоти і володіння практичними навиками.

Сучасний алфавіт давно втратив зміст образних асоціацій своїх знаків, ставши умовно графічною схемою.

Іншими словами, всі етапи розвитку графіки алфавітів – це рух від маюскульного (дещо більшого) письма до мінускулу (малого) і далі до поліграфічних друкованих шрифтів. Сьогодні широкого використання набули комп'ютерні шрифти, гарнітури яких є в численних базах даних. Проте їхнє використання потребує знань образотворчої грамоти і вмілого застосування в конкретній композиції.

Класифікація шрифтів

За призначенням і технікою виконання розрізняють чотири основних види шрифтів: рукописний, мальований, об'ємний чи грав'юрований і набірний. Існують різні класифікації шрифтів, проте умови загальноосвітньої школи продиктовують класифікувати їх на основі граничної простоти і наочності. Необхідною умовою такої класифікації є чітке розмежування ознак на головні і додаткові елементи.

До першої групи належить плакатний шрифт, що використовується при написанні стінгазет, лозунгів, об'яв. Він простий, легкий у виконанні і добре читається. Пропорції букв можуть бути різними, але око людини сприймає букви у співвідношеннях, близьких до $3:5$, тому значні відхилення часто не виправдані.

Друга група включає шрифти різної ширини основних і з'єднувальних штрихів, наприклад, дубовий шрифт. До основних належать вертикалі і нахилені вліво штрихи.

До третьої групи відносяться: романський, академічний, шрифт зодчого та багато інших. В основному це шрифти другої групи ускладнені шляхом добавляння різного роду засічок.

Четверта група об'єднує курсивні і прописні шрифти, що перекликаються з гарнітурами третьої групи, але мають свої особливості.

Додаткові ознаки: пропорції букв, насиченість, контрастність штрихів, характер засічок і виносних елементів.

3. 4. 1. Основні вимоги до шрифтів при виготовленні наочних посібників

Читабельність шрифту

Читабельність характеризує загальну придатність його форми і є показником краси. На читабельність впливають такі фактори:

- форма знаків (рисунок або тип шрифту, розмір, пропорції, ритм, насиченість, колір);
- композиція (довжина напису, ширина шрифтового поля – колонки, відстань між рядками, полями, їх форма і ритм, кольорове вирішення);
- чіткість шрифту (поєднання в кольорі фону і напису);
- ясність шрифту (впізнаваність знаків, простота форм).

Читабельність продиктована психофізіологічними особливостями сприйняття людиною, які проявляються в процесі читання і обдумування тексту. Ці фактори складають основу професійної грамоти в галузі мистецтва шрифту.

Зміст і форма.

Єдність змісту письмового повідомлення і форми букв – друга важлива вимога до шрифтової композиції. Вдало і швидко підібрати малюнок букв відповідно до змісту зможе той вчитель-художник, який володіє теорією шрифту, розуміє специфіку естетичних вимог до нього.

Виконуючи утилітарну і естетичну функцію, шрифт має предметне (звуки, слова, речення) і експресивно-змістове (почуття, що передаються візуально) значення.

Ритмічна побудова шрифтової композиції.

Відчуття ритму передають умовним рухом, внутрішньою динамікою зображення, яке досягають завдяки закону розвитку форми в шрифті, повторенням таких пар протилежностей як широкий – вузький, округлий – кантовий, великий – малий, та ін. Ритм створюється продуманим поєднанням плям і проміжків між буквами, взаєморозташуванням слів і рядків, їх геометричною і оптичною пропорційністю тощо.

Колір, як засіб художньої виразності тексту впливає на глядача своїми фізичними і психосуб'єктивними якостями. Він повинен відповідати головним умовам – чіткості і читабельності, мати достатній коефіцієнт відображення (відповідати умовам комфортності зорового сприйняття).

<u>Фон</u>		<u>Шрифт</u>
жовтий	добре	чорний
білий		зелений
білий		червоний
білий		синій
синій		білий
білий		чорний
чорний		жовтий
червоний		білий
зелений		білий
Чорний		білий
жовтий		червоний
червоний		зелений
зелений	погано	червоний

Умови які забезпечують читабельність шрифту:

- 1.Індивідуальність графем кожної букви.
- 2.Співрозмірність товщини основного штриха з внутрішньо буквовим проміжком.

3. Оптимальність проміжків між буквами.
4. Пропорційність ширини букви до її висоти.
5. Контрастність основних і додаткових штрихів.
6. Розмір шрифту, його вид і конфігурація.

Взаємозв'язок рисунку букв зі змістом написаного

Відповідно до змісту тексту підбирається шрифт: спокійний чи напружений, динамічний чи статистичний, монументальний чи декоративний, який може мати історичні, національної риси тощо. Мистецтво шрифту різних часів несло відбиток стилю своєї епохи. Тому, працюючи над його образністю, треба враховувати характер, стилістику та ін.

Логічний зв'язок рисунку букв з технікою їх виконання

Рукописний шрифт – виконується за один прийом на різних матеріалах пера, дерев'яними паличками, пензлями.

Мальований – виконується різними інструментами з виділенням контурів букв, що замальовуються фарбою.

Рельєфно-об'ємний – викладений із гіпсу, дерева, картону, пінопласту і різьблений різцями на дереві, камені.

Шрифтова композиція

При механічному розташуванні елементів шрифтової композиції і відсутності досвіду легко втратити ритмічність написаного, оскільки окремі групи букв по-різному вписуються в задані геометричні фігури. Надійний спосіб знаходження геометричного ритму - це розкладка букв, вирізаних із паперу в заданих параметрах.

Шрифтова композиція буває: симетрична (блочна), флангова (може бути і оборотна) – асиметрична, де важливу роль відіграють закони композиційної рівноваги,

головного і другорядного, властивість тонового і кольорового контрастів тощо.

Віддаль між рядками, як правило, дорівнює висоті рядку. Природа нашого зору зобов'язує компоувати рядки так, щоб в кожному із них знайшли місце слова, пов'язані змістом, наприклад, “Історія середніх віків” – всі слова в одному рядку та ін.

Методика художнього проектування

Створення декоративно-прикладного художнього виробу починають з визначення його основної ідеї в ескізі, проекті, в якому розробляють конструкцію і загальний зовнішній вигляд, функціональні та інші зв'язки між елементами.

В умовах школи предметно-просторовий світ набуває конкретної форми, виходячи із завдань навчально-виховної роботи. Процес проектування проходить ряд стадій і етапів. На першій стадії визначається відповідність форми предмету до його призначення. Закон єдності змісту і форми обов'язковий як для архітектури, так і для декоративно-прикладного мистецтва. Форма художнього твору органічно пов'язана зі змістом і найбільш повно проявляється в конкретній формі.

В технічній естетиці, декоративно-прикладному мистецтві значна роль належить матеріалу і техніці його обробки. Наприклад, столи і крісла для дітей дошкільного віку майже завжди орнаментовані сюжетними вставками, а єдиною прикрасою меблів для дорослих є природний колір дерева, його текстура тощо.

Пристаюючи до створення проекту виробу, необхідно знати умови експлуатації в яких він буде знаходитися. На початку роботи в ескізах рекомендується попередньо відтворити перспективний вигляд з проробкою характерних деталей, кольорову подачу, якщо необхідно

створити макет і "обіграти" його в різних ситуаціях, наближених до реальності. Проектування починають із передпроектного аналізу; опрацювання літератури, збору матеріалів – фотографій, малюнків, вивчення аналогів і ілюструючих їх джерел. В ескізах визначають головну ідею майбутнього виробу, його матеріал, технологію виготовлення, загальний вигляд. В разі знайдення оптимального варіанту оформлення малюнок переводять у відповідний масштаб, збільшуючи чи зменшуючи за розмірами. При недостатній графічній точності, коли форма виробу складна і потребує об'ємного зображення, використовують макет. Розглядаючи макет з різних точок зору, можна більш переконливо судити про властивості форми, її виразність, вносити конструктивні зміни і виправлення.

Список літератури

1. Антонович Є. А., Захарчук-Чугай Р. В., Станкевич М. Є. Декоративно-прикладне мистецтво. – Львів: Світ, 1993. – 273с.
2. Антонович Є. А., Проців В. І., Свид С. П. Художні техніки у школі: Навч.-метод. посібник для студентів худ.-граф. факультетів вищ. навч. закл. – К.: ІЗМН, 1997. – 312с.
3. Арт-ідеї. Школа образотворчого мистецтва / Ф.Вотт; Пер. з англ. В.Наливаної. – К.: Країна Мрій, 2007. – 288с.: іл.
4. Архітектура: корот.словник-довідник / А.П.Мардер, Ю.М.Євреїнов, О.А.Пламеницька та ін.; за заг.ред. А.П.Мардера. – К.: Будівельник, 1995. – 335с.: іл.
5. Баранова О. Малянок сім'ї. Діагностика міжособистісних взаємин дітей у сім'ї // Психолог. – 2005. – №2. – С.18-24.
6. Беда Г.В. Основы изобразительной грамоты: Рисунок, живопись, композиция. Учеб.пособие для студ.пед.ин-тов по спец.№2109 "Черчение, рисование и труд". – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1981. – 239 с., ил.
7. Беседин А.Н., Лопатов И.И., Тимченко А.В., Шанарь В.Б. Книга практического психолога. – Ч.2. Харьков, 1996. – С. 203-207.
8. Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. Словарь-справочник по психологической диагностике. – К.: Наук.думка, 1989. – 198с.
9. Бучинский С.Л. Основы грамоты по изобразительному искусству. Учеб.метод.пособие. – К.: Рад.школа, 1981. – 120 с.
10. Венгер Л. А., Мухина В. С. Психология: Уч. пособ. для учащихся пед. уч-щ. – М.: Просвещение, 1988.–333с.
11. Выготский Л.С. Психология искусства / Л. С. Выготский.– Ростов н/Д: Феникс, 1998. – 480 с.
12. Владимирский П., Владимирская А. Искусство для простых смертных. Практический путеводитель по искусству живописи для нормальных людей. – М. – С.-П. – К., 2006. – 351с.
13. Вовк М. В., Гнатюк М. В. Скульптор Кригор Крук: нарис життя і творчості : монографія. – Івано-Франківськ : ПНУ ім. В. Стефаника, 2011. – 92 с.
14. Ганжа П. Тасмниці українського рукомесла / П. Ганджа. – Київ : Мистецтво, 1996. – 190 с.

15. Герус Л. Українська народна іграшка / Л. Герус. – Львів : Афіша, 2004. – 262 с.
16. Глинская И. П. Изобразительное искусство : методика обучения в 1-3 кл. / И. П. Глинская. – Київ : Рад. шк., 1987. – 111 с.
17. Гнатюк М. В. До історії розвитку школи яворівського деревообробництва / М. В. Гнатюк // Писанка. – Верховина. – 1997. – № 1. – С. 28-31.
18. Гнатюк М. В. Мистецтво і педагогічна практика / М. В. Гнатюк // Діалог культур: Україна у світовому контексті. Мистецтво і освіта. Вип. 3 : зб. наук. праць / упоряд. С. О. Черепанова. – Львів : Каменяр, 1998. – С. 215-220.
19. Гнатюк М. В. Художнє дерево в інтер'єрі народного житла : монографія / М. Гнатюк. – Івано-Франківськ : Плай, 2000. – 146 с.
20. Гнатюк М. В. Народне мистецтво і дизайн на виставках у Галичині / М. В. Гнатюк // Вісник ПНУ : Мистецтвознавство. Вип. III. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – С. 65-69.
21. Гнатюк М. В. Скриня, як об'єкт дослідження в українському мистецтві / М. В. Гнатюк // Українознавчі студії. – 2002-2003. – № 4-5. – С. 315-321.
22. Гнатюк М. В. Писанкарство як засіб етновиховання в навчальному закладі / М. В. Гнатюк // Проблеми української народної педагогіки. Теорія і практика / зб. наук. ст. – Івано-Франківськ : Плай, 2005. – С. 199-205.
23. Гнатюк М. В. Актуальні питання художньої освіти / М. В. Гнатюк // Обрії. – № 2. – 2005. – С. 44-49.
24. Гнатюк М. В. Особливості розвитку образотворчого мистецтва і методики навчання в Україні / М. В. Гнатюк // Вісник Прикарпатського університету : Педагогіка. Вип. XII. – Івано-Франківськ : Плай, 2006. – С. 63-72.
25. Гнатюк М. В. Психолого-педагогічні, композиційні особливості образотворчої діяльності дітей молодшого віку / М. В. Гнатюк // Молодий школяр: проблеми розвитку : зб. наук. ст. за ред. проф. В. Д. Хруща. – Івано-Франківськ, 2006. – С. 63-70.
26. Гнатюк М. В. Декоративне малярство села Петриківки як джерело художнього виховання учнів / М. В. Гнатюк // Мистецтво в сучасній школі: проблеми пошуків : Матеріали науково-методичної конференції “Актуальні проблеми мистецької освіти:

- історія і сучасність” (м. Івано-Франківськ, березень 2008). Вип II / за заг. ред. доц. М. В. Вовка. – Івано-Франківськ : ПНУ ім. Василя Стефаника, 2008. – С. 17-27.
27. Гнатюк М. В. Образотворче мистецтво. Методика навчання дітей молодшого шкільного віку : навч.-метод. посіб. / М. В. Гнатюк, К. Й. Медвідь. – Івано-Франківськ, 2008. – 216 с.
 28. Гнатюк М. В. Ілюстрування дитячої літератури: історія і проблеми розвитку / М. В. Гнатюк // Джерела. – 2009. – № 1-2. – С. 74-88.
 29. Гнатюк М. В. З історії художньої освіти і методів навчання // Обрії. – 2010. – № 2. – С. 29-35.
 30. Гнатюк М. В. Красою гір натхненні: Народне мистецтво Гуцульщини і Покуття (кінець XIX – початок XX ст.). Майстри, школи, музеї / М. Гнатюк, М. Грепиняк. – Івано-Франківськ : ПНУ ім. В. Стефаника, 2010. – 322 с.
 31. Гнатюк М. В. Актуальні проблеми мистецької освіти у навчальних закладах України // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції “Художня творчість Григорія Крука в контексті світового мистецтва” (м. Івано-Франківськ, жовтень 2011 р.) / М. В. Гнатюк ; за заг. ред. П. Кузенка. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2011. – С. 210-213.
 32. Гнатюк М. В. Школи деревного промислу Гуцульщини і Покуття – осередки народного і професійного дизайну кінця XIX – першої половини XX ст. / М. В. Гнатюк // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції “Становлення і розвиток етнодизайну: український та європейський досвід” (м. Полтава, жовтень 2010 р.). Кн. 2 : зб. наук. праць / редкол: гол. ред. М. І. Степаненко, упоряд. і відп. ред. Є. Антонович, В. Титаренко та ін. – Полтава, 2012. – С. 406-412.
 33. Гринюк М. Іграшки з сиру Марії Матійчук / М. Гринюк. – Чернівці : Колір-Друк, 2007. – 50 с.
 34. Гургула І. Народне мистецтво західних областей України / І. Гургула. – Київ : Мистецтво, 1966. – 75 с.
 35. Декоративно-ужиткове мистецтво. Словник у двох томах / Я. П. Запаско (керівник авт. кол.), І. В. Голод, В. І. Білик, Я. О. Кравченко, С. П. Лупій та ін. – Львів : Афіша, 2000. – Т. 1. – 364 с., – Т. 2. – 400 с.

36. Естетика : навч. посіб. / М. П. Колесніков, О. В. Колеснікова, В. О. Лозовий та ін. ; за ред. В. О. Лозового. – Київ : Юрінком Інтер, 2004. – 208 с.
37. Жердзіцький В.С. Живопис. Техніка і технологія: Навч. посіб для студ. вищ.навч.закл. – Х.: Колорит, 2006. – 327 с., іл.
38. Живопись: учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / [Н.П.Бесчастнов и др.]. – М.: Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2004. – 223 с., 32 с. іл.
39. Зайцев А. Наука о цвете и живопись. – М.: Искусство, 1986. – 158 с., ил.
40. Искусство в условиях модернизации школьного образования и воспитания // Материалы Междунар. конф. (17-19 февр. 2003г.) “Искусство и дети: Проблемы и перспективы развития культуры мира в XXI веке”. – М., 2003. – 274 с.
41. Кардашов В.М. Теорія і методика викладання образотворчого мистецтва: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів – К.: Видавничий дім «Слово», 2007. – 296 с.
42. Кириченко М. А. Історія розвитку методів навчання образотворчого мистецтва в Україні (1917–1991pp.) // Матеріали Міжнародної науково-методичної конференції: 1-2 квітня 2004 р. / Уклад. Л. П. Макаренко, М. С. Севастюк, О. П. Симоненко. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2004. – С. 115-117.
43. Кириченко М.А., Кириченко І.М. Основи образотворчої грамоти: Навч. посібник. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Вища школа, 2002. – 190 с.
44. Кириченко М.А. Український народний декоративний розпис: Навч. посіб. – К.: Знання-Прес, 2006. – 228 с.
45. Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: Навчальний посібник / Уклад. і автори вступних статей Є.І.Коваленко, Н.І.Белкіна. Заг. ред. Є.І.Коваленко – Київ, Центр навч. Літератури, 2006. – 664 с.
46. Ковальов О. Декоративно-прикладне мистецтво в школі. 1-7 клас: Навчальний посібник. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 144с.; іл. 52 с.
47. Колякина В. И. От детского рисунка до проблем художественной культуры // Юсов Б. П. Изобразительное искусство и детское изобразительное творчество: Очерки по истории, теории и

- психологии художественного воспитания детей. – Магнитогорск: МаГУ, 2002. – С.274-281.
48. Комарова Т.С. Обучение детей технике рисования. Изд.3-е перераб. и доп. – М.: АО «Спасение», 1994. – 152 с.
 49. Коменський Я.А. Избранные педагогические сочинения : В 2-х т. Т.1. – М.: Педагогика, 1982. – 656 с.
 50. Коменський Я.А. Избранные педагогические сочинения : В 2-х т. Т.2. – М.: Педагогика, 1982. – 576 с.
 51. Кондратюк К. Портрети видатних українських митців ХІХ–ХХстоліття: Навч. посібник. – Львів: Студії, 1995. – 121 с.
 52. Коньшева Н.М. Лепка в начальных классах: Пособие для учителя. Из опыта работы. – М.: Просвещение, 1980. – 80 с.
 53. Котляр В.П. Основи образотворчого мистецтва і методика художнього виховання дітей: навчальний посібник. – К.: Кондор, 2006. – 200 с.
 54. Крвавич Д.П., Овсійчук В.А., Черепанова С.О. Українське мистецтво: Навч.посібник: у 3-х ч. – Ч.І. – Львів: Світ, 2003 – 256с., Ч.2 – 2004. – 268с., Ч.3. – 2005, – 268 с.
 55. Кряжева Н.Л. Развитие эмоционального мира детей: Популярное пособие для родителей и педагогов. – Ярославль: Академия развития, 1997. – С. 29-48.
 56. Кузин В. С. Психология: Учебник. – М.: Высш. школа, 1974. – 280 с.
 57. Кузин В. С. Изобразительное искусство и методика преподавания в начальных классах: Учеб. пособие для педучилищ. – М.: Просвещение, 1984. – 319 с.
 58. Куленко М.Я. Основи графічного дизайну: підручник. – К.: Кондор, 2006. – 492 с.
 59. Лосюк П.В. Декоративно-прикладне мистецтво в школі. – К.: Рад.школа. 1979. – 64 с.
 60. Лоханько О.П., Флорова Т.І. Художні матеріали. Техніка живопису. Короткий курс для студ. педагогічн. ф-тів художніх інститутів. Держ. видав. образотворчого м-ва і муз. літератури УРСР. Київ, 1960. – 140 с.
 61. Лучшие психологические тесты для профотбора и профориентации. Описание и руководство к использованию. – Петрозаводск: Петроком, 1992. – 317 с.

62. Луцан Н. Декоративно-прикладне мистецтво та основи дизайну : Навчально-методичний посібник. – Одеса: ПНЦ АПН України. – СВД Черкасов, 2007. – 87 с.
63. Любарська Л. Т., Резніченко М. І. Образотворче мистецтво. Підручник для 1-3 класів. – К.: Форум, 2002-2003. – 112 с., 127 с., 112 с.
64. Любарська Л. Т., Резніченко М. І., Протопопов О. М. Образотворче мистецтво: Програми для загальноосвітніх навчальних закладів України. 1-4 класи. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2003. – 52 с.
65. Макарова Е.Г. В начале было детство: Записки педагога. – М.: Педагогика, 1990. – 256 с.
66. Манько В. Українська народна писанка. – Львів: «Свічадо». 2005. – 41 с., – 38 таб.
67. Масол Л.М. Методика навчання мистецтва у початковій школі: Посібник для вчителів / Л.М.Масол, О.В. Гайдамака, Е.В.Белкіна, О.В.Калініченко, І.В.Руденко. – Х.: Веста: Видавництво «Ранок», 2006. – 256 с.
68. Масол Л. Національний курикулум: Рамкові основи // Мистецтво та освіта. Науково-методичний журнал. – 2008. – №2. – с. 17-21.
69. Мелик-Пашаев А.А., Новлянская З.Н. Ступеньки к творчеству: Художественное развитие ребенка в семье. – М.: Педагогика, 1987. – 144 с.
70. Мельник В.М. Мистецтво витинанки та аплікації: Навч. посібник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2006. – 256 с.
71. Мистецтвознавство: Короткий тлумачний словник. – К.: Либідь, 1999. – 208 с.
72. Михайленко В. Є., Яковлев М.І. Основи композиції (геометричні аспекти художнього формотворення): Навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів. – К.: Каравела, 2001. – 304 с.
73. Мухина В. Изобразительная деятельность ребенка как форма усвоения социального опыта. – М.: «Педагогика», 1981. – 238 с.
74. Мухина В.С. Детская психология: Учеб. для студентов пед.ин-тов / Под ред. П.А.Венгера. – 2-е изд., перероб.доп. – М.: Просвещение, 1985. – 272 с.
75. Найден О. С. Українська народна лялька. – К.: ВД «Стилос», 2007. – 240 с.

76. Неменский Б. Мудрость красоты. – М.: Просвещение, 1987. – 253 с.
77. Никодеми Г.И. Техника живописи / Пер. Г.Семеновй. – М.: Изд-во Эксмо, 2004. – 144 с. илл.
78. Овчинников В. Історія книги: Еволюція книжкової структури: Навч. посібн. – Львів: Світ, 2005. – 420 с.
79. Пасічний А.М. Образотворче мистецтво: словник-довідник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2003. – 216 с.
80. Педагогіка: Хрестоматія / Уклад.: А.І.Кузмінський, В.Л. Омеляненко. – К.: Знання – Прес, 2003. – 700 с.
81. Песталоцци И.Г. Избранные педагогические сочинения в 2-х т. Т2. / Под ред. В.А.Ротенберг, В.М.Кларина. – М.: Педагогика, 1981. – 116 с.
82. Пиаже Ж. Инельдер Б. Генезис элементарных логических структур. Классификация и сериация. – М.: «Эксмо-Пресс», 2002. – 405 с.
83. Полуянов Ю.А. Дети рисуют: (Педагогический всеобуч родителей). – М.: Педагогика, 1988. – 176 с.
84. Полякова Г.А. та ін. Образотворче мистецтво, 1-7 класи. Теорія навчання, календарно-тематичне планування, основні поняття з образотворчого мистецтва: Навчально-методичний посібник для вчителів. – Харків: Скорпіон, 2001. – 160 с.
85. Роменець В. А. Психологія творчості: Навч. посібник / 2-ге вид., доп. – К.: Либідь, 2001. – 288 с.
86. Ростовцев Н.Н. Методика преподавания изобразительного искусства в школе: Ученик для студентов худож.-граф. фак. пед. ин-тов. / 2-е изд., доп. и перераб. – М.: Просвещение, 1980.– 239 с.
87. Ростовцев Н.Н. Очерки по истории методов преподавания рисунка. – М.: Изобр. Ис-во, 1983. – 286 с.
88. Ростовцев Н. Н., Соловьев С. А. Техническое рисование: Пособие для студ. худ.-граф. фак. – М.: Просвещение, 1979. – 159 с.
89. Рудницька О.П. Українське мистецтво у полікультурному просторі: Навч. посібник. – К.: «Екс Об», 2000. – 208 с.
90. Ружицький В.А., Малиніна А.О. Основи петриківського розпису: Навчально-методичний посібник. – Х.: "Скорпіон", 2003. – 48 с.
91. Селівачов М.Р. Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія). Передмова акад. М.В.

- Поповича. 2-ге вид. – К.: Редакція вісника «Ант», 2009. – XVI, 408 с.
92. Соломченко О.Г. Писанки Українських Карпат. – Ужгород: Карпати, 2002. – 238 с.
93. Софія Русова: з маловідомого і невідомого. – Частина I. «Несторка української педагогічної літератури...» / Упорядники О. Джус, З. Нагачевська. – Івано-Франківськ: Гостинець, 2006. – 456 с.
94. Святелик З.І. Вчимо дітей ліпити / Альбом. – К.: Рад. школа, 1989. – 80 с. (Метод. вказівки).
95. Станкевич М.Е. Українські витинанки. – К.: Наукова думка, 1986.
96. Стебельський Б. Малюнок дитини і для дитини // Ми і наші діти. Збірник I / За ред. Б. Гошовського. Об'єднання працівників дитячої літератури ім. Л. Глібова. – Торонто – Нью-Йорк, 1965. – С. 51-66.
97. Струхманчук Я. Виставка рисунків учеників академічної гімназії у Львові // Ілюстрована Україна. – Львів, 1913. – Ч.13, 14. – С.14-16.
98. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: У 5 т. – Т.Ш. – К.: Рад. школа, 1977. – 668 с.
99. Сухомлинський В.О. Павлицька середня школа / Педагогіка: Хрестоматія / Уклад.: А.І. Кузмінський, В.Л.Омеляненко. – К.: Знання-Прес, 2003. – 700 с.
- 100.Таранов Н.Н. Иванов С.И. Основы учебного рисунка и производственной графики: Учеб. пособие. – Львов: Світ, 1992. – 208 с.
- 101.Твори українського образотворчого мистецтва на уроках в школі: Методичні рекомендації для вчителів образотворчого мистецтва. – К., 1997.
- 102.Терентьев А.Э. Рисунок в педагогической практике учителя изобразительного искусства: Пособие для учителей. – М.: Просвещение, 1981. – 175 с., ил.
- 103.Тихонов С. В. и др. Рисунок: Учеб. пособие для вузов / С. В. Тихонов, В. Г. Демьянов, В. Б. Подрезков. – М.: Стройиздат, 1983. – 296 с.
- 104.Українська культура: історія і сучасність. Навч. посібник // За ред. Черепанової С. О. – Львів: Світ, 1994. – 452 с.

105. Українське народознавство: Навч. посібник / За ред. С.П. Павлюка, Г.Й. Горинь, Р.Ф. Кирчіва. – Львів: "Фенікс", 1994. – 608 с.
106. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори. В 2-х т. / Редкол.: В.Н.Столетов та інші. – К.: Рад.школа, 1983. – Т.2. Проблеми руської школи / Уклад. і підгот. до друку Е.Д.Дніпров. – За ред. А.І.Піскунова. – 360 с.
107. Ушинський К.Д. Избранные педагогические произведения. – М., 1968, – С. 338.
108. Ушинський К.Д. Твори Т. 6. Матеріали до третього тому «Педагогічної антрології». Психологічні статті. Біографічні матеріали. – К.: Рад. школа – 1955. – 590 с.
109. Ушинський К.Д. Твори Т. 2. Педагогічні статті та матеріали до «Детского мира» та «Родного слова». – К.: Рад. школа. – 1954. – 558 с.
110. Федотова Г. Послушная глина. Основы худ. ремесла. – М.: "Аст-пресс", 1999. – 144 с., ил.
111. Художні промисли України / Альбом. – К.: Мистецтво, 1979. – 254 с.
112. Художня культура України: Навч. посіб. / Л.М.Масол, С.А.Ничкало, Г.І.Веселовська, О.З.Оніщенко; За заг. ред. Л.М.Масол. – К.: Вища шк., 2006. – 239 с.
113. Шевченко Є. Відроджуймо народне іграшкарство! // Народне мистецтво, 2007. – №3-4. – С. 8-11.
114. Шмагало Р.Т. Мистецька освіта в Україні середина ХІХ – середина ХХ ст.: структурування, методологія, художні позиції. – Львів: Українські технології, 2005. – 528 с., 742 іл.
115. Шмагало Р. Т. Словник митців-педагогів України та з України у світі (1850-1950 рр.). – Львів: Українські технології, 2002. – 144 с.
116. Юсов Б. П., Семенова М. Н., Перский Г. С. и др. Изобразительное искусство в начальных классах / Под ред. Б. П. Юсова, Н. Д. Минц. – Мн.: Нар. асвета, 1986. – 167 с.
117. Юсов Б. П. Изобразительное искусство и детское изобразительное творчество: Очерки по истории, теории и психологии художественного воспитания детей. – Магнитогорск: МаГУ, 2002. – 281 с.

118. Яремків М. Композиція: творчі основи зображення. Навчальний посібник. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2005. – 112 с.
119. Яшухин А.П. Живопись: Учеб. пособие для учащихся пед.уч-щ по спец. № 2003 "Преподавание, черчение и изобразит. искусства". – М.: Просвещение, 1985. – 288 с., ил.

ЗМІСТ

Передмова.....3

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

1. 1. Актуальні проблеми художньої освіти	8
1. 2. З історії художньої освіти і методів навчання малюнку	
1. 2. 1. Методи навчання малюнку у Західній Європі від найдавніших часів	25
1. 2. 2. Розвиток художньої освіти і методи навчання малювання в Україні і Росії	37
1. 3. Психолого-педагогічні і композиційні особливості образотворчої діяльності дітей молодшого віку	78

РОЗДІЛ II. ОСНОВИ МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

2. 1. Основні дидактичні принципи навчання	117
2. 2. Урок – основна форма організації навчально-виховної роботи в школі	130
Орієнтовна структура уроку і план його аналізу.	135
Вимоги до організації уроків	137
Оптимальне співвідношення сприйняття мистецтва і практичної художньої діяльності	141
2. 3. Предмет образотворчого мистецтва в школі	
2. 3. 1. Вплив уроків обр. мистецтва на виховання та розвиток дітей молодшого віку	142
2. 3. 2. Взаємозв'язок грамотності і виразності в образотворчості учнів	144
2. 4. Розвиток навиків естетичного сприйняття молодших школярів.	148
Сприймання естетичного в навколишніх об'єктах	148
Сприймання творів образотворчого мистецтва	149
Збільшення об'єму знань і уявлень	153
Вимоги до відбору творів мистецтва і методи роботи з ними	154

Зв'язок уроків сприйняття і прикладної діяльності	158
Методи проведення практичних занять	162
Організація роботи вчителя на практичних уроках	165
Основні методи, які застосовуються на уроках	166
2. 4. Види практичної діяльності учнів на уроках	174
2. 4. 1. Зображення на площині:	
Особливості малювання з натури	175
Методика проведення уроків малювання з натури, уяви та пам'яті	181
Малювання на теми та ілюстрування літературних творів – важливий вид навчання дітей молодшого віку	185
Декоративно-вжиткова діяльність та її особливості	191
Методика навчання декоративного мистецтва	193
Ліплення в об'ємі – методика роботи	200
2. 5. Позакласна і позашкільна робота	206
2. 6. Критерії оцінювання образотворчості учнів	209

РОЗДІЛ III. ХУДОЖНЄ ОФОРМЛЕННЯ І ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КАБІNETУ МИСТЕЦТВА

3. 1. Візуальні засоби інформації та оформлення школи	213
3. 2. Інтер'єр і обладнання кабінету обр. мистецтва	216
3. 3. Матеріально-технічне забезпечення уроків	220
3. 4. Шрифтові роботи в школі	224
3. 4. 1. Вимоги до шрифтів та виготовлення наочних посібників	226

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДОДАТКИ:

Методичні поради до проведення уроків образотворчого мистецтва

